1. IDENTIFICATIE EN AFBAKENING VAN HET GOED

2. HISTORISCHE NOTA

3. INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND EN TOESTANDSRAPPORT

4. ERFGOEDWAARDEN

5. BEHEERSVISIE EN DOELSTELLINGEN

6. MAATREGELEN

7. OPVOLGING EN EVALUATIE

8. BIJLAGEN

8.1 Bibiografie

Archief

- Provinciaal archief Antwerpen
  PAA, Kerken, Aartselaar, Sint-Leonardus, dossiers 1, 3, 6, 8, 1 1, 13, 15.
- Rijksarchief Antwerpen
  Oud Gemeentearchief Aartselaar, nr. 140 (kerk)
- Archief Onroerend Erfgoed Antwerpen
  Dossier over Sint-Leonarduskerk, nr. A/0634
  dossier nr. 4.002/10000/D328.2.
  dossier nr. 4.003/10000/R1340.2.
  Adviesnota Agentschap OE 3/7/2020
- Heemkundige Kring Aartselaar
  Rouwboekjes en postkaarten
- Koninklijke Bibliotheek, Brussel
  "Eglise à Aertselaer": Recueil factice représentant des vues de châteaux, églises, etc... des provinces d'Anvers et de Brabant, SV 78523 en SV 78512.
- Archief gemeente Aartselaar
  Plannen en foto's
  Installatieplan elektrische voorziening, 1991. Gemeente Aartselaar

Vlaams Architectuurinstituut, archief Joseph-Louis Stynen
Projectdossier over de restauratie van een toren en voorgevel van de Sint-Leonarduskerk in Aartselaar (Laar) / BE/653717/0008-JLS/0032
Projectdossier over de restauratie van een toren en voorgevel van de Sint-Leonarduskerk in Aartselaar (Laar), 1975

Monumentenwachtrapport A-01/10125/2018/I
Monumentenwachtrapport A-01/10125/2012/I
Monumentenwachtrapport 10125/2020/B

Literatuur

Aartselaarse kunstschatten in ere hersteld: tentoonstelling, Parochiaal Centrum, 22 en 23 september 1990, Aartselaar, 1990.

Callens L., *Aartselaar in oude prentkaarten. Catalogus per uitgever*, s.l., s.a.

Crauwels P., "Het gebeurde… 25 jaar geleden in Aartselaar", *Heemkring Aartselaar*, 2019, XXIX, 3, pp. 12-13.

Fauconnier A. & Roose P. , *Het historisch orgel in Vlaanderen, Deel III a, Antwerpen - arrondissement Antwerpen*, Brussel, 1983.

Fotoreportage van de met bloemen versierde kerk in 2019. Bron: "Een rijke, Aartselaarse kroon", *Heemkring Aartselaar*, 2019, XXIX, 2. p239

Kostyshyn S., "*Door tsoecken men vindt". A reintroduction to the life and work of Peeter Baltens alias Custodis of Antwerp (1527-1584)*, Onuitgegeven doctoraatsthesis University of Michigan, 1994.

Marivoet F., *Geschiedkundige nota's over Aartselaar,* Antwerpen, 1979.

Marivoet F., *1309-1984. 675 jaar parochie Artselaer – Aartselaar*, Aartselaar, 1984.

Michiels F., *Aartselaar vandaag*, Wilrijk, 1999.

Peeters, "Marked for the Market? Continuity, Collaboration and the Mechanics of Artistic Production of History Painting in the Francken Workshops in Counter-Reformation Antwerp", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek,* 1999, 50, pp. 59-80.

Plompteux G., Steyaert R. & Wylleman L., *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Antwerpen, Arrondissement Antwerpen* (Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 10N1 (A-He)), Brussel/Gent, 1985.
Saelens M. & Beyst R., "Restauratie van obiits, een mooi samenwerkingsproject", *Heemkring Aartselaar*, 2019, XXIX, 1, pp. 36-39.
Thys R., "Zestig jaar Aartselaar in en rond het gemeentehuis", *Heemkring Aartselaar*, december 1981, pp. 3-30.
Van Heurck E., *Les drapelets de pèlerinage*, Antwerpen, 1922.
Vermant W., "Families del Rio en Hooftman", *Heemkring Aartselaar,* 1999, 4, pp. 13-24.
Vermant W., Verslype R., Callens L., *Heemkring Aartselaar. Jubileumboek 1980-1995*, Aartselaar, 1995.
Vermant W., "De Toren en de Klokken van Aartselaar – Deel 2", *Heemkring Aartselaar*, 1987, VII, 4, pp. 7-14.
Vermant W., "De Toren en de Klokken van Aartselaar – Deel 3", *Heemkring Aartselaar*, 1988, VIII, 1, pp. 15-22.
Vermant W., "Het orgel van de St.-Leonarduskerk", *Heemkring Aartselaar*, 1994, IX, 4 pp. 23-26.
Vermant W., "De Sint-Leonarduskerk als begraafplaats", *Heemkring Aartselaar*, 1987, VII, 1, pp. 4-20.
Vermant W., *Sint-Leonardus, 700 jaar parochie. Sint-Leonarduskerk, Wolffaertshof, Laar,* Aartselaar, 2008.
Verslype R. & Van der Auwera M., "*Aertselaer 1800-1900"*, s.l., 1987.
Werkers J., "Sint-Leonardus, van kluizenaar tot wereldwijde noodhelper, III", *Heemkunde Aarstelaar,* 2002, XXII, 1, pp. 27-38.

Websites

http://www.erfgoedzuidrand.be
https://www.heemkunde-gouwantwerpen.be
https://www.flickr.com/photos/erfgoed/353179817/in/photostream/
https://www.toerismezuidrand.be
https://www.regionalelandschappen.be
https://www.rlrl.be
https://rkd.nl
https://inventaris.onroerenderfgoed.be
https://www.erfgoedzuidrand.be
http://balat.kikirpa.be/
https://id.erfgoed.net
http://www.delcampe.net
https://besluiten.onroerenderfgoed.be
https://inventaris.onroerenderfgoed.be
https://geo.onroerenderfgoed.be/

8.2 Samenvattende tabel

Perimeter van gebied waarvoor het beheersplan opmaakt (met schaal & N-pijl)	deel 1, pg. 5
Lijst van geplande werkzaamheden	Bijlage 8.3
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	aangeduid in deel 6
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	n.v.t.
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	n.v.t.
Lijst van geplande werkzaamheden aan een orgel dat dateert van na WO I	n.v.t.
Bibliografie (overzicht referenties)	p. 179-180
Extra bijlage: Uitgebreide historische nota met iconografisch overzicht	Bijlage 8.4
Extra bijlage: Monumentenwachtrapporten	Bijlage 8.5

8.3 Lijst van geplande werkzaamheden

-Herstel dak+goten (anti-duif) + luiken

-Onderhoud grafstenen / metselwerk blauwe hardsteen

-Herstelwerk staalwerk aan ramen

-Brandwerende deuren aan CV-lokaal

Uitgebreide historische nota geïllustreerd met historische foto's, bouwplannen en historische kaarten

Tot de tweede helft van de 20ste eeuw was Aartselaar grotendeels een agrarische gemeenschap: eerst met grote boerderijen rond middeleeuwse waterhoeves, later met kleinere pachtboerderijen waarrond een met de landbouwuitbatingen vervlochten cluster van ambachten en handelszaken ontstond. Winkeliers, herbergiers en ambachtslui vestigden zich vooral ten zuiden van het Laar, ten noorden groeide de bebouwing daar aan bij de groeiende industrialisering in de 19de eeuw.[1]

Het Laar, het hart van de gemeente Aartselaar, had zijn ontstaan als een gemene weide voor een nabijgevestigde boerengemeenschap. De gronden waren eigendom van de riddersfamilie Berthouts, die het Land van Mechelen als eigen territorium hadden dat niet afhankelijk was van de hertogen van Brabant. In de 11de en 12de eeuw kwamen de eerste landbouwontginningen en werden gronden vercijnsd door de Berthouts. Laren waren niet vercijnsd. "Aertselaer" was dus een laar onder verschillende laren onder een moederparochie Kontich.[2] Het Laar werd in de 16de eeuw door Dirick Boisot geschonken aan de kerkfabriek. Boisot was rentmeester van de Spaanse koning en "[I]n de vroegste kerkrekeningen werd ons Laar reeds met bomen beplant, en dit zelfs in het begin der 20ste eeuw. Het was een typische "*gemene aert*", een drassig stuk grond geschikt voor houtwinning. De opbrengst van hout was later trouwens één van de historische twistpunten tussen onze pastoors en de Heren van Aartselaar […]."[3]

vanaf de 19de eeuw "de biotoop voor ambacht en nering" en "in de 19de eeuw ook de geliefde verblijfplaats voor onze notabelen en burgers". Na 1945 vestigde zich langs de drukke rijbaan tussen Antwerpen-Boom-Brussel een groot aantal fabrieken en bedrijven. In 2005 werd het Laar opnieuw aangelegd.

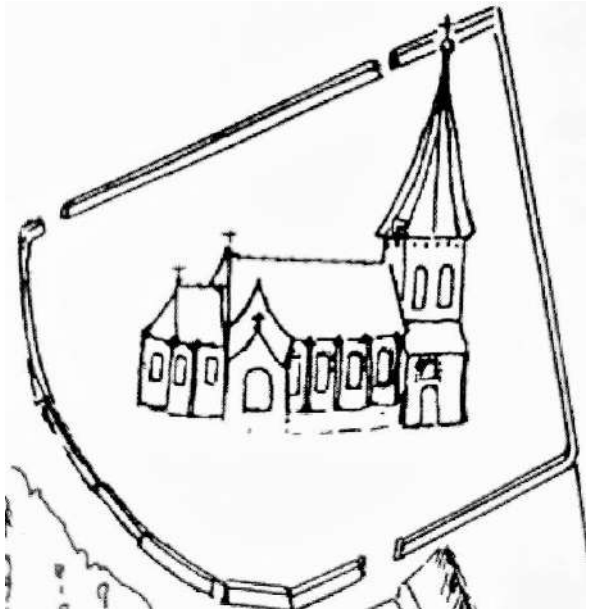

Afbeelding 8.01. De nieuwe kerk die gebouwd is aan het einde van de 15de eeuw, zoals ze te zien is op een tekening uit het kerkarchief van Aartselaar, opgemaakt toen Dirick Boisot het Laar aan de kerk schonk, 1519. Bron: *Sint-Leonardus. 100 jaar parochie*, p. 21.

Voorgangers van de Sint-Leonarduskerk

Begin 14de eeuw werd in Aartselaar een eerste houten kerkje gebouwd, gedekt met stro. Op 8 juni 1309 is dit kerkje gewijd aan O.L. Vrouw en werd het de eerste parochiekerk van Aartselaar. Er waren nog andere altaren, gewijd aan heiligen als Sint-Petronella, Sint-Nicolaas, Sint-Salvator en Sint-Veerle, waarvan het Sint-Nicolaasaltaar zelfs zijn eigen kapelaan had en er rond het Sint-Petronella-altaar een tweejaarlijkse processie ontstond.[4] In 1465 bracht Jan Sanders, zoon van de markgraaf van Antwerpen, het relikwie van de rechterarm van de heilige Leonardus mee uit het Franse Noblac. Hij schonk die op 29 juni 1465 aan de parochiepriester. Drie jaar later werd een eerste standbeeld en offerblok voor de heilige in de kerk geplaatst. Vanaf

[1] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 197.
[2] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, pp. 119-120.
[3] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, pp. 120-121.
[4] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 15.

1494 werd ook een processie ingericht ter ere van Sint-Leonardus, die ging van de kerk naar de kapel van Sint-Lenaarts-Linde. Van die processie zijn heel wat historische processievaantjes bewaard.[5]

De toren van de kerk werd in 1471 nog verhoogd en in 1476 van een uurwerk voorzien, maar in 1496 was het gebouw te klein geworden en werd het afgebroken om door een groter gebouw te vervangen.[6] Vermoed wordt dat dit te maken had met de populariteit van de bedevaart ter ere van Sint-Leonardus. Eind 15de eeuw bestond er al een ommegang ter ere van Sint-Leonardus. In 1594 vermelden de kerkrekeningen ook een uitgave voor een gravure voor het drukken van bedevaartsvaantjes.[7]

Nieuwe kerk in 1500

De ruwbouw van de nieuwe kerk ving aan in 1496 en was in 1500 voltooid. De kerk had een kruisvorm en bestond uit een enkele beuk met kruisbeuk en een hoogkoor dat lager was dan het schip. Aan de zuidkant van het koor werd een sacristie gebouwd, aan de noordkant van de westelijke kerktoren een zij-ingang aan de kant van het marktplein (zie afbeelding 8.01). Het dak was al met schaliën gedekt. Deze indeling is nog te herkennen in het grondplan van de huidige, vergrote kerk (zie afbeeldingen 8.11 tot 8.13).[8] Van de interieuraankleding van deze kerk (altaren gewijd aan O.L.V. en de H. Leonardus in de zijbeuken, vloeren, glasramen) is niets meer bewaard. De enige uitzondering is een klein houten beeld van de H. Leonardus dat in 1538 gemaakt werd door de beeldsnijder Balten[9], beter bekend als Balthazar Custodis of Balten Jansz. de Costere, vader van kunstenaar Peeter Baltens. Het bevindt zich in de sacristie.[10]

In 1566, het jaar van de Beeldenstorm, werd het kerkgebouw sterk beschadigd door calvinistische benden: schilderijen, altaren en interieur liepen ernstige schade op. Het reliek van de H. Leonardus werd gestolen. Pas in 1702 zou de kerk een nieuw relikwie van de heilige in zijn bezit krijgen. Het gebouw werd begin 17de eeuw hersteld onder impuls van Antonio del Rio, heer van Cleydael en Aartselaar. Onder meer het hoogkoor werd herbouwd. Zijn inspanningen daartoe stonden ook op zijn grafsteen vermeld: "Hij heeft hersteld wat door ongelovigen was gebroken en beschadigd." De volgende 150 jaar zouden onze landstreken echter periodiek geteisterd blijven door oorlog. Dat leidde er ook toe dat de kerk periodiek versterkt werd (met schietgaten en dichtgemetselde openingen) en het kerkhof ter versterking een palissade en in 1613 een ommuring kreeg. Die laatste werd in 1653 nog verstevigd. Niettemin werden de kostbaarheden van de kerk geregeld in veiligheid gebracht, o.a. in 1673 op het kasteel Cleydael bij een inval van de Franse troepen.[11] Toch is al in 1625 de kerk opnieuw geplunderd door soldaten van de hertog van Saksen. Het hoogkoor werd vernield en er werd een nieuw koorgestoelte aangebracht – hoewel dat net na de Beeldenstorm eveneens was vernieuwd.[12]

---

[5] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 17.
[6] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 17-19.
[7] Van Heurck, *Les drapelets de pèlerinage*, pp. 4-5.
[8] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 21.
[9] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 23.
[10] Kostyshyn, *"Door tsoecken men vindt"*, pp. 66-77.
[11] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 24-25, 29, 31 en 34.
[12] Vermant, "Families del Rio en Hooftman", p. 14.

In 1623 voorzag men aan de zuidkant van de kerktoren een aanbouw gelijkaardig aan de bestaande aan de noordkant, waarin de marktdeur van de kerk zat. Een toegankelijk zoldertje van deze aanbouw wordt nog steeds als een bergplaats gebruikt. Deze aanbouw werd in 1698 versterkt om er een nieuwe doopkapel in te richten: nieuwe funderingen werden gegraven en nieuwe binnenmuren gemetseld. Er werd tussen de toren en de kerk een binnendeur aangebracht, waardoor voor de middengang een eerste portaal ontstond. Rechts was dan de nieuwe doopkapel, links de trappen naar de toren.[13]

In 1637 werd een trap in de toren gemaakt en in 1644 werden aan de kerk grote herstellingswerken uitgevoerd, zowel aan het dak als binnenschilderwerken. Herhaaldelijk valt de volgende eeuwen in de kerkrekeningen te lezen hoe het interieur van de kerk wordt witgekalkt en geschilderd.[14]

Herstellingen aan het hoogkoor en de toren vielen onder de verantwoordelijkheid van de tiendenheffers (het klooster van Roosendael, de heer de Cordes (heer van Diesegem), de abdij van Sint-Michiels, de heer Van der Goes (heer van Aartselaar) en de abdij van Sint-Bernardus). Een proces over de kosten van een dakherstelling van het koor in 1665 kwam zelfs voor de Soevereine Raad van Brabant.[15] Eenzelfde discussie barstte los nadat in 1766 het torenkruis van de toren waaide. De tiendenheffers zouden in 1769 uiteindelijk betalen voor een herstelling van de toren: "*de naelde afgebrocken, twee galmgaten gemaeckt naest den beuk van de kerck, het steenwerck omtrent 7 voet verhoofd en de nieve naelde met het cruys opgesteld, de naelde gedeckt*".[16] De toren werd hierdoor dus ongeveer 2,10 meter verhoogd en er kwamen twee galmgaten aan de oostelijke kant.

In 1791 brachten de tiendenheffers in Aartselaar nog 17.500 gulden samen voor de vernieuwing van de parochiekerk. Het ging om een verbreding waarbij de breedte van 30 naar 68 voet ging. De lengte bleef hetzelfde, maar het hoogkoor werd wel verhoogd en van een nieuw plafond voorzien. Ter gelegenheid van de verbouwing legden Henri Jozef Stier, heer van Aartselaar, zijn echtgenote Maria Ludovica Peeters en hun zoon Carolus Jan de eerste, tweede en derde steen van de nieuwe zijmuren. Ter herinnering daaraan werd in de noordelijke zijmuur een witmarmeren gedenksteen ingemetseld met daaronder drie ruitvormige stenen. De Latijnse tekst verwijst naar de ceremonie. Het meubilair werd na de vergroting in 1792 weer in de kerk geplaatst.[17]

Na de Franse Revolutie kwam Aartselaar onder Frans bestuur in 1792 en opnieuw van 1794-1814. Tijdens sommige periodes werd de kerk gesloten of was er geen eredienst. Ook de processies werden in 1796 een tijdlang verboden. Verschillende eigendommen van de kerk werden verkocht, waaronder de pastorij het Wolffaertshof. In 1800 werd de kerk heropend.[18]

---

[13] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 28 en 34.
[14] *Aartselaar*, p. 13.
[15] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 29-31.
[16] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 35.
[17] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 47-48.
[18] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 265; Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 48.

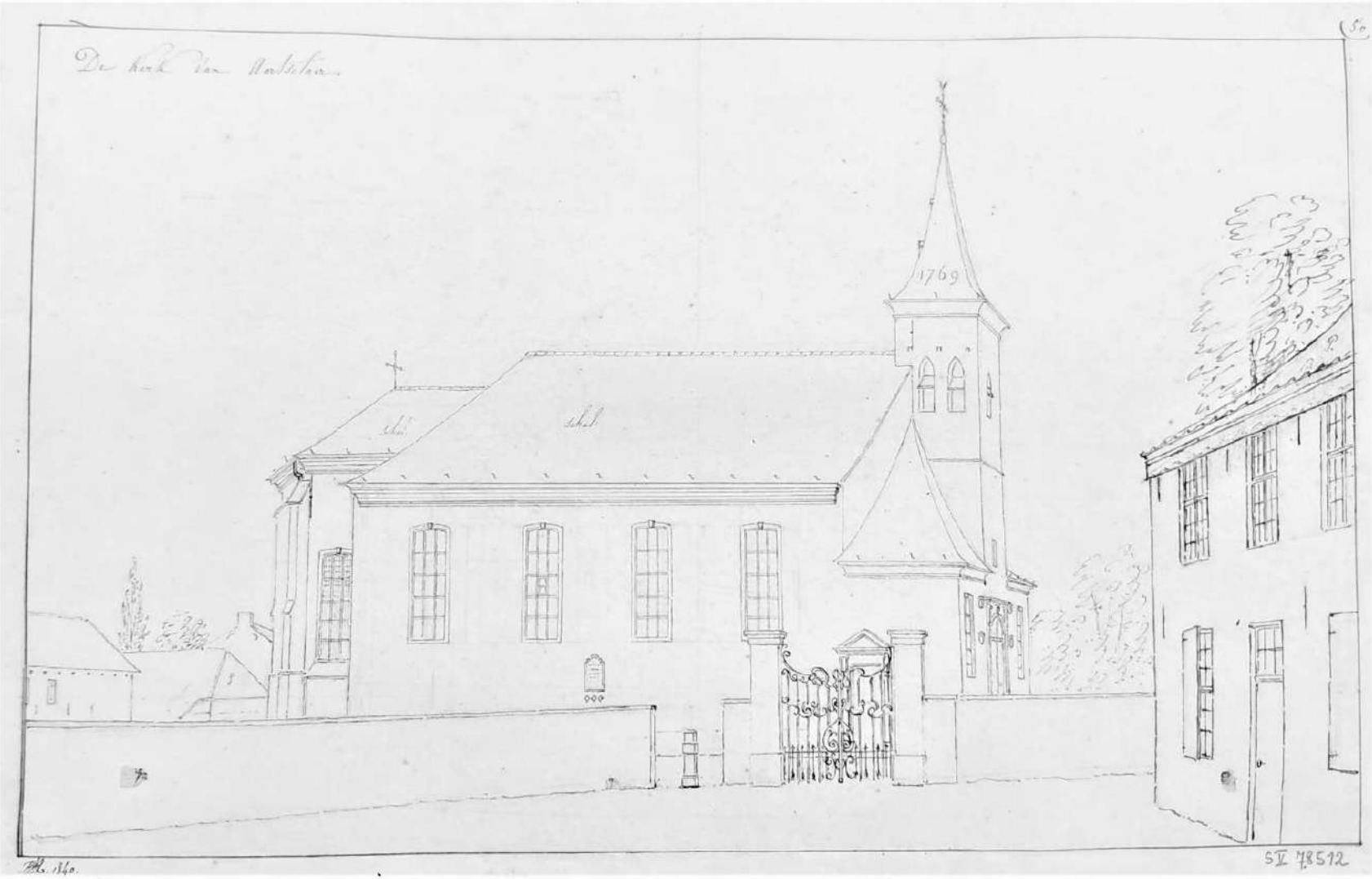

Afbeelding 8.02. Tekening van "De Kerk van Aertselaer" door Auguste-François Van den Eynde, 1840. *Recueil factice représentant des vues de châteaux, églises, etc... des provinces d'Anvers et de Brabant*, plaat 50. In de noordelijke zijmuur is de gedenksteen met drie ruitvormige steentjes te zien die herinnert aan de eerstesteenlegging van de vergroting van de kerk in 1791. Er zitten zijdeuren in de afhangen van de toren en vensters ter hoogte van de huidige zijportalen. De toren is nog niet verhoogd. Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet, SV 78512.

Afbeelding 8.03. Detail uit de tekening "Het Dorp van Aertselaer" door Auguste-François Van den Eynde, 1842. *Recueil factice représentant des vues de châteaux, églises, etc... des provinces d'Anvers et de Brabant*, plaat 50. In de noordelijke zijmuur is de gedenksteen met drie ruitvormige steentjes te zien die herinnert aan de eerstesteenlegging van de vergroting van de kerk in 1791. Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet, SV 78523.

Het uitzicht van de kerk in de eerste helft van de 18de eeuw is goed te zien op enkele tekeningen van Auguste-François Van den Eynde die dateren van 1840 en 1842 (zie afbeeldingen 8.02 en 8.03). De evolutie van het kerkgebouw is ook goed te volgen op enkele historische kaarten, gaande van de kerk met transept die te zien is op de Ferrariskaart (1777) naar een grondplan dat overeenstemt met de tekeningen van Van den Eynde op de Atlas der Buurtwegen en de Popp-kaart (zie afbeeldingen 8.04 tot 8.06).

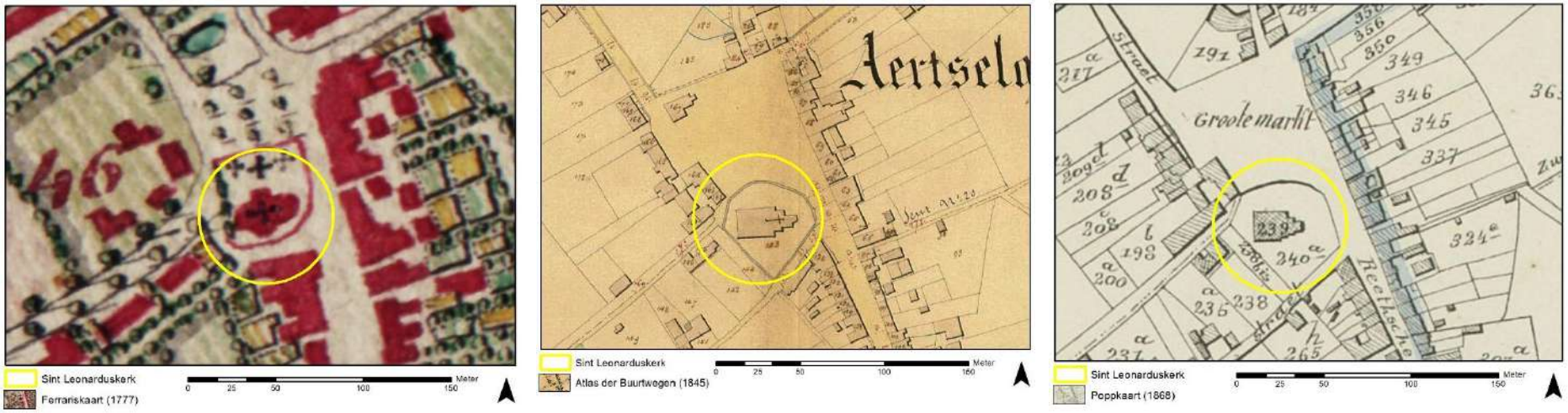

Afbeeldingen 8.04, 8.05 en 8.06. De Sint-Leonarduskerk op de Ferrariskaart (1777), de Atlas der Buurtwegen (1845) en de Popp-kaart (1868).

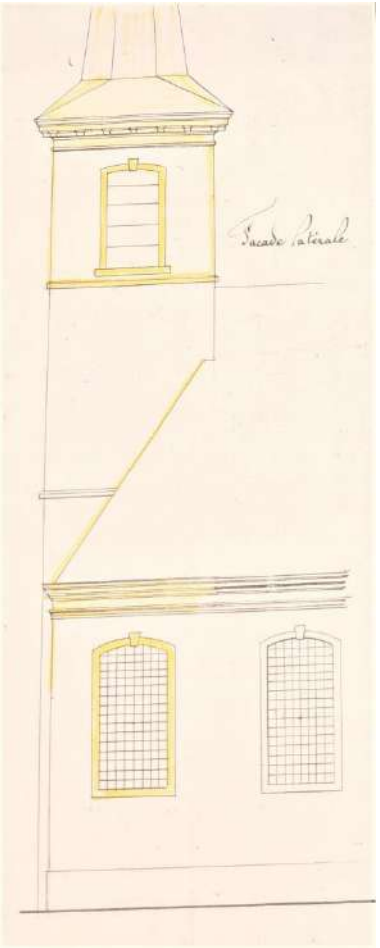

In de periode 1857-1861 werd het kerkgebouw sterk verbouwd omdat het voor de vele gelovigen te klein was geworden. Tussen 1857 en 1859 kreeg het een nieuw koor en een dwarsschip, tussen 1859 en 1861 werd de toren met één geleding verhoogd en kreeg die een nieuw venster boven de hoofdingang. Ook werden de zij-ingangen verbouwd. De ontwerpen van deze verbouwing waren van de provinciale architect E. Gife.[19] De Koninklijke Commissie voor Monumenten was het niet eens met de toevoeging van een transept aan de kerk, maar de kerkfabriek besloot toch door te gaan met de plannen van Gife voor een grotere kerk met transept om "zonder belemmering biechtstoelen en andere meubelen in de kerk te plaatsen".[20] Het bestaande koor en de bestaande sacristieën werden dus afgebroken eind 1857 en samen met het transept herbouwd. De werken waren in 1859 voltooid.[21]

Afbeeldingen 8.07 en 8.08. Plan van de uit te voeren werken aan de voorgevel en toren van de Sint-Leonarduskerk, 1859 (E. Gife). Bron: Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

De verhoging van de toren was nodig omdat na de bouw van het nieuwe koor en dwarsschip "het kleine gebouw des torens het oog onaangenaam treft" en omdat de klokken plots lager hingen dan het schip. Ook het uurwerk was in de onmiddellijke nabijheid van de kerk door de kruisbeuken niet meer goed te zien. De zij-ingangen werden op dit moment tegelijk verhoogd om het geheel uniformer te maken en de toren in te bouwen. De oude galmgaten werden dichtgemetseld (wat nog zichtbaar is in het metselwerk) en nieuwe galmgaten kwamen in de hogere geleding langs alle windstreken.[22] De werken werden door Frans Van de Velde uit Boom uitgevoerd.[23]

[19] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 196.
[20] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 61.
[21] Handgeschreven overzicht van werken aan de kerk. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.
[22] Vermant, "De Toren en de Klokken van Aartselaar – Deel 2", p. 13.
[23] *Aartselaar*, p. 14.

In 1863 is op de kerk een uurwerk geplaatst dat dagelijks door de koster moest worden opgewonden.[24] In 1894 is de voorgevel van de kerk gecementeerd tot onder de geleding met de galmgaten, door aannemer L. Janssens uit Niel.[25]

In 1927 werd in de kerk voor het eerst elektrische verlichting geïnstalleerd in de kerk. Ook werden in 1929-1930 acht glas-in-loodramen geplaatst in het schip ter vervanging van de witglazen ramen. Het thema van de ramen was "De Acht Zaligheden" en ze vermeldden de namen van hun schenkers: de families Slootmans-Ceulemans, E.H. Jacobs, Ludovicus Vermeiren, de kinderen Fransus, de familie Kennis-Verhaert, de familie Van Looy-Matthijs, de juffrouwen Baeckelmans en Louis Van Hecken. In 1931 werden er om dit te vervolledigen nog twee glasramen geplaatst in de kruisbeuken, ook naar ontwerp van Emile Bonneure uit Evere en door giften en de familie De Borrekens-Van Ertborn betaald. Deze ramen waren het onderwerp van een lijvige correspondentie met allerlei adviserende diensten die aanpassingen aan het ontwerp wensten en uiteindelijk hun goedkeuring verleenden aan het resultaat.[26]

Afbeelding 8.09. De beschadigde kerk na het bombardement van 28 december 1944. Bron: Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 67.

Bij het vallen van een vliegtuigbom in de nabijheid van de kerk op 28 december 1944 werd de kerk ernstig beschadigd (zie afbeeldingen 8.09 en 8.10). Provinciaal architect J. Sel maakte op 21 april 1948 een verslag van de schade. De daktimmer werd door de luchtverplaatsing opgelicht en de glas-in-loodramen vernield. Verschillende hardstenen omlijstingen van ramen waren verbrijzeld. De leien op de daken van middenbeuk, zijbeuken, kruisbeuk, bergplaats en sacristie waren gehavend of weggerukt en een deel van het dakgebinte was stuk. Delen van de pleisteren gewelven waren doorgezakt, losgerukt of gebarsten. Er was risico op schade door insijpelend regenwater en de kerk was onbruikbaar geworden voor de eredienst.[27]

De oorlogsschade aan de daken, gewelven en plafonds werd hersteld in 1948-1949. Daags na de ramp had een schaliedekker het dak al dichtgemaakt. De welfsels, muren en plafonds werden opnieuw geschilderd. Nieuwe glasramen vervingen de vernielde ramen, naar ontwerp van L. Crespin en uitgevoerd door de firma Blockhuys, in 1949-1951.[28]

---

[24] *Aartselaar*, p. 14.
[25] Vermant, "De Toren en de Klokken van Aartselaar – Deel 2", p. 14.
[26] Dossier herstelling. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.
[27] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 67.
[28] Handgeschreven overzicht van werken aan de kerk. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeelding 8.10. Het interieur van de beschadigde kerk na het bombardement van 28 december 1944. Bron: Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 68.

Enkele overzichtsplattegronden tonen de evolutie van de kerk doorheen de eeuwen. Links zien we de kruiskerk zoals ze gebouwd is ca. 1500. Centraal de vergrote kerk anno 1792 met de nieuwe zijbeuken. Rechts de plattegrond van de nogmaals vergrote kerk zoals ze ontworpen is in 1860, met nieuw koor, transept en sacristieën.

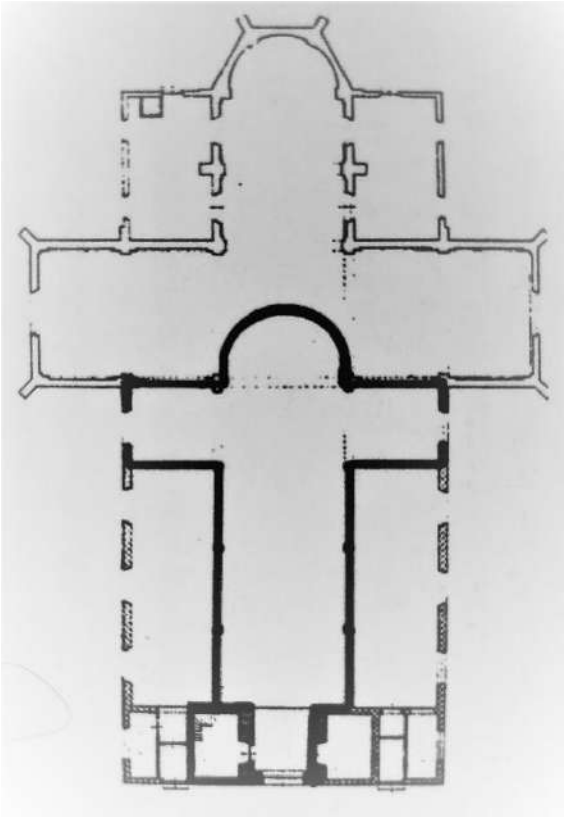

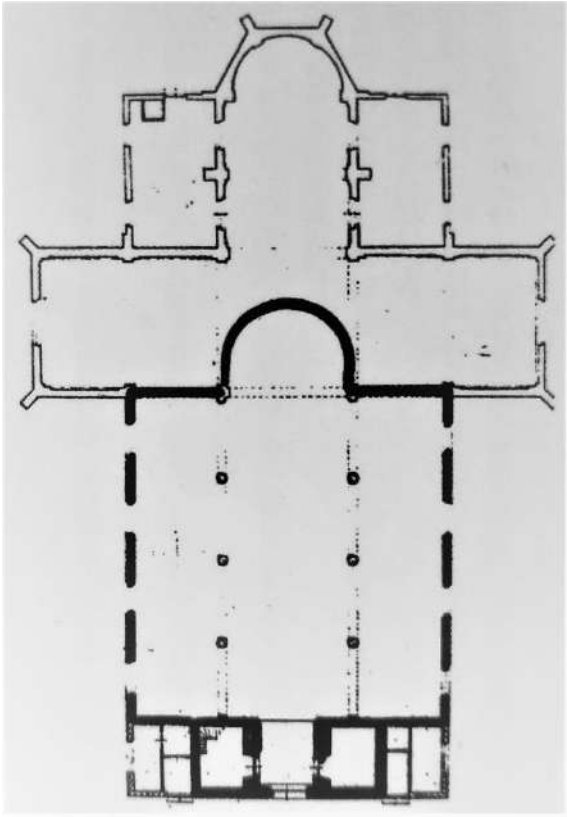

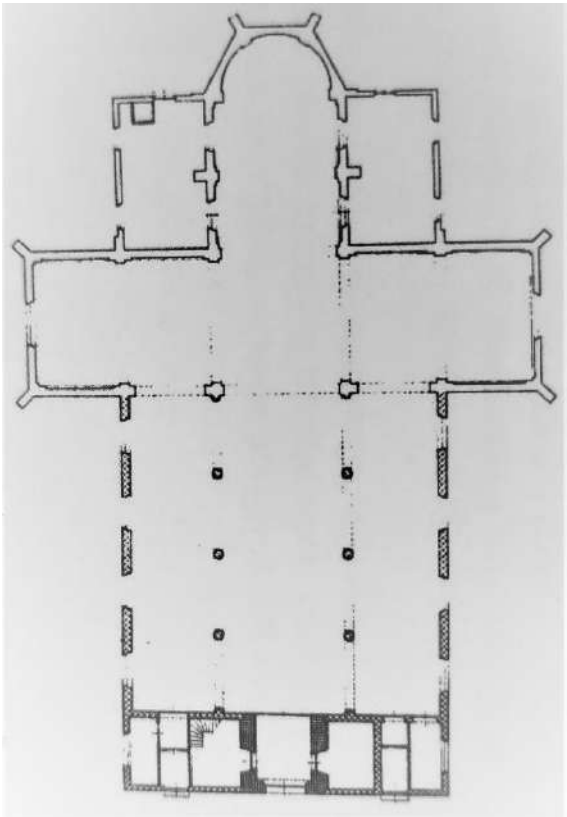

Afbeeldingen 8.11, 8.12 en 8.13. Bron: Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 76.

Interieur van de kerk
Begin 16de eeuw was er al een hoogaltaar gewijd aan het H. Kruis en twee zijaltaren in de kruisbeuken gewijd aan de H. Leonardus en O.L. Vrouw. Voor die laatste twee werd in 1520 een beeld van O.L.V. gemaakt dat bekleed werd met een mantel, en een reliekhouder van een gebeeldhouwde rechterarm voor het altaar van de H. Leonardus. [29] Begin 17de eeuw, na de godsdiensttroebelen, werd een nieuw hoogaltaar in het koor opgericht op initiatief van de heer del Rio, met een nieuw altaar met marmeren tabernakel en ijzeren traliedeur.[30]

In 1685 nam men het bestaande gestoelte (dat dateerde van 1522) weg in het hoogkoor en brak men de vloer van rode kareelstenen uit om ze door een nieuwe vloer van blauwe en witte stenen (in totaal 2240 stuks) te vervangen. Onder de voet van de trede van het hoogaltaar legde men een steen met opschrift "+I.F.V.H. 1685".[31]

Pastoor Marten Antoon Rommes heeft begin 19de eeuw gezorgd voor "aankoop van vele kostbare attributen en verfraaiing van de Kerk": vier beelden en een communiebank (1809), twee nieuwe biechtstoelen in 1814, een nieuw beeld van Sint-Leonardus in 1821, nieuwe sacristiekasten in 1823, een nieuw vaan in 1827.[32] Van de communiebank wordt vermoed dat ze oorspronkelijk vervaardigd is voor een klooster dat verdween door de Franse Revolutie en dat het gaat om een stuk van het einde van de 17de eeuw. Oorspronkelijk sloot ze het hoogkoor af en bestond ze uit vijf delen, gescheiden door zes pilaartjes waartegen engelenbeeldjes staan die de deugden gebed, boete, geloof, hoop, zachtmoedigheid en kuisheid symboliseren. De panelen bestaan uit loofwerk met centrale medaillons waarin borstbeelden van verschillende heiligen staan: de H. Theresia van Ávila, O.L.V. met zwaard, het kind Jezus, de H. Jozef en St. Jan-van-het-kruis. Deze symbolen wijzen mogelijk op een verheerlijking van de Karmel, wat het plausibel maakt dat de communiebank afkomstig is van een karmelieten of karmelietessenklooster.[33] In de rekeningen van de kerkfabriek bevindt zich de informatie dat er in 1809 voor de communiebank aan een zeker pater De Ridder 84 gulden werd betaald.[34]

De altaren van Sint-Leonardus en O.L.V. werden vervaardigd door Van Halle, die in 1860 ook de biechtstoelen in de kruisbeuk maakte uit verschillende stukken met medaillons.[35]

Vast meubilair
De huidige preekstoel werd gemaakt voor 192 gulden door de Antwerpse beeldhouwer Peter Malderus en schrijnwerker Hiëronymus Convent uit Kontich. Ze verving een ouder exemplaar dat dateerde van 1610. Op 29 maart 1687 werd de preekstoel in de kerk geplaatst: niet op de huidige locatie maar rechts tegen een pilaar van de kruisbeuk, zoals nog te zien is op heel wat foto's uit het begin van de 20ste eeuw (zie afbeeldingen 8.104 tot 8.109). De voet bestaat uit palmbladeren, de schacht is door een knoop verdeeld en het klankbord is schelpvormig. Op de kuip staan afbeeldingen van de

[29] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 22-23.
[30] *Aartselaar*, p. 13.
[31] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 31; *Aartselaar*, p. 11.
[32] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 271.
[33] *Aartselaar*, p. 32; P. Van Herck, Getypte inventaris van het meubilair van de Sint-Leonarduskerk, 13 mei 1972. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.
[34] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 52.
[35] *Aartselaar*, p. 32; Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 65.

Zaligmaker (Christus-Koning), de H. Maagd en de H. Leonardus in medaillons omringd door loofwerk. Een jaar later maakte Convent ook een biechtstoel voor 127 gulden, naast het altaar van O.L.V. – althans op de toenmalige locatie daarvan. In 1689 werden de integrale middenbeuk en zijkoren gelambriseerd – het hoogkoor, wegens de betalingssituatie met de tiendenheffers, niet.[36]

Na de aanvankelijke plaatsing van een "zangersbank" in het hoogkoor kwam er in 1730 uiteindelijk een nieuw koorgestoelte, vervaardigd door Hiëronymus Convent de Jonge, zoon van de ambachtsman die eerder voor de kerk actief was. Dit is het huidige koorgestoelte dat nog steeds in de kerk staat en bij de vergroting van de kerk verplaatst werd. In 1721 werd ook het hoogkoor gelambriseerd zoals de rest van het gebouw.[37] Aan de achtergevel is er eind 18de eeuw een eiken lambrisering aangebracht met platte korintische pilasters in negen traveeën, waarvan drie met dubbele deuren.[38]

Het hoogaltaar is gebouwd in 1839-1841 door de lokale schrijnwerker Frans Verschueren naar een plan van G.P. Altenrath. De totale kostprijs was 3.551 frank. Delen van de beeldengroep met God de Vader die het hoogaltaar bekroont, waren al in 1833 aan de kerk geleverd door de Antwerpse beeldhouwer Jacob Jozef van der Neer. De kerk betaalde er 253,97 frank voor. Het hoogaltaar werd bij de vergroting van de kerk in 1858 uitgebroken en opnieuw in het hoogaltaar geplaatst. Een beeldhouwer genaamd Peeters vulde het altaar en de bekroning met het beeld van God de Vader aan met engelen, wolken en consoles. In 1850 en 1852 werden de twee zijaltaren gemaakt, gewijd aan O.L.V. en de H. Leonardus, door de bekende Antwerpse beeldhouwer Pieter Jozef De Cuyper, ook naar ontwerp van Altenrath.[39] De altaren werden later herhaaldelijk opnieuw gemarbreerd.[40]

Doopvont

In 1611 beschikte de kerk over een nieuwe, stenen doopvont.[41] In 1835 kocht de kerkfabriek "*eene swerte marmeren doopvunt van 2,5 voet diameter met sijnen piedestal, naar de kunst bewerkt en gepolijst*" voor 184 frank bij de Mechelse steenhouwer en marmerier Frans Van Meerbeeck. Het koperen deksel "*met sisulier*" werd vervaardigd door J. Van Malder voor 128 frank.[42]

---

[36] P. Van Herck, Getypte inventaris van het meubilair van de Sint-Leonarduskerk, 13 mei 1972. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634; Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 32.
[37] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 33-34.
[38] P. Van Herck, Getypte inventaris van het meubilair van de Sint-Leonarduskerk, 13 mei 1972. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.
[39] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 54-56; 63.
[40] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 63.
[41] *Aartselaar*, p. 13.
[42] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 54-55.

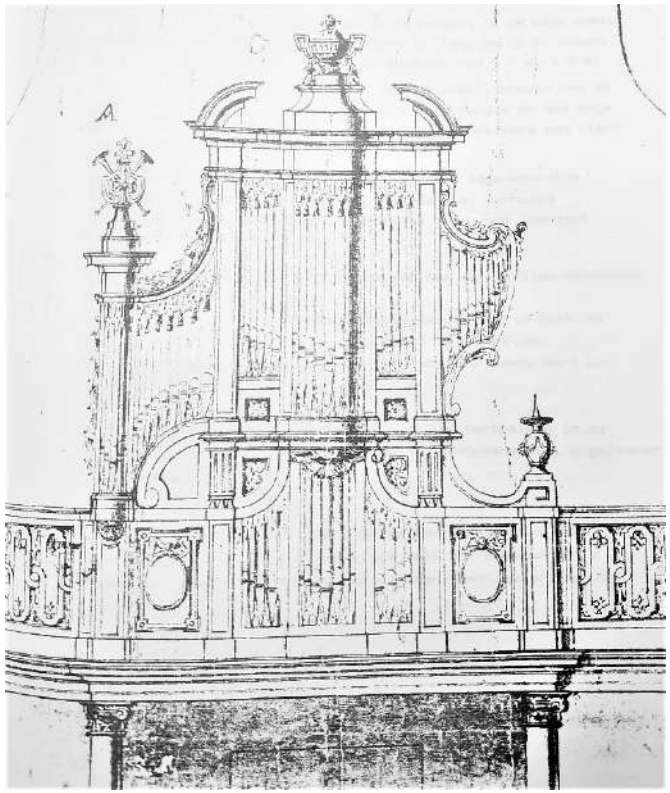

Afbeelding 8.14. Ontwerptekening van het eerste orgel, getekend door ir. Baets en vervaardigd door Van Peteghem. Bron: Heemkring Aartselaar, 1987, VII, 3, p. 17.

Hoogzaal en orgel

Al in 1518 was er in de kerk een orgel aanwezig.[43] In 1778 besloten kerkbestuur en dorpsbestuur om in de kerk een "hoogzaal" en orgel te plaatsen. Simeon Thomas uit Schelle maakte het hoogzaal en de orgelkast in 1779 voor de som van 550 gulden, naar ontwerp van de Antwerpse ingenieur Engelbert Baets: eikenhouten kolommen en kapitelen op een blauwstenen voet bekroond met een eikenhouten balustrade. Op panelen in de balustrade staan de wapenschilden van J.E. Peeters, heer van Aartselaar, en van Ludovica van de Cruyse, zijn echtgenote, en een afbeelding van de Goede Herder die een verwijzing is naar pastoor Van Heyst. Deze personen hadden grote delen van de fondsen voor de bouw van orgel en doksaal bijeengebracht. Op het orgel werd een chronogram aangebracht in vergulde letters: "*DonIs pUbLICIs frIgebar toparCha et pastor aUreas perreXere ManUs*", verwijzend naar de liberaliteit van de dorpsheerlijkheid en de parochie.[44] Op 28 november 1778 sloot het kerkbestuur een contract met Thomas voor het maken van "*een geheel nieuwe oxael en solderinghe tot het leggen der blaesbalcken onder het welfsel van den thoren, mitsgaders eene geheel nieue orgelkasse ende de kasse ofte bekleedsel der blaesbalken*". Voor het beeldhouwwerk op de orgelkast, balustrade en "wageschot" (panellering) moest de aannemer het plan van ontwerpen Baets volgen.[45]

Het orgel zelf werd gebouwd door de beroemde Gentse orgelbouwer Egidius Franciscus van Peteghem, met wie het kerkbestuur op 16 november 1778 een contract afsloot.[46] In 1788 voegde van Peteghem een positief toe aan het orgel, dat hij nog verder onderhield tot 1797. [47] In 1779 werd nog een andere ambachtsman betaald voor het vergulden van "de letteren met de monden van de pijpen" van het orgel.[48] Tussen 1818 en 1858 werd het onderhoud (schoonmaken en kleine reparaties) en het stemmen van het orgel voorzien door de familie Delhaye uit Antwerpen. Het instrument is in 1868 ingrijpend omgebouwd door H. Mondt-Groenewout uit Antwerpen. De ombouwing omvatte een nieuwe orgelkast en het vergroten van het orgel om

[43] *Aartselaar*, p. 11.
[44] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 35-38.
[45] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 7.
[46] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 7.
[47] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 6.
[48] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 13.

die "*in evenreedigheid te brengen met de tegenwoordegen toestand der vergroote kerk*".[49] Standaardwerk *Het historisch orgel* bevat gedetailleerde info over precies welke onderdelen van het pijpwerk afkomstig zijn van van Peteghem en welke zijn toegevoegd door Mondt.

J. Van Halle, die ook de zij-altaren maakte, maakte de nieuwe orgelkast. Onderhoud gebeurde van 1869-1892 door de familie Geurts, van 1931-1960 door J. Stevens en van 1960 tot vandaag door de firma Aerts & Castrel.[50] Die laatsten vervingen in 1966 de blaasbalg, die "kapotgestookt" was boven de verwarmingsinstallatie, door een interne zakbalg.[51] Bij een prospectie in november 1975 was het orgel in slechte staat en toonde het tekenen van beschadiging door de aanleg van de elektriciteit in de kerk. Er was toen een voorontwerp tot restauratie opgemaakt.[52]

Huidige samenstelling van het orgel.

A. Groot orgel

Tessituur C - f''' 54 toetsen

1. Cornet 5 rangen	VP
2. Montre 8'	M
3. Bourdon 16'	M + Co
4. Viola di gamba	M
5. Bourdon 8'	VP
6. Prestant 4'	VP
7. Flûte ouverte 4'	VP
8. Doublette 2'	VP
9. Nazart 3'	VP + C
10. Tierce 1 3/5	C
11. Fourniture 4 rangen	VP + C
12. Trompette 8'	VP
13. Clairon Bas 4'	VP
14. Vox humana 8'	C

B. Positief

1. Prestant 4'	C
2. Bourdon 8'	VP
3. Dulciana 8'	M + Co
4. Flûte 4'	C
5. Doublette 2'	M + Co
6. Flageolette 2'	VP + C
7. Flûte travers 8'	M
8. Bason Hautbois	VP

C. Pedaal

Tessituur C - c' 25 toetsen

1. Bourdon 16'	Co
2. Tromptte 8'	M

VP = pijpwerk van Van Peteghem; M = pijpwerk van Mondt; C = pijpwerk van Couvreur naar Van Peteghem factuur; Co = pijpwerk van Couvreur.

Afbeelding 8.15. De huidige samenstelling van het orgel, met vermelding van de herkomst van de onderdelen. Bron: Vermant W., "Het orgel van de St.-Leonarduskerk", p. 24.

Pas in 1990 werd het dossier voor de restauratie van het orgel definitief goedgekeurd. Die restauratie gebeurde door de Doornikse firma "Les Artisans Facteurs d'Orgues et de Clavecins de Tournai" van Bernard Couvreur: "In afspraak met Monumentenzorg heeft men bij de huidige restauratie geopteerd voor een dominante Van Peteghem-conceptie. Hierbij kregen bepaalde technische problemen eigen aan een Mondt-orgel, een betere oplossing. Zo werd een deel van het volumineuze Mondt-pijpwerk vervangen door kleiner pijpwerk."[53] "Het patroon van het geheel der registers werd zodanig ontwikkeld dat het Van Peteghem-pijpwerk in een goede samenhang en in zijn oorspronkelijke toonhoogte [...] tot klinken komt. Het pijpwerk van de Montra van de hand van Mondt, werd zo goed mogelijk naar de Van Peteghemstijl geïntoneerd, waarbij voorbeeld kon worden genomen bij het Van Peteghemorgel van de O.L.-Vrouw en St.-Pieterskerk te Gent. Alhoewel het oude Van Peteghem-orgel geen voetklavier bezat is er bij de restauratie wel een voetklavier voorzien dat werd afkoppelbaar gemaakt werd. Hierdoor zijn de mogelijkheden van het orgel enorm vergroot, maar wordt anderzijds tegemoet gekomen aan een betere benadering van het oorspronkelijk Van Peteghem-klankbeeld."

[49] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, pp. 17-18.
[50] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 1.
[51] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 29.
[52] Fauconnier & Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, p. 6.
[53] Crauwels, "Het gebeurde... 25 jaar geleden in Aartselaar", pp. 12-13.

Beeldhouwwerken en schilderijen

De kerk van Aartselaar heeft een lange geschiedenis van heiligenbeelden in het kerkgebouw. Al in 1516 is er sprake van zeven heiligenbeelden in het schip, van de heiligen Johannes, Rochus, Antonius, Christophorus, Lucia, O.L.V. en het H. Kruis.[54] In 1538 werd een beeld gemaakt van Sint-Leonardus door beeldsnijder Balten de Costere (cf *supra*).[55] De meeste heiligenbeelden zijn doorheen de jaren uit het interieur van de kerk verdwenen.

In 1618 liet het kerkbestuur een altaarschilderij maken van de H. Leonardus bij de Antwerpse kunstenaar Thomas Francken (ca. 1574- na 1639), die een jaar voordien ook een (verloren gegaan) schilderij had gemaakt voor het altaar van O.L.V. Francken was de oudste zoon van Frans II Francken en een telg uit het beroemde Antwerpse schildergeslacht. Hij had gewerkt in Saint-Omer en trad later toe tot de Antwerpse Sint-Lucasgilde. Er zijn weinig schilderijen bekend van de hand van Thomas Francken die met zekerheid aan hem kunnen worden toegeschreven[56], dit paneel met Sint-Leonardus in de kerk van Aartselaar is er dus een van. Franckens schilderij van de H. Leonardus werd in de kerk aangebracht op 19 juni 1619 en staat in de kerkrekeningen vermeld: "*aan Thomas Francken de somme van 240 gulden daervoor hem aanbesteet was 't schilderij van het tafereel voor St. Lenaertsaltaer volgens quittancie ende contracte daermee met hem by Jacques Lauwers, kerkmeester, gemaeckt*".[57] Het schilderij bevindt zich momenteel rechts van het portaal.

In 1651 betaalde de kerk een zekere Jan van Uffelen 12 gulden en 5 stuivers voor het schilderij "Ecce Homo".[58] Een schilderij van het Laatste Avondmaal van Godefridus Maes (1693) staat momenteel op het hoofdaltaar. Het is in 1781 door de tiendenheffers aangekocht om als altaarschilderij te dienen.[59] Een "Piëta" die vroeger in de linkerzijbeuk hing en thans in de rechterzijbeuk, is waarschijnlijk een werk gebaseerd op een prent van Lucas Vostermans (17de eeuw), een prent die zelf gebaseerd was op een werk van Antoon Van Dyck.[60]

In een zijbeuk hangt een cyclus schilderijen die het leven van de oudtestamentische Jozef voorstellen. Deze bevonden zich voordien altijd in de sacristie. Ze zijn aan de kerk geschonken door baron Van Ertborn, wiens grafmonument tegen het gebouw is aangebouwd.[61] De kruisweg in de kerk dateert van 1858 en is geschilderd door een zekere Mils – mogelijk Constantin Mils, die doceerde aan de kunstschool van Roubaix.[62]

Een reliekschrijn met buste voor de nieuwe relieken van de H. Leonardus werd midden 18de eeuw door een zekere Somers vervaardigd. De buste werd in 1758 door Valckx uit Mechelen verzilverd en de sarcofaag verguld. Het geheel is later integraal verguld, maar weer gerestaureerd naar

---

[54] *Aartselaar*, p. 11.

[55] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 23.

[56] "[N]ot a single picture carrying his signature is known, and no work has been attributed to him with total certainty", schrijft Natasja Peeters in 1999 nog over Francken, al voegt ze eraan toe dat het altaarstuk van Sint-Leonardus in de kerk van Aartselaar aan Francken kan worden toegeschreven. Peeters, "Marked for the Market? Continuity, Collaboration and the Mechanics of Artistic Production of History Painting in the Francken Workshops in Counter-Reformation Antwerp", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 1999, 50, p. 72. Over Thomas Francken, zie ook: https://rkd.nl/nl/explore/artists/29013.

[57] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 26.

[58] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 29.

[59] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 38.

[60] *Aartselaar*, p. 31.

[61] *Aartselaarse kunstschatten in ere hersteld*, p. 4.

[62] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 65.

zijn oospronkelijke staat met verzilvering. Twee putti zijn in de loop der tijd verdwenen, en nieuwe zijn in de 20ste eeuw door een dorpskunstenaar toegevoegd. De reliekhouder staat op het altaar van de H. Leonardus.[63]

De schilderijen in de kerk zijn in de tweede helft van de 20ste eeuw gerestaureerd: Van Campen zorgde in 1969 voor een opfrissing van zowel "Het Laatste Avondmaal" van Maes, "H. Leonardus" van Francken, "De Geboorte van Christus" uit het koor en de "Graflegging". Ook de kruisweg werd gerestaureerd. De schilderijencyclus over "Jozef de Dromer" werd op aanbevelen van de Commissie voor Monumentenzorg gerestaureerd. In 1976 werden ze overgebracht naar het stedelijk museum van Leuven, om door conservator-restaurateur Jan Crab gerestaureerd te worden. Na diens overlijden in 1979 verhuisden de schilderijen naar het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, en in 1983 werden ze overgebracht naar de restauratieateliers van de Rijksschool voor Beeldende Kunsten. De herstelling was in 1991 voltooid en vervolgens werden de gerestaureerde schilderijen in de zijbeuk opgehangen.[64] De "Piëta" is in 1992 door Peter Eyskens uit Nossegem gerestaureerd. In 1994 werd het "Laatste Avondmaal" van Maes nogmaals opgefrist.[65]

Kerkklokken

In 1463 werd de grote klok van de kerk bezorgd aan de Mechelse klokkengieter Jan Zeelstman, die er twee nieuwe klokken van goot.[66] In 1623 werd in Mechelen een nieuwe klok aangekocht.[67] In 1630 werd de kleinste klok door een nieuwe vervangen.[68] In 1800 werden de klokken uit de kerk gehaald en in stukken geslagen, maar uiteindelijk niet gesmolten. Uit de brokstukken werd later een nieuwe klok gegoten, "Sint-Leonardus".[69] Deze klok weegt 460 kilogram en draagt een afbeelding van de H. Leonardus en O.L.V., en een Latijns chronogram met het jaartal van het gieten en de naam van bronsgieter J.J. Huaert, die de klok vervaardigde.[70] Deze klok hangt nog altijd in de toren.

De kleinste klok die momenteel nog in de toren hangt (200 kilogram), heet "Maria" en dateert van 1805, toen ze gegoten werd door J.J. Huaert. Ze draagt als opschrift "S. Maria bidt voor ons. I : I Huaert me fecit Antverpiae Anno 1805". Ze beeldt O.L.V. met het kindje Jezus op de arm.[71] In 1943 werden de kerkklokken door de Duitse bezetter opgeëist. De klok "Maria" mocht als klein klepklokje blijven hangen. De klok "Sint-Leonardus" werd aanvankelijk naar beneden gehaald, maar mocht uiteindelijk ter plaatse blijven door een tussenkomst van een Duitse cultuurfunctionaris. De klokken "Sint-Jozef" en "Carolus" werden in 1943 meegenomen en nooit teruggevonden (zie ook afbeelding 8.30). Ze waren in 1876 gegoten door Severinus Van Aerschodt in Leuven en geschonken door enkele lokale notabelen zoals baron van Ertborn en pastoor P.J. Verstrepen.[72] In 1952 werden twee nieuwe klokken met dezelfde namen gegoten door Marcel Michiels uit Doornik en in 1953 opnieuw ingewijd (zie afbeelding 8.16). "Carolus" had als

---

[63] Werkers, "Sint-Leonardus, van kluizenaar tot wereldwijde noodhelper, III", pp. 33-34.
[64] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 70-71.
[65] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 73.
[66] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 16.
[67] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 27.
[68] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 28.
[69] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 265.
[70] *Aartselaar*, p. 34.
[71] *Aartselaar*, p. 34.
[72] Vermant, "De Toren en de Klokken van Aartselaar – Deel 3", pp. 15-22.

meter en peter apothekeres E. Hoet-Marguerite Vlaisloir en voormalig pastoor Verrept. "Jozef" had als meter en peter dr. A. Natens-Yvonne Delcourte en notaris Frans De Groof, die ook burgemeester van Aartselaar was.[73]

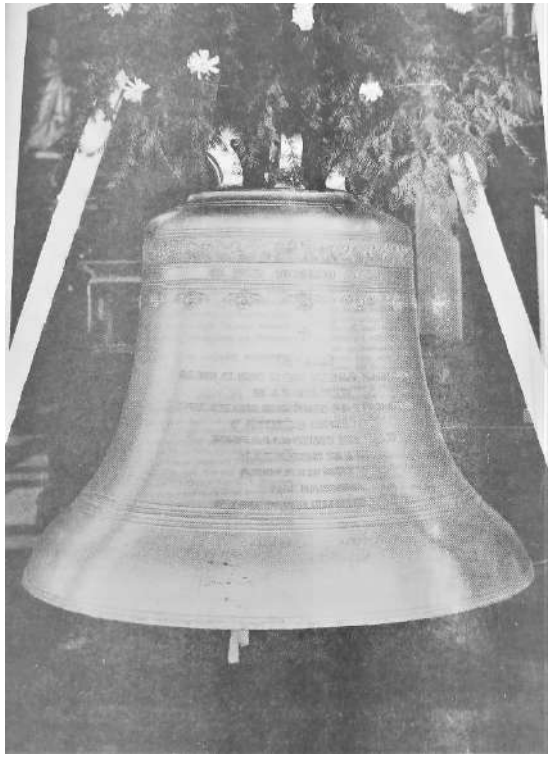

Afbeelding 8.16. De nieuwe klok "Carolus" bij zijn inwijding in 1953. Bron: *Heemkunde Aartselaar*, 1988, VIII, 1, p. 20.

Ook in het verleden is het kerkgebouw al gebruikt voor tentoonstellingen: ten tijde van het verschijnen van het boek "Aertselaar 1800-1900" in 1987 vermelden de auteurs het "tentoonstellen van contra-reformatorische vlaggen" in de kerk.[74]

Religieus leven

De 19de eeuw was een eeuw waarin rond de kerk heel wat broederschappen werden opgericht. Naast de bestaande "Broederschap van het H. Sacrament" die bestond van 1692 tot 1834 en de Confrerie van den H. Leonardus die was opgericht in 1721 en ergens in die eeuw ook weer verdween, werden o.a. de Confraternitas Sanctissimi Sacramenti (1806-1894), de "Godvruchtige Genootschap van den H. Petrus, Prins der Apostelen" (1861-1870), de Genootschap van den H. Franciscus Salesius (opgericht 1868), de "Congregatie van Maria Onbevlekt Ontvangen" (1873-1947) en de Mannenbroederschap van St. Franciscus Xaverius (opgericht 1873) gesticht.[75]

Een andere exponent van het religieus leven in Aartselaar zijn de obiits of rouwborden: ruitvormige houten schilden, vooral van adellijke families, die tijdens de rouwdienst voor de katafalk werden geplaatst en later vaak in het koor opgehangen, uit erkentenis voor verdiensten. Op historische foto's is te zien hoe rouwborden in het interieur van de kerk in groten getale te zien waren. Een twintigtal obiits is tot op de dag van vandaag bewaard: "Zij werden tientallen jaren geleden weggehaald van de hoge binnenmuren en kwamen terecht op een ongelukkige stapelruimte in de kerktoren, blootgesteld aan weer en wind en zelfs aan vogeluitwerpselen." Net zoals de communiebank werden de rouwborden na het Tweede Vaticaans Concilie verwijderd. In het verleden heeft de heemkundige kring de rouwborden al enkele keren van hun stockageplaats gehaald om ze te reinigen, o.a. ook in 2007 toen ze door heraldicus Stefan Crick geïnventariseerd werden. In 1990 werden enkele obiits tentoongesteld op de tentoonstelling "Aartselaarse kunstschatten in ere hersteld". In 2019 volgde een nieuwe restauratie, met budget van de Cultuurdienst van Aartselaar. De bedoeling is om de obiits in het kerkgebouw een waardige plaats terug te geven.[76] Het was de bedoeling in april 2020 een tentoonstelling van de gerestaureerde obiits in de kerk te voorzien, maar die viel door de coronapandemie in het water.

---

[73] *Aartselaar*, p. 35.
[74] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 196.
[75] Verslype & Van der Auwera, *Aertselaar 1800-1900*, p. 274.
[76] Saelens & Beyst, "Restauratie van obiits, een mooi samenwerkingsproject", pp. 36-37.

Kerkhof en begravingen

De Sint-Leonarduskerk kent een uitgebreide traditie van het begraven van personen onder de kerkvloer: "De St.-Leonarduskerk van Aartselaar is steeds ruim voorzien geweest van grafkelders, zerken, tomben, monumenten, enz. Op het hoge koor, een oppervlakte van nog geen 50 m^2, werden een 75-tal personen begraven, meestal edellieden, priesters of vooraanstaanden. In het schip van de toen toch wel kleine kerk […] zijn in de loop der eeuwen minstens 500 mensen begraven." De traditie om personen te begraven onder de kerkvloer werd eind 18de eeuw door de Oostenrijkse keizer Jozef II verboden. Veel van de bestaande graven zijn verdwenen bij het vergroten van de kerk in de 19de eeuw. Bij het slopen van de zijmuren werden ook de ingemetselde grafstenen afgebroken. In 1858, wanneer men in de kerk de kruisbeuken en het nieuwe hoge koor bouwde, werden alle graven op het vroegere koor verwijderd. Enkele goedbewaarde zerken legde men in de nieuwe vloerbedekking, een paar andere werden ingemetseld in de buitengevel van de kerk; de overige werden vernietigd of gebruikt als vloerstenen achteraan in de kerk of in andere lokaaltjes."[77] Het zijn vooral zerken van prominenten die in het hoogkoor lagen die beland zijn elders in de kerk en aan de buitengevels.

Al midden 15de eeuw zijn er begrafenissen bekend in het hoogkoor, dat meestal voorbestemd was voor prominenten: adel, geestelijkheid en hun familie.[78] Pieter van de Straeten, heer van Cleydael, die in Dendermonde werd begraven, kreeg in de kerk van Aartselaar toch een grafmonument in het hoogkoor, bestaande uit "een zerk waarop verticaal 2 pilaren in de vorm van vlammende toortsen" werd gebeeldhouwd door beeldsnijder Peeter van Berckelaer.[79] De grafsteen van Catharina Van Belle, weduwe van Pieter van der Straeten, heer van Cleydael, is ingemetseld in de muur van de huidige winterkapel, de voormalige kleine sacristie. De grafsteen dateert van de eerste helft van de 16de eeuw. Van Belle is erop afgebeeld in rouwkledij in een architecturale nis, geflankeerd door de wapenschilden van haar familie. Op de hoeken zijn er verzinnebeeldingen van de vier evangelisten te zien. De zerk stond waarschijnlijk oorspronkelijk rechtop tegen de linker zijmuur van het hoge koor, naast de schepenbank.[80]

Antonio del Rio, eveneens heer van Cleydael en Aartselaar, liet voor zichzelf en zijn echtgenote een graftombe oprichten in het oude hoogkoor van de (nog niet uitgebreide) kerk. Toch werd het echtpaar er uiteindelijk niet begraven, nadat del Rio het land verliet na een schuldproces en de echtscheiding van zijn vrouw. Hun grafsteen in zwart marmer is in 1858 in de zuidelijke gevel van de kerk ingemetseld. Het grafmonument zelf werd afgebroken in 1860 bij de vergroting van de kerk. In 1690 was uiteindelijk Peter F.D. Van de Cruyce erin begraven, de broer van de heer van Aartselaar.[81]

In de kerk liggen de volgende grafstenen in de vloer (zie ook afbeeldingen 8.114 tot 8.120):

- Achter de eerste pilaar rechts ligt de grafsteen van E.H. Reyns, pastoor in Aartselaar van 1679 tot 1684. Hij lag oorspronkelijk in het hoogkoor nabij het hoogaltaar begraven.
- In de rechter middenbeuk ligt de grafsteen van Anna Maria Devora Pinto uit 1667. Zij lag oorspronkelijk in het hoogkoor links van de kelder van de familie Campominoso begraven.
- Voor het O.L.V.-altaar ligt de grafzerk van pastoor Gillis (1712-1739, die aanvankelijk ook in het hoogkoor lag, naast pastoor Reyns begraven.

---

[77] Vermant, "De Sint-Leonarduskerk als begraafplaats", p. 4.
[78] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 16.
[79] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 22.
[80] Vermant, "De Sint-Leonarduskerk als begraafplaats", p. 16.
[81] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 25.

- Achter de tweede pilaar rechts ligt de grafsteen van pastoor Theodoor Van Doirnen (pastoor van 1626-1634). Hij lag aanvankelijk achteraan het hoogkoor begraven.
- Achter de derde pilaar rechts ligt de grafsteen van pastoor Paulus Van Leemputte (pastoor van 1643-1678), ook afkomstig van het hoogkoor.

Enkele andere grafstenen die nog in de kerkvloer liggen, zijn niet afkomstig van het hoogkoor, maar van het schip of de zijkoren:

- De grafsteen van landbouwer Jan Verhoeven (overleden in 1718) en zijn echtgenote Anna van Schil.
- De grafsteen van schepen Jan Boey (overleden in 1705) en zijn echtgenote Elisabeth Vloeyberg ligt momenteel aan het altaar van de H. Leonardus.

Bij de vergroting van de kerk in 1858 zijn echter heel wat graven en grafkelders verdwenen die vermoedelijk nog steeds onder de kerkvloer liggen.[82] Andere grafstenen die afkomstig zijn uit de kerk zijn in de buitenmuren ingewerkt:

- In de buitengevel van het koor is in 1858 de grafsteen ingemetseld van pastoor Laurentius de Backer, die in 1626 was overleden en aanvankelijk begraven in het midden van het hoogkoor.
- In de muur van de O.L.V.-kapel is een klein zerkje gemetseld van Assuerus van Regemorter, het 5-jarige zoontje van Pieter van Regemorter. Ook dit is oorspronkelijk afkomstig uit de kerk.

[82] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 44.

Afbeelding 8.17. Tekst en tekening op de grafsteen van pastoor Joannes Gillis. Vermant, "De Sint-Leonarduskerk als begraafplaats", *Heemkring Aartselaar*, 1987, VII, 1, pp. 4-20.
Afbeelding 8.18. Tekening van de grafsteen van Catharina Van Belle, momenteel in de winterkapel. *Aartselaar*, p. 31.

In 1950 besloot men om de muur rond het kerkhof af te breken en het oude kerkhof te beplanten en bezaaien. Het PCML stelde voor om een lage omheiningsmuur te voorzien van 60 à 70 cm hoog.[83]

In 1954 werd een centrale verwarming met stookolie geïnstalleerd. Die werd 15 jaar later vernieuwd en in 1981 vervangen door een verwarmingsinstallatie op gas.[84] In de jaren '50 is de kerk ook herschilderd waarbij de polychrome afwerking van scheibogen en koormuren, die is aangebracht na de Eerste Wereldoorlog, opnieuw wit overschilderd werd (zie afbeeldingen 8.64 tot 8.77).

[83] Brief van het PCML aan de gouverneur van de provincie Antwerpen, 16 maart 1950. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.
[84] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 70.

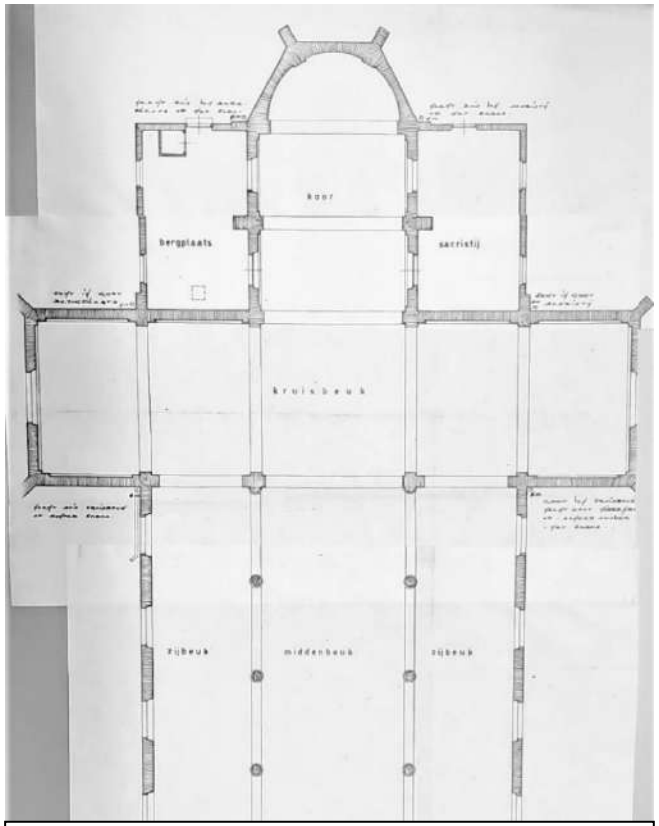

Afbeelding 8.19. Kopie van een plan van J. Pingnet, 1964, uit het Provinciearchief. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634. Hierop is de voormalige indeling en bestemming van een aantal deelruimtes te zien.

Recente restauraties

In 1964-1965 is de kerk hersteld (daken, zink-, goot- en schaliewerk, en schildering) naar ontwerp van Jules Pingnet, provinciaal architect die vanuit zijn functie betrokken was bij tal van restauraties van parochiekerken in de provincie Antwerpen. Deze werken vonden o.a. plaats aan het dak van de sacristie dat was ingezakt.[85]

In de tweede helft van de jaren 1970 onderging de Sint-Leonarduskerk een laatste ingrijpende restauratie onder leiding van architecten J.L. Stynen en H. Vanden Berghe. Deze werken omvatten:

- Verwijdering van de oude galmplanken en aanbrengen van nieuwe exemplaren.
- Grote delen van de het parement van de bovenste geleding van de toren zijn opgekuist of hervoegd aan de vier zijden, dat laatste vooral op de hoekkanten.
- Van de voorgevel is de bestaande cementbepleistering, geschat op 200 m^2, afgekapt en het parement volledig gerestaureerd.
- De mazouttank kreeg een nieuwe verluchting doorheen het dak.
- De eikenhouten bebording van de bakgoten is vernieuwd.
- Van de ramen boven de centrale inkomdeur is het gekleurde glas uitgenomen en vervangen door “cordelé”-glas.
- Herstellen en schilderen van de donderroede
- Wegnemen van het uurwerkmechanisme en de wijzerplaten van het kerktorenuurwerk
- Schilderen van de kroonlijst van het torendak en vernieuwen van het boensel
- Schilderen van het torenkruis en vergulden van de bol en weerhaan op de torenspits
- Plaatsen en schilderen van drie nieuwe deurtjes met nieuw draaiwerk bovenaan in de torenspits aan de oostelijke (2) en westelijke (1) zijde, en omkleding rondom in lood
- Restauratie van de blauwe hardsteen boven de centrale inkomdeur
- Schilderen van de vier metalen ramen in de voorgevel en hun ankers
- Dichten van twee kleine ronde raampjes in de voorgevel, die zich onder de ovalen ramen bevonden
- Vrijmaken en eventuele restauratie van de witstenen omlijsting van de ovalen raampjes in de voorgevel
- Schilderen van de drie inkomdeuren en het houten boensel van de kroonlijsten
- Opnemen en in de plint plaatsen van de deurdorpels van de flankerende kleine inkomdeuren in de voorgevel

[85] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/personen/4016

In 1965 werd het altaar voor het hoogkoor geplaatst naar de voorschriften van het Tweede Vaticaans Concilie. In 1969 werd het interieur van de kerk herschilderd. De preekstoel werd naar de zijbeuk verplaatst. Eind de jaren '70 werd het eikenhouten kruis met lindenhouten Christus die tegen de muur van het koor stond, verplaatst naar het interieur van de kerk en opgehangen naast het altaar van de H. Leonardus. In 1983 werd de kerkvloer met tapijten bedekt.[86] In 1985 werd een O.L.V.-weekkapel ingericht in de linkse sacristie, toegankelijk voor rolstoelpatiënten.[87]

[86] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, pp. 70-71.
[87] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 72.

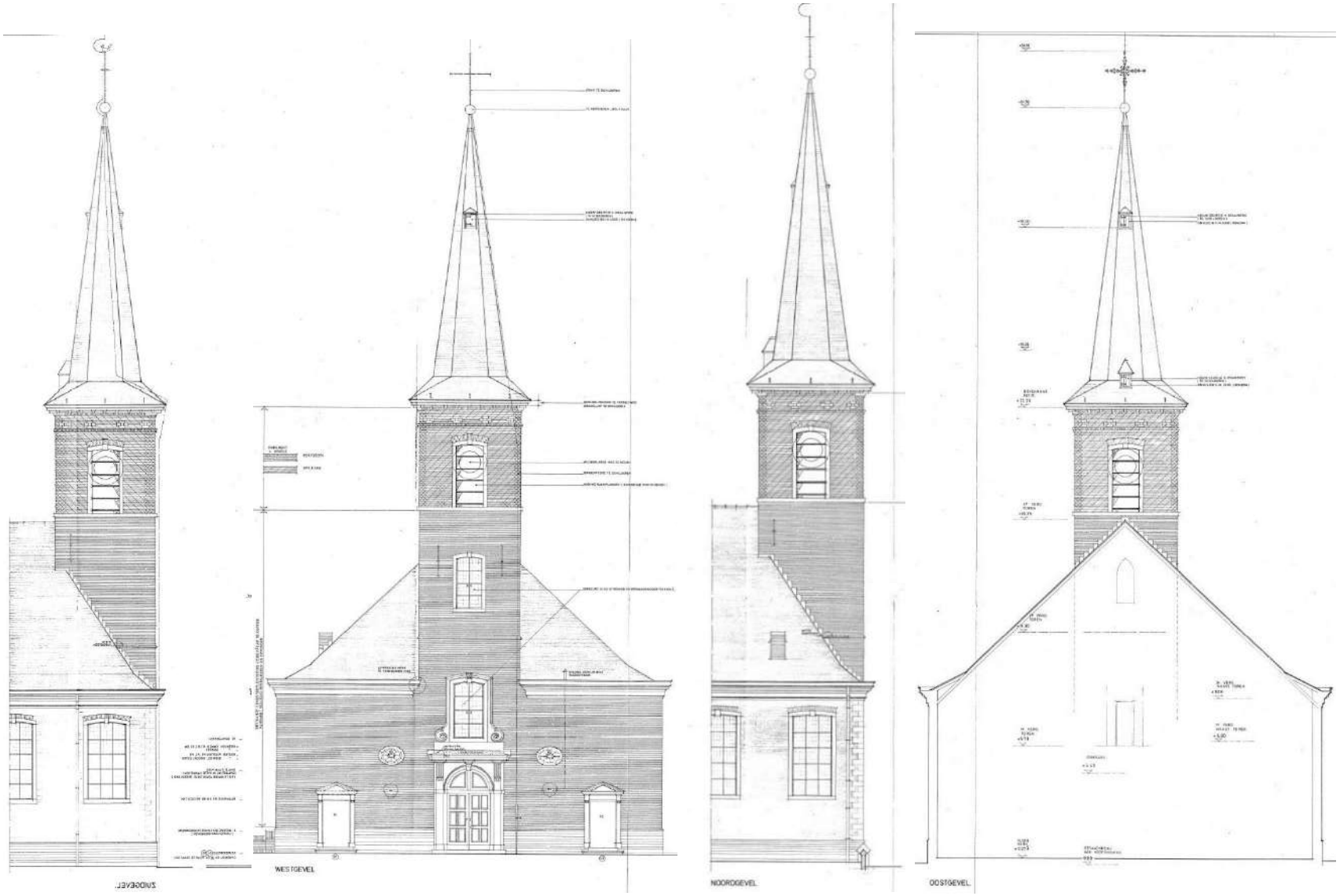

Afbeelding 8.20. Plannen "Herstelling en restauratiewerken toren en voorgevel, St. Leonarduskerk, Aartselaar", 30 juli 1976. Architectenbureau Stynen, Borgerhout. Goedgekeurd op de gemeenteraad van Aartselaar op 2 december 1976. Archief Gemeente Aartselaar.

In 1991 werd de elektrische installatie aangepast, met nieuwe verlichtingstoestellen, contactdozen en wand- en vloerkanalen voor elektrische leidingen (zie afbeelding 8.21). In 1994 zijn er werken uitgevoerd aan het houtwerk van de torenspits. In 1998 zijn de voorzetramen aan de glasramen vervangen en ook de poorten in de voorgevel zijn vervangen. In 2000 is er een beveiling tegen blikseminslag aangebracht en zijn de klokken geautomatiseerd.[88]

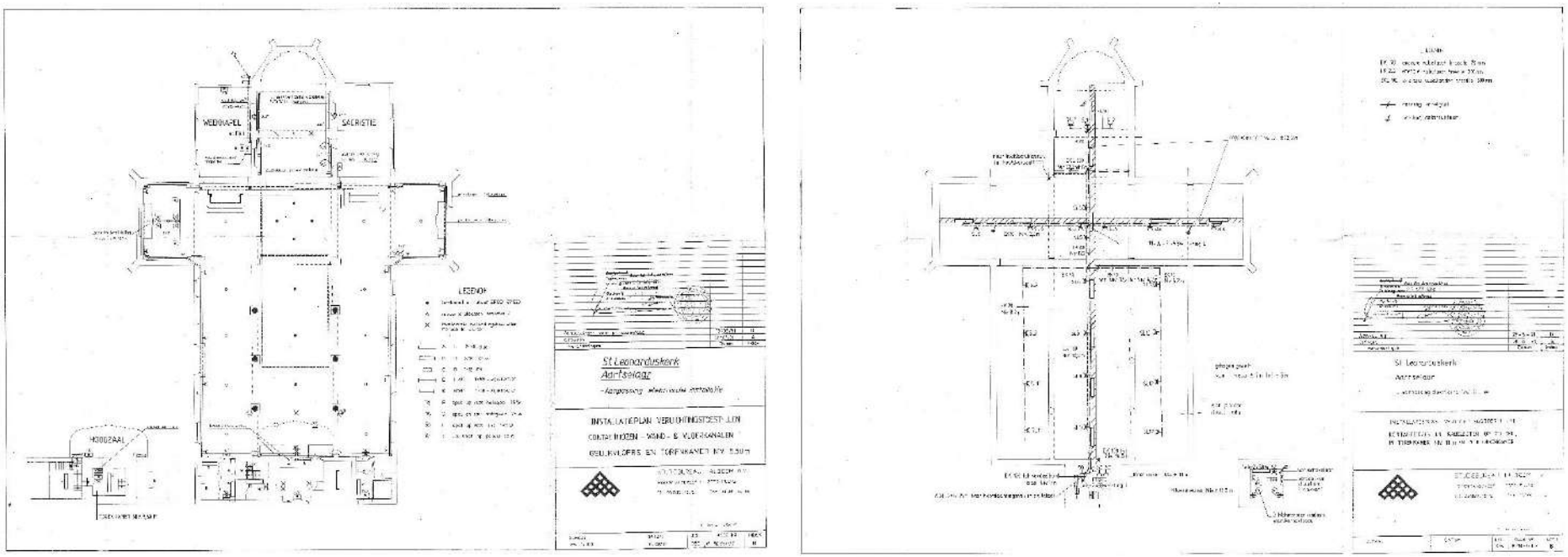

Afbeelding 8.21. Installatieplan elektrische voorziening, 1991. Gemeente Aartselaar.

In 2004 werd een zendmast van Proximus in de toren geïnstalleerd en ook is er in 2010 binnenin de toren, in het dak, een nieuwe kabelgoot geplaatst voor vier nieuwe UMTS-antennes (Mobistar), met enkele wijzigingen aan de elektrische installatie.

In 2010 kreeg de gemeente Aartselaar een onderhoudspremie voor buitenwerken aan de kerk onder leiding van architect Patrick Vanroy. Die waren bedoeld om enkele slechte situaties te herstellen die gesignaliseerd werden in een rapport van Monumentenwacht: lokaal herstel van metselwerk en voegwerk, vooral rond de raamomlijstingen en ter hoogte van beschadigd metselwerk bij de vroegere afvoerbuizen, vernieuwing van

[88] Vermant, *Sint-Leonardus. 700 jaar parochie*, p. 73.

de dakbedekking met leien over 60 m², opnieuw aanwerken van de torenkruisen, vernieuwen van de bakgoten en afvoerbuizen in koper, voorzien van 32 dakverluchtingen, installatie van 248 ladderhaken, herstel en schilderen van de kroonlijsten, bakgoten, boeiplanken en dakkapellen.[89]

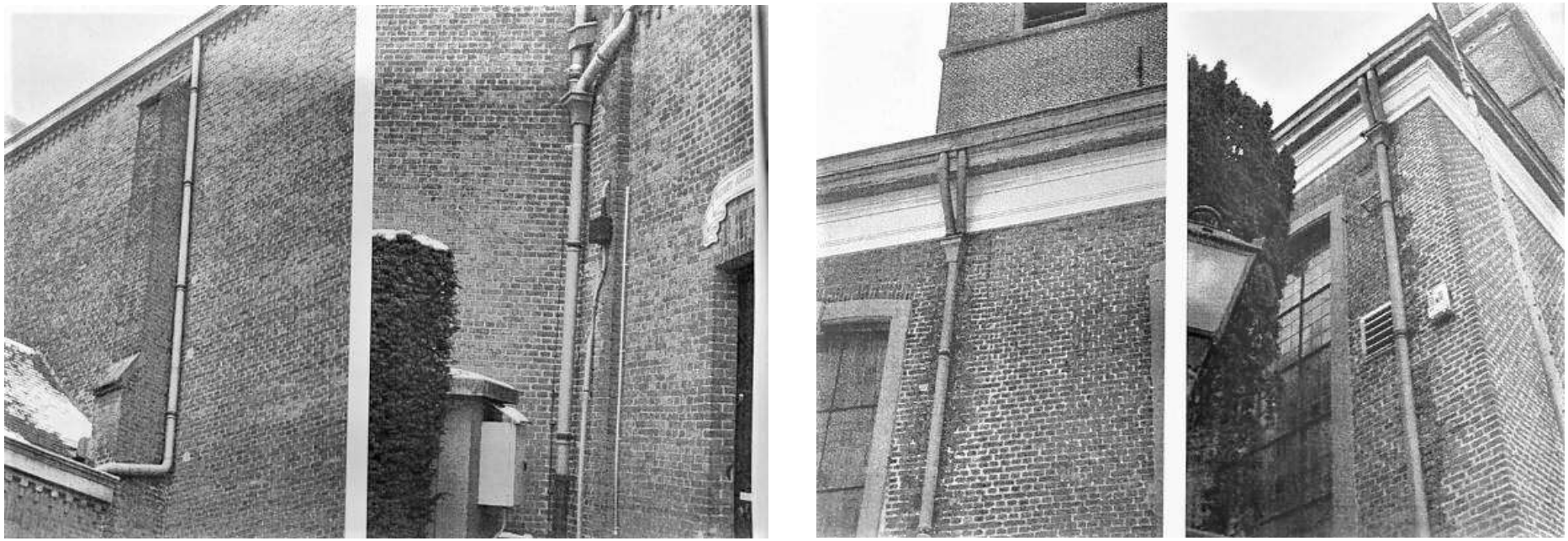

Afbeelding 8.22. Toestand van de kerk voor de laatste restauratie van de buitenschil in 2010. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. 4.003/10000/R1340.2.

[89] Restauratiedossier, 2010. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. 4.003/10000/R1340.2.

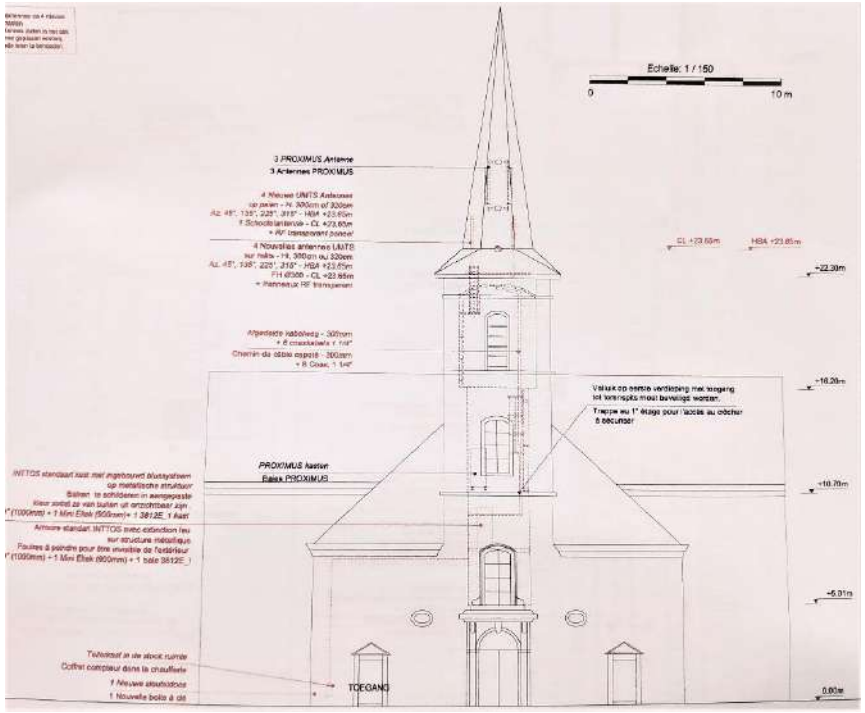

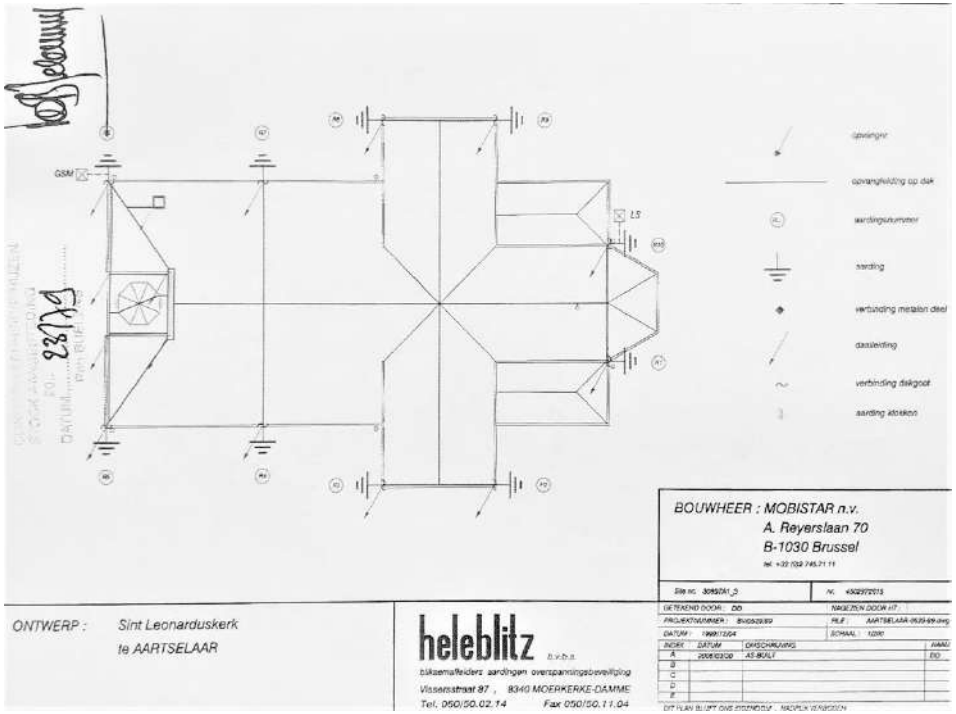

Afbeeldingen 8.23 en 8.24. Installatie van nieuwe telecom-antennes in het dak van de toren en opdate van de bliksemafleiding, 2009-2010. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. 4.002/10000/D328.2.

Tussen 2010 en 2018 vonden ook nog onderstaande werken plaats:
- vernieuwing geluid- en lichtinstallatie, aansluitend schildering vh interieur (2012)
- vernieuwing verwarming sacristie met aanbrengen van een zolderisolatie (2015)
- vernieuwing CV kerk (2018)

Overzicht van historische afbeeldingen - exterieur

Afbeelding 8.25. Postkaart met zij-aanzicht van de kerk vanop het Laar, daterend van voor 1933. Alle ramen waren toen nog glas-in-loodramen. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-st-leonardus
Afbeelding 8.26. Postkaart met zij-aanzicht van de kerk vanop het Laar, interbellum. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-laar-mensen

Afbeelding 8.27. Luchtfoto genomen vanuit de kerktoren, met zicht op de bedaking van schip, koor en zijbeuken en het kruis op het koor. Ca. jaren 1930. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-vergezicht
Afbeelding 8.28. Postkaart "Aartselaar – Kerk met het oude Kerkhof", s.d. Archief Heemkundige Kring.

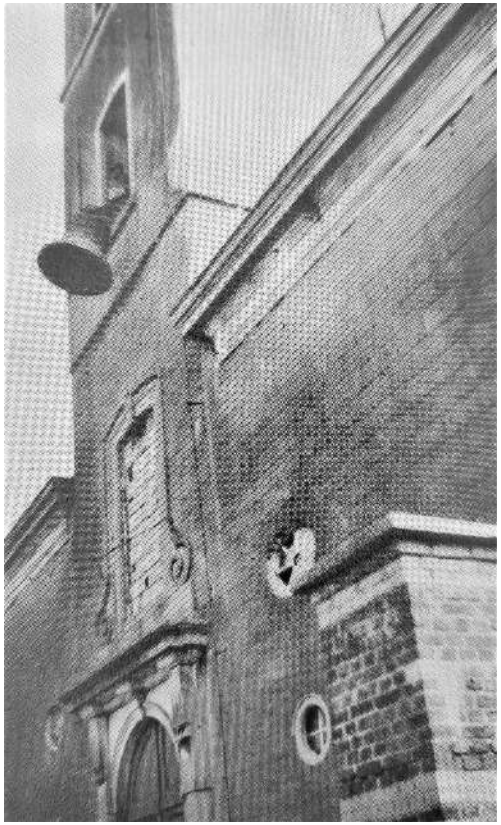

Afbeelding 8.29 (links). Zicht op de Sint-Leonarduskerk in 1943-1944 bij het neerhalen van de kerkklokken. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-kerkhof-meisjesschool-0

Afbeelding 8.30 (rechts). Detailfoto van het neerlaten van de klok "Carolus" uit de Sint-Leonarduskerk, 1943. Er zijn beschadigingen te zien aan het metselwerk van de toren en aan verschillende ruitjes van de glasramen. Bron: *Aartselaar*, p. 34.

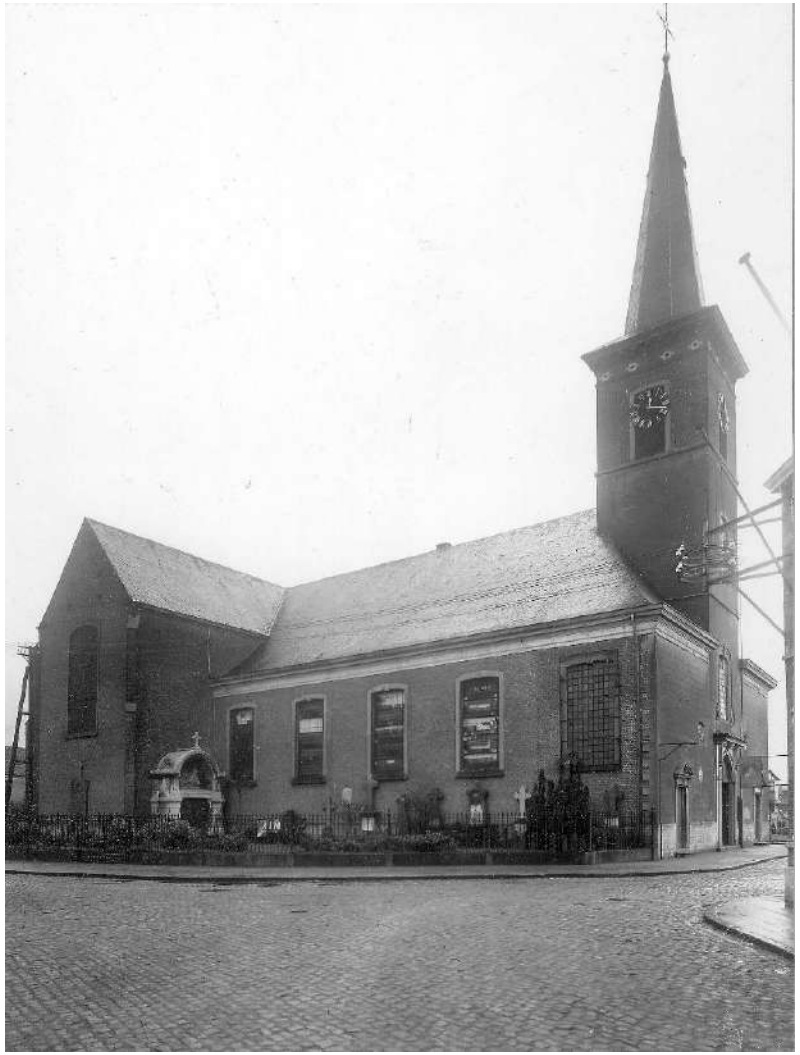

Afbeelding 8.31. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het noordwesten. Beschadiging van de glas-in-loodramen is te zien, net als de grilles rond het kerkhof. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B084032
Afbeelding 8.32. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het zuidwesten, ca. 1974. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072555

Afbeelding 8.33. Zicht op de kerk vanuit het zuidwesten, met het oude kerkhof. Vermoedelijk 1948, bemerk de herstellingswerken aan de toren. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-oude-kerkhof

Afbeelding 8.34. Zicht op de kerk vanuit het zuidoosten, met het oude kerkhof afgebakend door de nu verdwenen ijzeren grilles. Op basis van de herstelde oorlogsschade en de wimpel op de kerktoren dateert men deze foto in 1948. https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-schandpaal-elek-trampaal

Afbeelding 8.35. Postkaart met zij-aanzicht op de kerk vanaf het Laar, kort na WO II, ca. 1946-1952. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-laar

Afbeelding 8.36. Processie nabij de kerk. De trampalen op de voorgrond dateren deze foto ca. 1950. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-kerk-optocht

Afbeelding 8.37. Groepsfoto voor de kerk met goed zicht op de ramen van de zijbeuk, ca. 1950. De grille rond het kerkhof is nog aanwezig. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-groepsfoto

Afbeelding 8.38. Inhuldiging van pastoor Meeuwissen, 1958. Zicht op de zijgevel en voorgevel van de kerk. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-inhuldiging-pastoor-meeuwissen-1958

Afbeelding 8.39. Processie kort na WO II. Goed zicht op de glas-in-loodramen van de kerk, de bakgoten en de regenwaterafvoeren. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-processie-5

Afbeeldingen 8.40 en 8.41. Zicht op de voorgevel en de inkomdeuren van de kerk, 1960. Bemerk de dorpels en de voetschraper naast de rechterdeur. De gevel boven de natuurstenen plint is gecementeerd en er is met lijnen een imitatie van natuursteenmetselwerk op aangebracht. Bron: Rouwboekje, 1960, archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeeldingen 8.42 en 8.43. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de voorgevel en toren, 1 maart 1976. De rechterfoto geeft een beeld op enkele grafmonumenten, de omlijsting van de ramen, en de voorzetramen. Foto: Archief Onroerend Erfgoed Antwerpen, dossier nr. A/0634, foto nr. 283 37A en 286 3A.

Afbeelding 8.44. Voorgevel van de kerk en de toren met beschadigde bepleistering, ca. 1974. Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeeldingen 8.45 en 8.46. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de zuidelijke zijgevel (links) en het koor en noordelijke transept (rechts), 1 maart 1976. Foto: Archief Onroerend Erfgoed Antwerpen, dossier nr. A/0634, foto nr. 286 4A en 286 5A.

Afbeeldingen 8.47 en 8.48. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de voorgevel en de zuidelijke zijgevel. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 4 september 1978. Referentie: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/262733 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/262734

Afbeelding 8.49. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de voorgevel en toren, 1978. Foto: Archief Onroerend Erfgoed Antwerpen, dossier nr. A/0634, foto nr. 2473 17A.

Afbeelding 8.50. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de gerestaureerde voorgevel. Op het dak van de noordelijke zijbeuk zijn werken aan de gang. Bemerk ook de nieuwe schoorsteen. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 6 mei 1980. Referentie: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/262736

Afbeelding 8.51. Plaatsing van een monument van de Landelijke Gilde, 1996. Zicht op de ramen en de zijbeuk, de grafmonumenten tegen de kerkmuur. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-monument-100-j-landelijke-gilde

Afbeeldingen 8.52, 8.53 en 8.54. Parochiekerk Sint-Leonardus, grafmonument. Foto's: Vlaamse Gemeenschap, 13 januari 2016. Foto's: Joeri Mertens. Referenties: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301529 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/377744 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301526

Afbeeldingen 8.55, 8.56 en 8.57. Parochiekerk Sint-Leonardus, grafmonument. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 13 januari 2016. Foto's: Joeri Mertens. Referenties: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301527 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301522

Afbeeldingen 8.58, 8.59 en 8.60. Parochiekerk Sint-Leonardus, grafmonumenten rond de kerk. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 13 januari 2016. Foto's: Joeri Mertens. Referenties: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301528 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301523 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301520

Afbeeldingen 8.61 en 8.62. Parochiekerk Sint-Leonardus, grafmonumenten rond de kerk. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 13 januari 2016. Foto's: Joeri Mertens. Referenties: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301525 en https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/301530

Afbeeldingen interieur

Afbeelding 8.63. Postkaart "Aertselaer. De Kerk", s.d. De afwerking van de muren van het interieur is sober. Te zien is hoe de lijsten van de schilderijen van de kruisweg voorzien waren van een bekronend kruis. Tegen de zuilen van het schip waren (nu verdwenen) sokkels met heiligenbeelden aangebracht, en kaarsenhouders. Net boven de basis van de zuilen zijn kleine luikjes te zien. De preekstoel is hier nog aanwezig op de oorspronkelijke locatie. Tegen de muren van het koor zijn rouwborden te zien.

Afbeelding 8.64. Postkaart "Aertselaar – Het Koor der St-Leonarduskerk", begin 20ste eeuw. De communiebank sluit nog integraal het koor af. Op de hoekzuilen zijn verdwenen beelden op sokkels te zien van Christus en O.L.V. met stralenkransen. Aan de wanden boven de koorbanken zitten links 5 en rechts 6 rouwborden. Bron: http://www.delcampe.net.

Afbeelding 8.65. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op middenbeuk en koor. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086086.
Afbeelding 8.66. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op middenbeuk en orgel. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086085.
Afbeelding 8.67. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op zijbeuk noord naar oost. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086091.

Afbeelding 8.68. Niet-gedateerde prentkaart uit het interbellum met een zicht op twee panelen van de communiebank en het achterliggende hoogkoor. Bron: http://www.delcampe.net.
Afbeelding 8.69. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op communiebank (toen nog intact) en het koor met rijk beschilderde muren. De rouwborden zijn hier verdwenen. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086092.
(KIKIRPA: B086057- B086067 voor detailfoto's).

Afbeeldingen 8.70 en 8.71. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op hoofdaltaar en altaarbank met expositietroon. Portiekaltaar uit 1841 met afbeeldingen van God de Vader, Paulus van Tarsos, de apostel Petrus en een engel in aanbidding. Thematiek schilderij: "Het Laatste Avondmaal". Foto's: Commissariaat-generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086068 en B086069.

Afbeeldingen 8.72 en 8.73. Zicht op het interieur van de kerk in 1949. De foto links geeft een goed zicht op de voormalige beschildering van de plint, en op een rouwbord dat tegen de muur van de kruisbeuk hangt. Op de foto rechts zijn de beelden van Christus en O.L.V. in stralenkransen te zien tegen de pijlers van het koor. Bron: rouwboekjes Nielandt en Van Deyck (1949), archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeeldingen 8.74 en 8.75. Interieurfoto van de kerk tijdens een begrafenis in 1949. De preekstoel en de communiebank staan in beide foto's nog op hun originele plaats en waren daar nog in gebruik. Tegen de pilaren zijn heiligenbeelden op sokkels zichtbaar. Bron: rouwboekje Nielandt (1949). Archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeeldingen 8.76 en 8.77. Interieurfoto van de kerk tijdens begrafenissen in 1949 (links) 1960 (rechts), genomen vanuit hetzelfde standpunt. De muren van de koren en de scheibogen zijn in de jaren '50 witgeschilderd, met in 1960 reeds afbladderende verf op de scheibogen. De troon op het altaar is in deze periode verdwenen (en nadien teruggeplaatst). De preekstoel en de communiebank staan in beide foto's nog op hun originele plaats. Tegen de pilaren zijn heiligenbeelden op sokkels zichtbaar. Bron: rouwboekjes Nielandt (1949) en Delagaye (1960). Bron: Archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeeldingen 8.78 en 8.79. Interieurfoto's van de kerk tijdens een begrafenis in 1960. We zien witgeschilderde muren boven een hoge, donker geschilderde plint waarvan de decoratieve tekening verdwenen is. Bron: rouwboekje, 1960. Archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeelding 8.80. Interieurfoto van de kerk tijdens een begrafenis in 1960. De muren zijn witgeschilderd. De preekstoel en de communiebank staan nog op hun originele plaats. Tegen de pilaren zijn heiligenbeelden op sokkels zichtbaar en koperen kaarsenhouders. Het schilderij "Piëta" is zichtbaar naast het O.L.V.-koor. Bron: rouwboekje, 1960. Archief Heemkundige Kring Aartselaar.

Afbeeldingen 8.81, 8.82, 8.83 en 8.84. Zichten op het interieur van de kerk op 12 maart 1978, bij de aanstelling van pastoor Stuyck. Bron: https://www.erfgoedzuidrand.be/databank/aartselaar-aanstelling-tot-pastoor-van-eh-stuyck

Afbeelding 8.85. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op de koren. De heiligenbeelden tegen de pilaren zijn verdwenen. Foto: Vlaamse Gemeenschap, 1978. Referentie: https://id.erfgoed.net/afbeeldingen/262736

Afbeelding 8.86. Interieur schip en koor van de parochiekerk Sint-Leonardus. Bemerk de vier processievaandels die staan opgesteld tegen de pilaren van het schip. Foto 5969/20-20A, mei 1985. Bron: Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeelding 8.87. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het oosten. Foto: Antoon De Vijlder, 1991. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072556.
Afbeelding 8.88. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het oosten. Foto: Antoon De Vijlder, 1991. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072557.

Afbeeldingen 8.89, 8.90 en 8.91. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het koor en hoogaltaar. Opname van de flankerende beelden van de apostel Petrus (met sleutels) en Paulus van Tarsos (met zwaard). Foto: Antoon De Vijlder, 1991. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072572, M072574 en M072575.

Afbeeldingen 8.92, 8.93, 8.94 en 8.95. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het zuidelijke zijaltaar gewijd aan de H. Leonardus van Noblac (dateert van 1850-1852). Op de hoeken staan beelden van de H. Aloysius Gonzaga en de H. Rochus van Montpellier. In de bekroning een medaillon met Christusbuste. Met detailfoto's van de beelden van de H. Leonardus en van allegorieën van het Geloof (met kelk) en de Hoop (met anker). Foto's: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072566 t.e.m. M072569.

Afbeelding 8.96 en 8.97. Parochiekerk Sint-Leonardus, zicht op het noordelijke zijaltaar gewijd aan O.L.V. (dateert van 1850-1852). Centraal een beeld van O.L.V. met Kind die een slang vertrapt. Op de hoeken staan beelden van de H. Johannes Evangelist en de H. Dominicus Guzman. In de bekroning een stralenkrans. Met detailfoto's van het altaarbeeld van O.L.V. Foto's: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072577 en M072578.

Afbeelding 8.98. Doksaal en orgel. Foto's: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086086.
Afbeelding 8.99. Doksaal en orgel. Foto-atelier Roland Minnaert, Aartselaar, s.d. (derde kwart 20ste eeuw). Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeeldingen 8.100, 8.101 en 8.102. Op de drie panelen van het doksaal zijn bas-reliëfs gesculpteerd met taferelen "De priester als Goede Herder" ,"Koning David als psalmdichter" en de wapenschilden van de families van Parijs en van den Cruyce. Foto's: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086087- B086090.

Afbeelding 8.103. Detail van de communiebank. Foto-atelier Roland Minnaert, Aartselaar, s.d. (derde kwart 20ste eeuw). Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeelding 8.104 (links). Niet-gedateerde postkaart uit het interbellum. Op de achtergrond is te zien hoe de plaatsing van de rouwborden anders is. Bron: http://www.delcampe.net.

Afbeeldingen 8.105 en 8.106 (midden en rechts). De eikenhouten preekstoel van schrijnwerker Hiëronymus Convent en beeldhouwer Pieter Malderus, 1687, op de oorspronkelijke locatie tegen een zuil van het schip. In de afwerking van de kuip is een Christusbuste en een buste van O.L.V. te zien. Op de achtergrond zien we een heiligenbeeld op een piëdestal tegen de muur van de zijbeuk. De plint in de zijbeuk is afgewerkt met een imitatieschildering van grote stenen, bekroond met een fries met plantenmotieven. Het Sint-Leonardusaltaar is versierd met bloemen. Boven de preekstoel is een statie van de kruisweg te zien met bekronend kruis. Boven de preekstoel zijn een vijftal rouwborden te zien. De vensters zijn afgedekt, vermoedelijk tegen bombardementen. Foto's: Commissariaat-generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086072 en B086073.

Afbeeldingen 8.107, 8.108 en 8.109. Foto's van de preekstoel met op de achtergrond een beeld op het O.L.V.-koor. We zien verschillende rouwborden boven de preekstoel, een verdwenen heiligenbeeld op een sokkel in de hoek, twee staties van de kruiswegschilderijencyclus en het schilderij van de Graflegging van Christus dat nu naast het Sint-Leonardusaltaar hangt. Rechts een detailfoto van de kuip met attribuut van H. Marcus en H. Leonardus van Noblac. Op de voorgrond rechts is de basis te zien van een verdwenen heiligenbeeld van de H. Jozef met kind op een sokkel die tegen de aanpalende zuil van het schip was aangebracht. Foto's links en midden: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086094 en B086074. Foto rechts toont de preekstoel op de nieuwe, huidige locatie na de verplaatsing. Foto-atelier Roland Minnaert, Aartselaar, s.d. (derde kwart 20ste eeuw). Archief Onroerend Erfgoed Provincie Antwerpen, dossier nr. A/0634.

Afbeeldingen 8.110 en 8.111. Gebeeldhouwde eikenhouten biechtstoelen in de kruisbeuken, 1840-1860. Zicht op de muurafwerking in het midden van de 20ste eeuw. Boven de biechtstoelen zijn rouwborden te zien. De ene stoel, die zich nabij het Sint-Leonardusaltaar bevindt, draagt de naam van onderpastoor E.H. Mariën, en is versierd met medaillons met bustes van Christus (centraal), O.L.V. (links) en de H. Jozef (rechts). In de vloer ligt een 18de-eeuwse grafsteen. De andere stoel nabij het O.L.V.-altaar draagt de naam van pastoor Z.E.H. Verrept en medaillons met bustes van Petrus (centraal), Maria Magdalena (links) en koning David (rechts). Foto's: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086071 en B086055.

Afbeelding 8.112. Eén van de kerkmeestersbanken onder het doksaal, 1841-1860. Te zien is hoe de zuil van het doksaal afgewerkt is met een marmerimitatiebeschildering die donkerder is dan de huidige laag. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072589.

Afbeelding 8.113. Eikenhouten koorgestoelte aan de zuidkant van het koor, met deur naar de sacristie. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072571.

Historische foto's van de grafzerken in de kerkvloer

Afbeeldingen 8.114, 8.115 en 8.116. Links: arduinen grafsteen van Catharina van Belle, 1554. Midden: arduinen grafsteen van A. Pieters, 1549. Rechts: arduinen grafsteen van pastoor Theodorus van Doirnen, met afbeelding van een hostiedragende kelk, 1634. Foto's: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072601-M072602 en M072564.

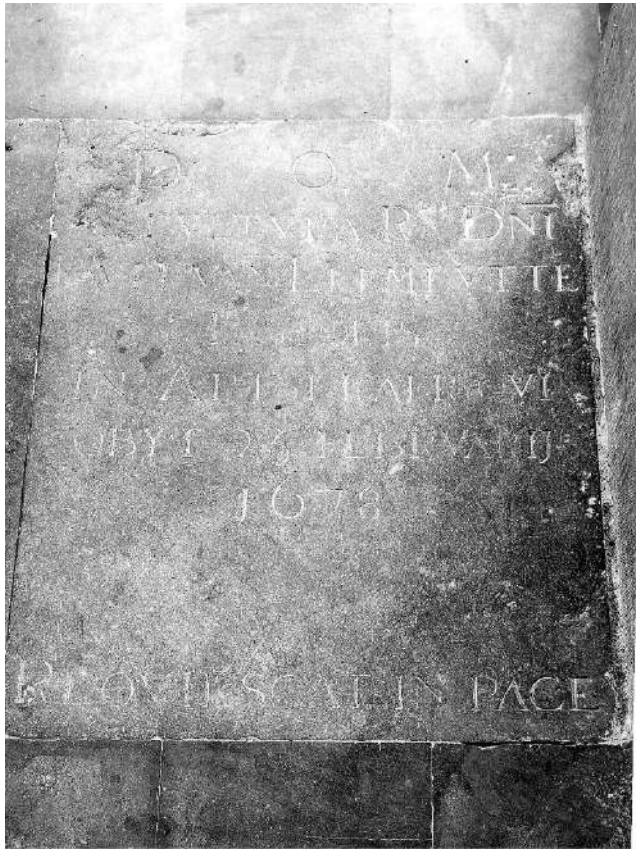

Afbeeldingen 8.117, 8.118 en 8.119. Links: arduinen grafsteen van pastoor Robertus Franciscus Reyns, met afbeelding van een hostiedragende kelk, 1684. Midden: arduinen grafsteen van Joanna Maria Devora Pinto, 1667. Rechts: arduinen grafsteen van pastoor Paulus van Leemputte, 1678. Foto's: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072563, M072565 en M072562.

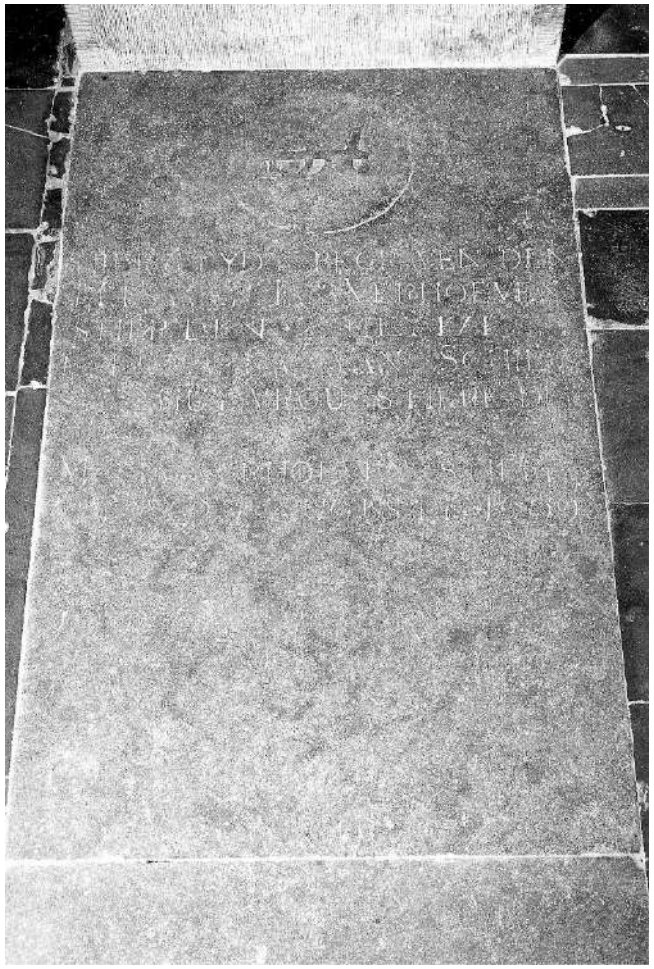

Afbeeldingen 8.120 en 8.121. Links: arduinen grafsteen van Verhoeven-Verhoeven-van Schil, 1710-1719. Rechts: arduinen grafsteen van pastoor Joannes Gillis, met hostiedragende kelk, 1739. Foto's: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés M072587 en M072586.

Cultuurgoederen

Afbeeldingen 8.122, 8.123 en 8.124. Schilderijencyclus over het leven van de oudtestamentische Jozef, olie op doek, onbekende meester, eerste kwart 17de eeuw. Afkomstig uit de verzameling van Ertborn en geschonken aan de kerk van Aartselaar. Van links naar rechts: "Jozef wordt beschuldigd door de vrouw van Potifera", "Jozef verklaart de dromen van de farao", "Jozef wordt door zijn broers in de put geworpen". Foto's: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086079, B086078 en B086080.

Afbeeldingen 8.125, 8.126 en 8.127. Schilderijencyclus over het leven van de oudtestamentische Jozef, olie op doek, onbekende meester, eerste kwart 17de eeuw. Afkomstig uit de verzameling van Ertborn en aan de kerk van Aartselaar geschonken. Van links naar rechts: "Jozef voor 20 zilverlingen verkocht aan de Ismaëlieten", "Jozef verklaart de dromen in de gevangenis" en "Jakobs zonen zien Jozef voor de eerste maal terug in Egypte". Foto's: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), clichés B086081 t.e.m. B086083.

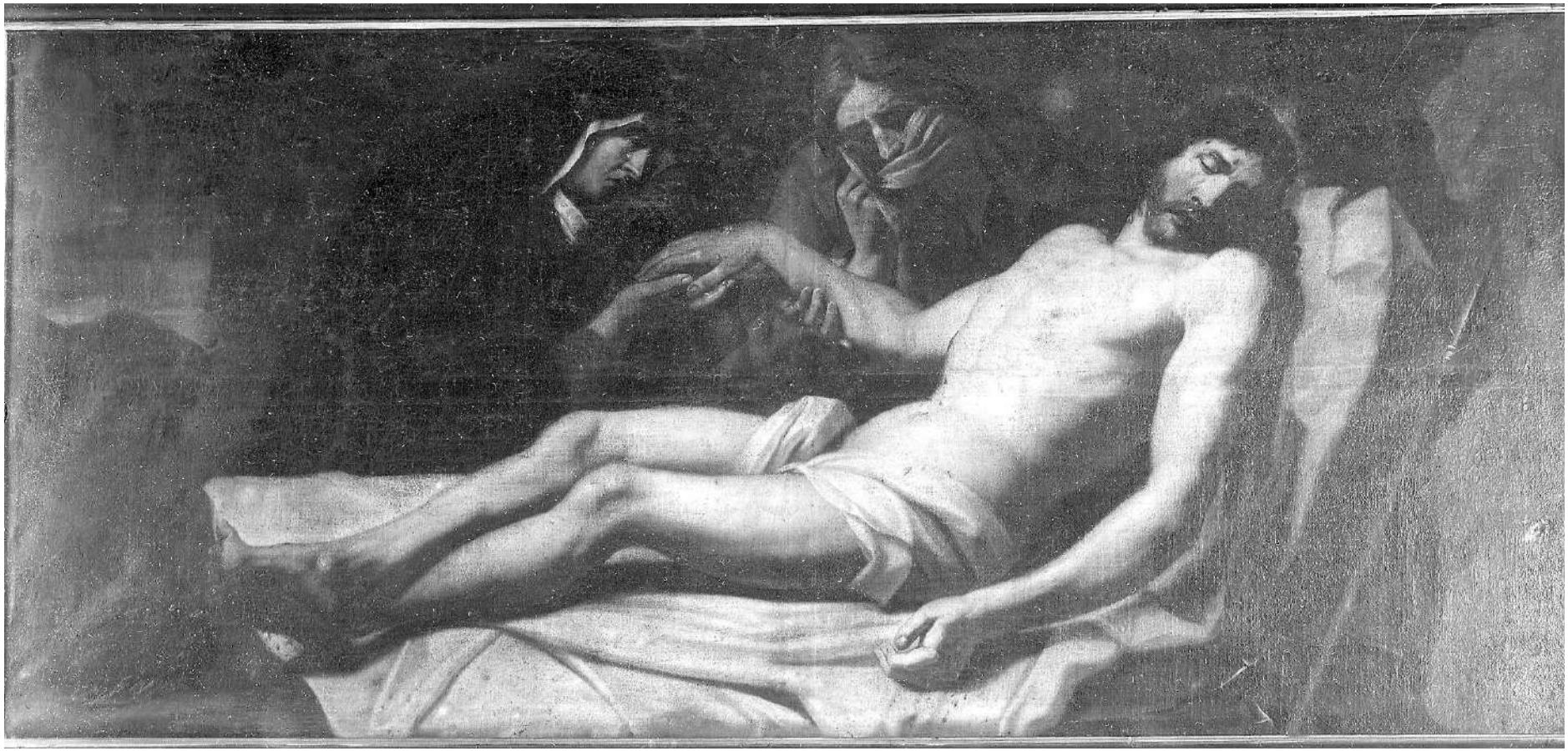

Afbeelding 8.128. Schilderij "De bewening van Christus", olie op doek, uit de school van Antoon Van Dyck (18de eeuw). Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086056.

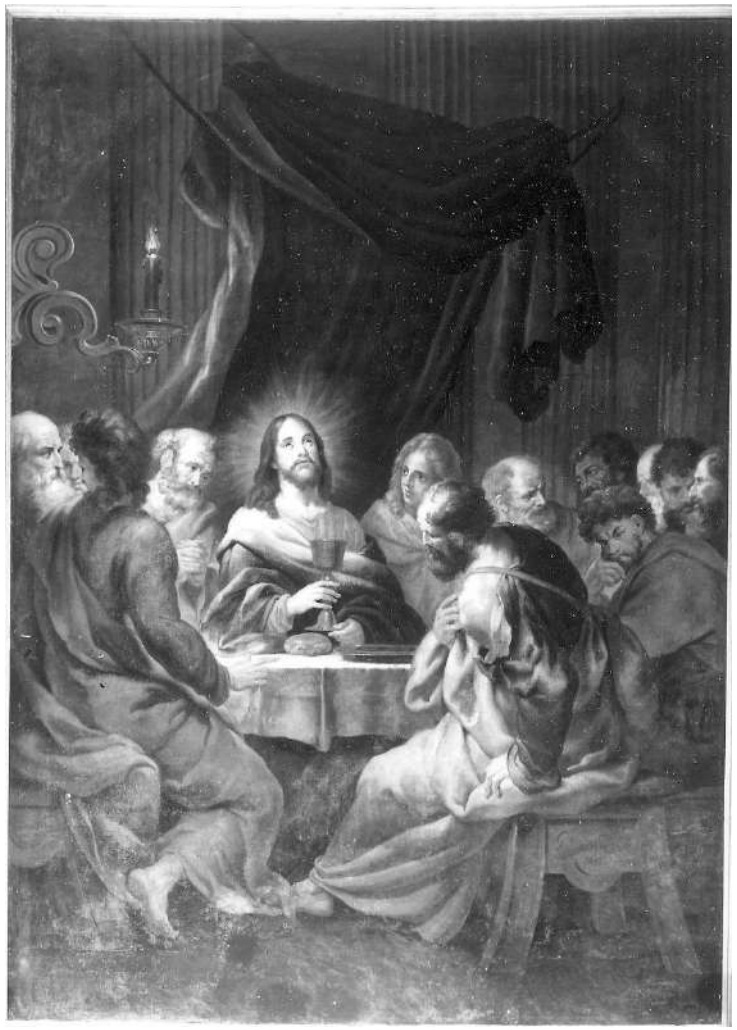

Afbeelding 8.129. Altaarschilderij "Laatste Avondmaal" van Godfried Maes de Jonge, 1693. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072573.

Afbeelding 8.130. Schilderij "De aanbidding van de Drie Wijzen", kopie naar Pieter-Paul Rubens, 17de eeuw. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072558.

Afbeelding 8.131. Schilderij "De aanbidding van de herders", 18de eeuw. Foto: Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming, 1944. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B086090.

Afbeelding 8.132. Schilderij van Thomas Francken, "H. Leonardus van Noblac", eerste helft 17de eeuw, olie op paneel. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072561.

Afbeelding 8.133. Polychroom lindenhouten beeld van Christus aan het kruis, 17de-eeuws. Bevond zich vroeger buiten tegen een koorgevel, zoals te zien op de foto, maar nu binnen de kerk naast het Sint-Leonardusaltaar. Foto: Antoon De Vijlder, s.d. © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché M072594.

Afbeelding 8.134. Klein houten beeldje van de H. Leonardus, 16de eeuws, sacristie. Foto: Luk van der Veken. Bron: Werkers J., "Sint-Leonardus, van kluizenaar tot wereldwijde noodhelper, III", p. 38.

8.5 Recentste Monumentenwachtrapporten

- rapport 10125-2020-B (exterieur)
- rapport 10125-2018-I (interieur)
- rapport 20125-2020-B1 (graven)

Sint-Leonarduskerk

Laar z.n.
2630 AARTSELAAR

Provincie Antwerpen

DIENST ERFGOED
Team Monumentenwacht
T +32 3 360 52 34 | F +32 3 360 52 36
monumentenwacht@provincieantwerpen.be
www.provincieantwerpen.be | www.monumentenwacht.be

leien
lood
koper
schoorsteen
blauwe hardsteen
topbekroning
ladderhaak
bliksemafleider
daknummers
afvoer
schouwpijp
monnikskap

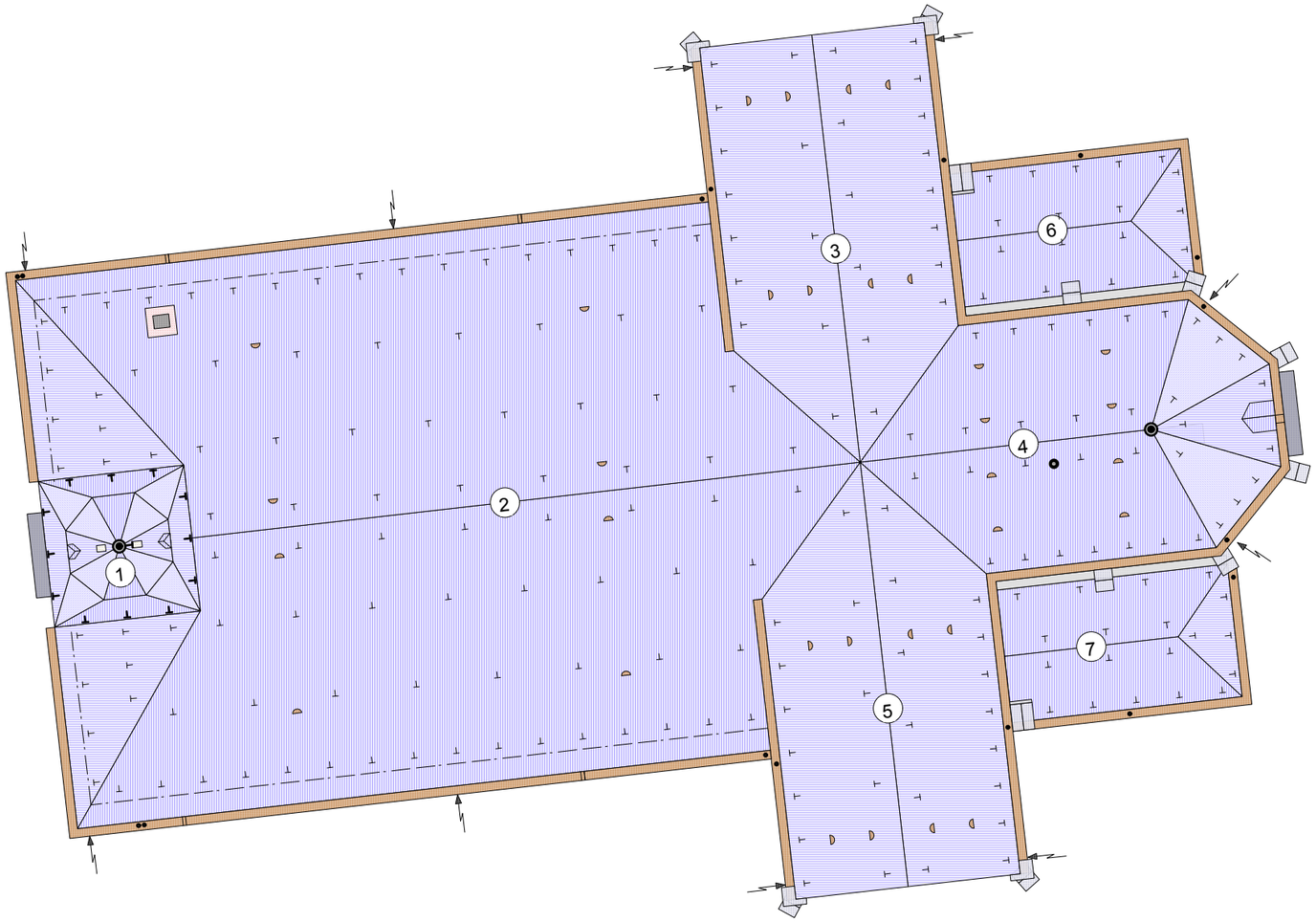

0 ±5 m

AFMETINGEN EN VORMEN ZIJN BENADEREND

10125
Sint-Leonarduskerk
Laar z.n.
2630 AARTSELAAR

OVERZICHT VAN DE ADVIEZEN

10125-2020-B Sint-Leonarduskerk 2630 AARTSELAAR

code	rubriek | element | materiaal | verkort advies	eenheid	indicatieve hoeveelheid	frequentie	uit te voeren door	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032
	Gehele object																	
A2020/01	Gehele object | vuil en hygiëne | Goten regelmatig proper maken.	u	4	2x/j.	Onderhoudsploeg	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx
A2018/05	Gehele object | toegankelijkheid en bereikbaarheid | veiligheid | De veiligheid en toegankelijkheid verbeteren.	n.t.b.	-	1x	Onderhoudsploeg	x												
A2020/06	Gehele object | toegankelijkheid en bereikbaarheid | veiligheid | De veiligheid en toegankelijkheid verbeteren.	st	2	1x	Onderhoudsploeg	x												
A2018/08	Gehele object | asbest | Een asbestinventaris laten opmaken.	n.t.b.	-	1x	Beheerder Gespecialiseerd onderzoeksbureau	x												
A2018/03	Gehele object | dieren | Nesten regelmatig verwijderen of de vogelwerende roosters aan de buitenzijde plaatsen.	n.t.b.	-	2j.	Dakwerker Onderhoudsploeg	x		x		x		x		x		x		x
	Dak																	
A2018/10	Dak | dakbedekking | leien | De beschadigde, scheefgezakte en weggevallen leien vervangen.	st	40	3j.	Dakwerker	x			x			x			x			x
A2018/09	Dak | aansluitingen | lood | koper | De dakaansluitingen herstellen.	n.t.b.	-	1x	Dakwerker			x										
	Dakwaterafvoer																	
A2018/01	Dakwaterafvoer | bakgoot | koper | De goten herstellen.	st	20	2x/j.	Dakwerker	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xx
A2018/02	Dakwaterafvoer | afvoer | koper | De afvoeren herstellen.	n.t.b.	-	1x	Dakwerker	x												
	Draagstructuur en overspanning																	
A2018/11	Draagstructuur en overspanning | buitenmuur | plint | dorpel | baksteen | witte kalk- of zandsteen | blauwe hardsteen | De buitengevels plaatselijk herstellen.	n.t.b.	-	1x	Aannemer voegwerken						x							
	Schrijnwerk en beglazing																	
A2018/07	Schrijnwerk en beglazing | boordplank | windveer | dakkapel | dakluik | raam | hout | Het buitenschrijnwerk plaatselijk herstellen en regelmatig schilderen.	n.t.b.	-	5j.	Schilder Schrijnwerker	x					x					x		
A2018/06	Schrijnwerk en beglazing | buitenschrijnwerk | glas-in-lood | staal | glas-in-lood | De stalen ramen herstellen.	n.t.b.	-	1x	Glazenier Schilder Smid	x												
	Afwerking en inrichting																	
A2020/05	Afwerking en inrichting | bepleistering | Volume [2]-zuidwestelijke hoek: het pleisterwerk herstellen.	m²	30	1x	Aannemer pleisterwerken						x							

	Site en omgeving																	
A2020/04	Site en omgeving | grafsteen | De graven herstellen.	n.t.b.	-	1x	Onderhoudsploeg			x										
A2020/03	Site en omgeving | ommuring | baksteen | De tuinmuur herstellen.	n.t.b.	-	1x	Algemene aannemer			x										
A2018/04	Site en omgeving | ommuring | grafsteen | begroeiing | baksteen | blauwe hardsteen | De begroeiing regelmatig snoeien.	n.t.b.	-	j.	Onderhoudsploeg	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

n.t.b.: nader te bepalen st: stuk u: uur m: meter m²: vierkante meter m³: kubieke meter dm²: vierkante decimeter dm³: kubieke decimeter 1x: éénmalig 2x/j: twee maal per jaar 3j: om de drie jaar perm: permanent sog: som over geheel

Hoewel Monumentenwacht de informatie voor dit (inspectie)rapport met de grootste zorg samenstelt, zijn de adviezen en ramingen vermeld in dit rapport louter indicatief, geheel informatief en niet bindend. Monumentenwacht is niet verantwoordelijk voor fouten of vergissingen en is niet aansprakelijk voor enige directe, indirecte, gevolg- of incidentele schade die voortvloeit uit het gebruik van dit document (art. 8 van de voorwaarden voor dienstverlening)

INHOUDSTAFEL

ADMINISTRATIE & OPMERKINGEN **3**

CONDITIE **4**

GEHELE OBJECT 4

DAK 4

DAKWATERAFVOER 4

KAPCONSTRUCTIE EN ZOLDER 5

DRAAGSTRUCTUUR EN OVERSPANNING 5

SCHRIJNWERK EN BEGLAZING 5

SITE EN OMGEVING 5

ADVIEZENRAPPORT **6**

GEHELE OBJECT 6

DAK 11

DAKWATERAFVOER 16

DRAAGSTRUCTUUR EN OVERSPANNING 20

SCHRIJNWERK EN BEGLAZING 22

AFWERKING EN INRICHTING 26

SITE EN OMGEVING 26

IDENTIFICATIE **30**

GEHELE OBJECT 30

BIJLAGEN **31**

ADMINISTRATIE & OPMERKINGEN

object	Sint-Leonarduskerk
bescherming | statuut	Monument 15/10/1974 https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/4285
ID inventaris OE	12441 https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/12441
huidige functie	Kerk/kapel
abonnee	Kerkfabriek Sint-Leonardus Carillolei 7 2630 AARTSELAAR
inspectiedata	10/01/2020
monumentenwachter	Mathias Thyvelen | Pieter-Jan Pelgrims
contact	mathias.thyvelen@provincieantwerpen.be
totaal aantal manuren	7
uitgevoerde werken	Reinigen van de vervuilde goten.
gebruikte materialen	Geen
vorige inspecties	2018 | 2012 | 2005 | 2001 | 1998 | 1996 | 1993
opmerkingen	De toren werd bij deze inspectie niet geïnspecteerd. De adviezen die verband hebben met de toren werden overgenomen uit het vorige verslag.

Monumentenwacht stelt de overzichtstabel uit het inspectierapport op vraag van de abonnee ook ter beschikking in een spreadsheet-formaat. Aangezien de gegevens in deze versie bewerkt kunnen worden, geeft Monumentenwacht geen enkele garantie op de correctheid van deze spreadsheet-versie. De tabel die is opgenomen in de pdf-versie van het door Monumentenwacht opgestelde inspectierapport, geldt als enige officiële versie van de overzichtstabel.

CONDITIE

De conditie van het erfgoed wordt voor het hele gebouw en per rubriek weergegeven op een 6-delige schaal, en dit voor 3 aandachtspunten:

bouwfysische toestand — *uitstekend - goed - redelijk - matig - slecht - zeer slecht*
Dit is de conclusie van de huidige bewaringstoestand van alle geïnspecteerde onderdelen per rubriek. Het is een globale inschatting van de materiële staat van het erfgoed op het moment van de inspectie.

onderhoud — *uitstekend - goed - redelijk - matig - slecht - zeer slecht*
Deze waarde is een inschatting van het uitgevoerde onderhoud en de manier waarop onderhoud, problemen en risico's worden opgevolgd.
Worden daken en goten regelmatig schoongemaakt? Wordt snel ingegrepen als er een probleem is? Is er iemand verantwoordelijk voor het beheer die er regelmatig (vb. wekelijks) passeert en oog heeft voor problemen?

risico op gevolgschade — *geen- weinig - redelijk - aanzienlijk - verhoogd - acuut*
Deze schaal geeft aan in welke mate er gevaar bestaat voor een versnelde materiële verwering of verlies van erfgoedwaarde als de beheerder niet tijdig ingrijpt. Het kan gaan om allerlei mogelijke risico's, zoals ogenschijnlijk kleine problemen die voor ernstige gevolgschade kunnen zorgen, een verkeerd gebruik of beheer, verhoogd risico op calamiteiten, slechte klimatologische omstandigheden voor zeldzame onderdelen met een hoge historische waarde.

GEHELE OBJECT

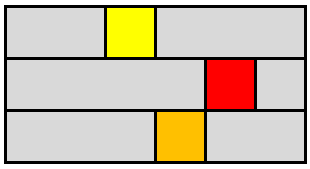

bouwfysische toestand	redelijk
onderhoud	slecht
risico op gevolgschade	aanzienlijk

toelichting — Het gebouw is algemeen in redelijke staat maar de gebreken aangehaald in het vorige rapport werden niet hersteld. De lekken in daken en goten worden best dringend hersteld om nog grotere gevolgschade en bijhorende kosten te vermijden.

DAK

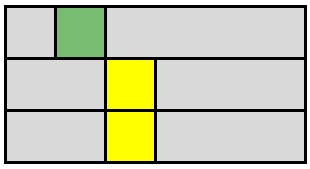

bouwfysische toestand	goed
onderhoud	redelijk
risico op gevolgschade	redelijk

toelichting — De leien zijn algemeen in goede staat. Verschillende leien zijn echter weggevallen met vochtinsijpeling tot gevolg.

DAKWATERAFVOER

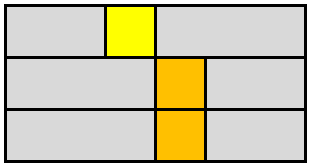

bouwfysische toestand	redelijk
onderhoud	matig
risico op gevolgschade	aanzienlijk

toelichting — Het koper van de goten is in goede staat. Verschillende soldeernaden zijn echter ingescheurd met ernstige vochtinsijpeling en gevolgschade tot gevolg.

KAPCONSTRUCTIE EN ZOLDER

bouwfysische toestand		goed
onderhoud		goed
risico op gevolgschade		redelijk

toelichting De kapconstructie is in goede staat. Door lekken in de goten is de muurplaat plaatselijk nat.

DRAAGSTRUCTUUR EN OVERSPANNING

bouwfysische toestand		redelijk
onderhoud		redelijk
risico op gevolgschade		redelijk

toelichting Het baksteenmetselwerk is in redelijke staat. Plaatselijk is het voegwerk uitgespoeld.

SCHRIJNWERK EN BEGLAZING

bouwfysische toestand		redelijk
onderhoud		matig
risico op gevolgschade		aanzienlijk

toelichting Het schilderwerk van de boordplanken en de dakkapel is sterk verweerd en het houtwerk plaatselijk ingerot. Het schilderwerk van het schrijnwerk van volumes [6] en [7] is verweerd.

SITE EN OMGEVING

bouwfysische toestand		redelijk
onderhoud		matig
risico op gevolgschade		aanzienlijk

toelichting De begroeiing, de graven en de tuinmuur rond de kerk worden verwaarloosd. De inrichting geeft aanleiding tot vandalisme.

ADVIEZENRAPPORT

GEHELE OBJECT

A2020/01 **Goten regelmatig proper maken.**

Gehele object | vuil en hygiëne

toestand	De goten waren vervuild wat een vlotte regenwaterafvoer belemmert en waardoor afvoeren kunnen verstopt raken.
	Daken [6] en [7]: de lager gelegen goten waren sterker vervuild.
	Alle goten werden door ons uitgekuist.
	Dak [7]: een verstopte afvoer werd door ons vrijgemaakt.
toelichting advies	Alle goten: de goten jaarlijks reinigen en controleren op lekken.
	Daken [6] en [7]: de goten van deze lager gelegen daken tweejaarlijks reinigen.
bijlage	dakwaterafvoer reinigen (2019 - OF 2.1).pdf
indicatieve hoeveelheid	4 u
prioriteit	Voor de winter
frequentie	2 x per jaar
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Daken [6] en [7]: de goten waren sterk vervuild

Vervuilde goten werden door ons gereinigd.

Dak [7]: een verstopte afvoer...

….werd door ons vrijgemaakt.

A2018/05 De veiligheid en toegankelijkheid verbeteren.

Gehele object | toegankelijkheid en bereikbaarheid | veiligheid

toestand	De bereikbaarheid en toegankelijkheid van de daken en goten is zeer goed, zie ook ID fiche 2020/01 achteraan het verslag. Toren [1]: enkele kepers zijn beschadigd bij het aanbrengen van de ladderhaken. Enkele moeren ontbreken. Hierdoor is de bevestiging minder betrouwbaar. Om de torenluiken te bereiken moet voor en over de gsm antennes geklommen worden. De scharnieren van het noordelijke luik naar de torenspits zijn losgekomen, het luik wordt dichtgehouden met een touw. Het oostelijke luik aan de torenvoet staat open en is dichtgemaakt met een plaat, hierdoor kan het niet gebruikt worden. Het is ons niet duidelijk of het deurtje vaststaat (of klappert bij hevige wind). Zolder [6]: de dakstructuur is niet toegankelijk.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Toren [1]: om de luiken naar de spits te bereiken moet over de gsm-installatie geklommen worden

Toren [1]: aan de torenvoet is een ladderhaak bevestigd aan een beschadigde keper

Toren [1]: het luik aan de torenvoet is dichtgemaakt met een plaat

A2020/06 De branddeuren herstellen.

Gehele object | brandveiligheid

toestand	Toren [1] en zolder [2]: de branddeuren sluiten niet automatisch af omdat ze klemmen, de deurdranger van de branddeur tussen toren [1] en zolder [2] is stuk.
indicatieve hoeveelheid	2 stst
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

De deurdranger van de branddeur tussen toren [1] en de zolder van volume [2] is stuk, waardoor de deur niet vanzelf sluit.

A2018/08 Een asbestinventaris laten opmaken.

Gehele object | asbest

toestand	De eigenaar van een publiek gebouw is verplicht een asbestinventaris op te maken. Enkele vermoedelijk asbesthoudende elementen werden door ons vastgesteld: -toren [1], zolder [2], [3], [4] en [5]: op de vloer van de toren en in de gewelven van hoofd- en zijbeuken zijn eenzelfde type platen gebruikt en -zolder [2] en [4]: de twee buisvormige schoorstenen.
toelichting advies	Asbest laten verwijderen door een gespecialiseerde firma. De ongebruikte schouwen en de vloerbekleding van de toren laten verwijderen, indien deze asbesthoudend zijn.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Dringend
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Beheerder | Gespecialiseerd onderzoeksbureau

toren [1]: vloerbekleding

Zolder [2]: mogelijk asbesthoudende platen

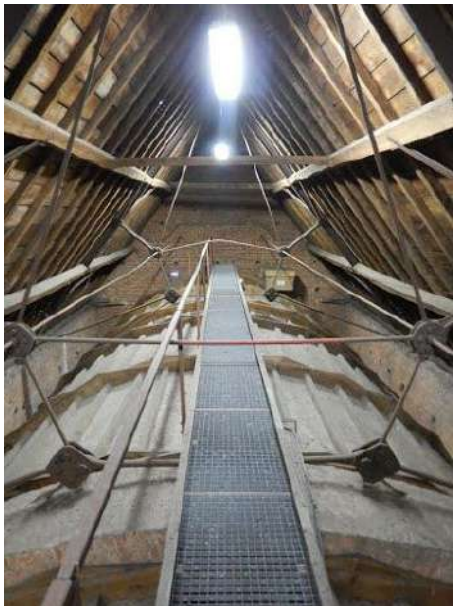

Zolder [4]: mogelijk asbesthoudende platen op de gewelven

Zolder [4]: vezelcementkoker

A2018/03 **Nesten regelmatig verwijderen of de vogelwerende roosters aan de buitenzijde plaatsen.**

Gehele object | dieren

toestand	Er rusten veel duiven op de kerk. Daar de vogelwerende roosters aan de binnenzijde van galm- en steigergaten werden geplaatst, kunnen duiven makkelijk nesten: - toren [1] en dwarsbeuken [3] en [5]: in de steigergaten en; - toren [1]: op de dorpels van de galmgaten, onder de onderste galmborden. Nesten kunnen enkel verwijderd worden door de bevestiging van de roosters los te schroeven.
toelichting advies	Nesten regelmatig verwijderen, of efficiënter, de roosters aan de buitenzijde plaatsen, gelijk met het gevelvlak, zodat de duiven niet meer kunnen nesten.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Tweejaarlijks
uit te voeren door	Dakwerker | Onderhoudsploeg

Toren [1]: Toren [1]: duiven kunnen nesten op de dorpels van de galmgaten en in de steigergaten

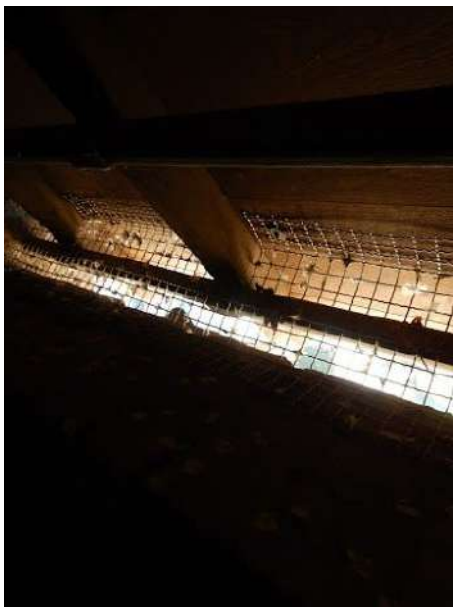

Toren [1]: duiven kunnen nesten op de dorpels van de galmgaten

Vleugels [5] en [7]: duiven kunnen nesten in de steigergaten.

Dak [5]: duiven kunnen nesten in de steigergaten.

DAK

A2018/10 **De beschadigde, scheefgezakte en weggevallen leien vervangen.**

Dak | dakbedekking | leien

toestand

De genagelde natuurleien zijn in redelijk goede staat. Enkele herstellingen werden weinig vakkundig uitgevoerd met een kit. Verspreid zijn leien weggevallen met lekken tot gevolg:

Dak [2]-zuidwestelijke hoek: verschillende leien zijn weggevallen aan de hoekkeper, het hoekkerplood is opgewaaid

Dak [2]: enkele leien zijn weggevallen

Dak [5]-west: enkele leien zijn weggevallen

Daken [6] en [7]: verschillende leien zijn weggevallen

Toren [1]: enkele leien zijn uitgezakt

toelichting advies

Herstel van leibedekking houdt o.a. in:

- gebruik natuurleien van een goede kwaliteit (geen pyrietinsluitingen);

- bevestig de leien met rvs-leihaakjes of vernagel ze (niet bloot vernagelen)

Leien verkleven met siliconenkit of vervangen met kleeflood is in deze toepassing weinig duurzaam en zal na enkele jaren loskomen.

Door de goede toegankelijkheid van de kerk kunnen deze herstellingen uitgevoerd worden zonder hoogwerker of stelling.

Daar het herstellen van de leibedekking behoort tot het onderhoud van het gebouw, is het aan te raden een onderhoudscontract met een dakwerker aan te gaan.

indicatieve hoeveelheid	40 st
prioriteit	Dringend
frequentie	Driejaarlijks
uit te voeren door	Dakwerker

Dak [2]-zuidwestelijke hoek: 2018: verschillende leien weggevallen aan de hoekkeper

Dak [2]-zuidwestelijke hoek: 2020: nog meer leien weggevallen aan de hoekkeper en lood opgewaaid

Dak [2]-zuid: gebroken en weggevallen lei

Dak [2]-zuid: weggevallen lei

Dak [2]-zuid, weggevallen lei

Dak [2]-zuid: weggeschoven lei

Dak [2]-noord: weggevallen lei

Dak [2]-zuid: weggevallen lei en opgewaaid noklood

Dak [2]-noord: weggevallen lei, ingerotte bebording

dak [7]: weggezakte lei

Dak [7]: weggevallen lei

Dak [7]: weggevallen lei

Dak [7]: herstelling met kit

Dak [7]: weggevallen lei

Toren [1]: enkele leien zijn uitgezakt

A2018/09 **De dakaansluitingen herstellen.**

Dak | aansluitingen | lood | koper

toestand	Daken [3] en [5]: de loodbekledingen van de vier schouderstukken is te kort uitgevoerd, waardoor er lichte vochtinsijpeling mogelijk is. Dak [3]-noordoostelijke hoek: de loden aansluiting met het schouderstuk is verweerd en ingescheurd. Doordat het lood dun is kan het makkelijk opwaaien waardoor een lek ontstaat. Dak [6]: ter hoogte van de aansluiting met de nok ontbreekt een loodslab. Enkele nokbeugels zijn weggevallen waardoor het noklood los komt te liggen. Dak [7]: de koperen aansluiting tussen de goot en het opgaand muurwerk is weggevallen.
toelichting advies	Dak [3]: de loodslab vervangen, bij voorkeur door dikker lood die minder makkelijk kan opwaaien. Dak [6]: de nokbeugels en de loodslab vernieuwen. Dak [7]: de aansluiting terugplaatsen en vastzetten met krammen. De voeg aanwerken met een compatibele mortel. Herstel van loodaansluitingen houdt o.a. in: - gebruik voldoende dik lood; - beperk de lengte tot 1m om scheuren ten gevolge van uitzetten te voorkomen; - voorzie voldoende onderlinge overlap (minimum 8 cm) en - hou bij de verankeringskeuze rekening met de thermische werking van het lood.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Dakwerker

Dak [3]-noordoostelijke hoek: loodaansluiting verweerd en ingescheurd

Daken [3] en [5]: loodbekleding schouderstukken te kort uitgevoerd

Dak [6]: weggevallen loodslab en nokbeugels

Dak [7]: aansluiting met het muurwerk weggevallen

DAKWATERAFVOER

A2018/01 **De goten herstellen.**

Dakwaterafvoer | bakgoot | koper

toestand

Het koper van de goten is algemeen in goede staat. Gezien de talrijke gescheurde soldeernaden is er echter bij de plaatsing onvoldoende rekening gehouden met de thermische werking.

Verschillende tijdelijke herstellingen, aangebracht door Monumentenwacht in 2018, zijn opnieuw ingescheurd.

De gescheurde soldeernaden zorgen ervoor dat het onderliggende houtwerk nat wordt en inrot.

toelichting advies

De gescheurde soldeernaden herstellen, ook op de plaatsen waar deze werden hersteld met een tijdelijke coating, ook waar de coating nog niet is ingescheurd.

Herstellen van koper met rubber houdt o.a. in:

- neem de oorzaken van de scheurvorming weg dit kan o.a. door uitzetstukken bij te plaatsen, de ruimte rond de tapbuizen te vergroten;

- laat de rubberslabben (verlijming) voldoende ver doorlopen onder de bovenliggende dakbedekking;

- schuur de ondergrond op;

- ontvet de te verkleven delen en strijk ze met een contactlijm in;

- wanneer de lijm handdroog is, druk de slabben goed aan met een speciaal rolletje, dit met de nodige aandacht voor de hoeken en

- kit randen af met een aangepaste kit.

Herstellen met koper houdt o.a. in:

- neem de oorzaken van de scheurvorming weg dit kan o.a. door uitzetstukken bij te plaatsen, de ruimte rond de tapbuizen vergroten

- snij de stroken koper met de gescheurde naden weg;

- schuur de te solderen delen goed op;

- strijk de te solderen delen in met een aangepast vloeimiddel;

- gebruik soldeer met de juiste samenstelling voor koper (60%tin, 40%lood);

- zorg voor een correcte overlap van de nieuwe stroken koper (afwatering):

- De stroken moeten voldoende ver doorlopen onder de bovenliggende dakbedekking;

- spoel voldoende na om een versnelde oxidatie van het koper te voorkomen en

- de soldeernaden van de opstanden moeten gerugd (verstevigingsbruggetjes met soldeer) worden.

Vervang de rubberen uitzetstukken tijdig, dit vanwege de beperkte levensduur van ongeveer 10 jaar.

De herstellingen periodiek controleren is aangewezen.

Meer info in verband met hemelwaterafvoer vindt u via onderstaand link:

https://www.monumentenwacht.be/files/monumentenwacht_hemelwaterafvoer.pdf

indicatieve hoeveelheid	20 st
prioriteit	Dringend
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Dakwerker

Dak [2]-zuid: oorzaak: gescheurde soldeernaad....

... gevolg: ingerot houtwerk...

....gevolg: natte muurplaat, houtwerk rot in

Dak [2]-zuid: gescheurde soldeernaad

Dak [2]-west: gescheurde soldeernaad

Dak [3]-oost: tijdelijke herstelling voldoet voorlopig nog

Dak [4]-noord: tijdelijke herstelling voldoet nog

Dak [4]: tijdelijke herstelling scheurt opnieuw in

Dak [4]: tapgat ingescheurd (foto 1018)

Dak [5]-west: gescheurde soldeernaad

Dak [7]: gescheurde soldeernaad, tijdelijke herstelling scheur opnieuw in

A2018/02 De afvoeren herstellen.

Dakwaterafvoer | afvoer | koper

toestand

Dak [2]-noordwestelijke hoek: de afvoer is niet meer aangesloten op de standpijp, waarschijnlijk omdat de standpijp verstopt zit. Hierdoor wordt het achterliggende muurwerk sterk vochtbelast.

Hoek tussen daken [2] en [3]: de afvoer is niet meer aangesloten. (overgenomen uit verslag 2018)

Hoek tussen daken [2] en [5]: de afvoer komt uit op een gelijkvloerse goot. Hierdoor is het muurwerk plaatselijk sterker vochtbelast.

Dak [7]: de zakgoot mondt niet uit in de vergaarbak, maar tegen de afvoerpijp van het hoger gelegen dak. Hierdoor ontstaan er makkelijk verstoppingen aan de monding.

indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Dringend
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Dakwerker

Hoek tussen daken [2] en [3]: delen van de afvoeren niet op elkaar aangesloten

Volume [2]-zuid: afvoer niet aangesloten op de riolering, met een sterkere vochtbelasting van de onderste deel van de muur tot gevolg.

Dak [2]-noordwestelijke hoek: afvoer niet aangesloten op de standpijp, met een sterke vochtbelasting van het achterliggende muurwerk tot gevolg

Dak [7]-oost: afvoer mondt niet uit in de vergaarbak

A2018/11 **De buitengevels plaatselijk herstellen.**

Draagstructuur en overspanning | buitenmuur | plint | dorpel | baksteen | witte kalk- of zandsteen | blauwe hardsteen

toestand

Plint: de kalkzandsteen is oppervlakkig geërodeerd en afgeschilferd. Doordat er geen druiplijst aanwezig is, is de plint sterk vochtbelast. Volume [2]-west: ook het uitlopen van de afvoer in een gelijkvloerse goot (in plaats van rechtstreeks op de riolering) zorgt ervoor dat de plint bijkomend vochtbelast is.

Enkele raamomlijstingen zijn gebarsten, hier en daar is het voegwerk uitgespoeld. Enkele recente herstellingen scheuren opnieuw los.

Volume [3] en [5]: het voegwerk van de westgevels, topgevels en steunberen is sterk verweerd en uitgespoeld. Hierdoor is op lange termijn vochtdoorslag mogelijk en kan de legmortel verzanden, waardoor bakstenen los komen te liggen.

Volume [6]: een raamdorpel is sterk beschadigd t.g.v. roestige diefijzers.

toelichting advies

Vleugel [2]-zuid: de afvoer rechtstreeks aansluiten op de riolering.

Vleugel [2]: de gebarsten dorpels herstellen.

Vleugels [3] en [5]: het verweerde voegwerk herstellen met een kalkrijke mortel.

Vleugel [6]: de gebarsten raamdorpels vervangen.

indicatieve hoeveelheid: Nader te bepalen
prioriteit: 3-6 jaar
frequentie: Eenmalig
uit te voeren door: Aannemer voegwerken

Volume [2]-zuid: plint in kalkzandsteen schilfert af maar voldoet

Volume [2]-zuidwestelijke hoek: aan de binnenzijde voelt de muur droog aan

Volume [4]-west: een herstelling van de raamomlijsting scheurt in

Volume [4]-zuid: uitgespoeld voegwerk tussen raamomlijsting en baksteenmetselwerk

Volume [5]-west: uitgespoeld voegwerk

Volume [6]-noord: gebarsten raamdorpel.

Volume [5]-zuidwestelijke hoek: uitgespoeld voegwerk steunbeer

SCHRIJNWERK EN BEGLAZING

A2018/07 **Het buitenschrijnwerk plaatselijk herstellen en regelmatig schilderen.**

Schrijnwerk en beglazing | boordplank | windveer | dakkapel | dakluik | raam | hout

toestand

Het schilderwerk van de boordplanken en de dakkapel is sterk verweerd waardoor het hout makkelijker inrot.

Door lekken in de goten is het houtwerk op een aantal plaatsen ingerot.

Volumes [6] en [7]: het schilderwerk van het buitenschrijnwerk is licht verweerd, het schilderwerk van de waterlijsten is sterker verweerd.

toelichting advies

Houten schrijnwerk herstellen houdt o.a. in:

- maak condensafvoertjes vrij;
- ontroest en behandelen alle roestig beslag;
- ingerotte delen van het houtwerk vervangen;
- schuur alle verschraald schilderwerk op;
- strip de sterk afgebladderde verf;
- schuur het sterk verweerd houtwerk op tot het gezond houtwerk;
- alles ontstoffen/ontvetten en
- schilder, afhankelijk van de onderlaag, met watergedragen olieverf in meerdere lagen.

Vermijd acrylverf omdat inrottingen veel te laat zichtbaar worden

Meer info vindt u via onderstaande link:

https://www.monumentenwacht.be/files/brochure_houtenschrijnwerk.pdf

indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Vijfjaarlijks
uit te voeren door	Schilder | Schrijnwerker

Dak [4]-oost: schilderwerk dakkapel verweerd

Dak [4]-oost: schilderwerk dakkapel verweerd

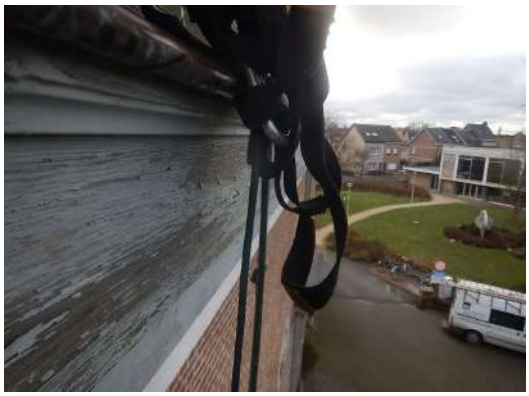

Verweerd schilderwerk boordplank

Verweerd schilderwerk boordplank, houtwerk plaatselijk ingerot door lekken

Verweerd schilderwerk boordplank

Verweerd schilderwerk boordplank, houtwerk plaatselijk ingerot door lekken

Verweerd schilderwerk boordplank, houtwerk plaatselijk ingerot door lekken

Volume [6]: schilderwerk waterlijsten ramen sterk verweerd

A2018/06 De stalen ramen herstellen.

Schrijnwerk en beglazing | buitenschrijnwerk | glas-in-lood | staal | glas-in-lood

toestand	Toren [1]-west: enkele glasvlakken zijn gebroken of weggevallen. Hierdoor kan het binnenregenen en kunnen er vogels binnen. Volume [2]: De stalen profielen van de twee meest westelijke ramen aan de noord- en zuidzijde zijn sterk roestig. De stopverf is verspreid weggevallen. Enkele glaasjes zijn beschadigd als gevolg van spanningen door roest in de verankering. Enkele glas-in-loodpanelen werden vervangen door vlakke beglazing.
toelichting advies	Toren [1]: de beschadigde glasvlakken vernieuwen. Volume [2]: het stalen buitenschrijnwerk herstellen: - het glas-in-lood ramen demonteren, de gebroken glasvlakken herstellen - de metalen profielen ontroesten en schilderen - sterk beschadigde delen vervangen en - de stopverf vernieuwen en overschilderen.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Glazenier | Schilder | Smid

Volume [2]-west: beschadigd glasvlak

Toren [1]: beschadigde glasvlakken

Toren [1]: beschadigde glasvlakken

Toren [1]: beschadigde glasvlakken

Volume [2]: roestige raamprofielen

Volume [2]: roestige raamprofielen, weggevallen stopverf

Volume [2]: roestige raamprofielen, weggevallen stopverf

Volume [2]: roestige raamprofielen, weggevallen stopverf

Volume [2]: enkele glas-in-lood panelen vervangen door vlak glas

AFWERKING EN INRICHTING

A2020/05 **Volume [2]-zuidwestelijke hoek: het pleisterwerk herstellen.**

Afwerking en inrichting | bepleistering

toestand	Vermoedelijk door een oud lek is de bepleistering losgekomen. De muur voelt droog aan, dit was ook bij de vorige inspectie in 2018 het geval.
toelichting advies	Alle loszittende pleister afkappen en vernieuwen. Deze werken worden best uitgevoerd na het vernieuwen van het stalen raam.
indicatieve hoeveelheid	30 m²
prioriteit	3-6 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Aannemer pleisterwerken

SITE EN OMGEVING

A2020/04 **De graven herstellen.**

Site en omgeving | grafsteen

toestand	Enkele graven liggen verstopt achter begroeiing wat aanleiding geeft tot vandalisme.
toelichting advies	De graven herstellen houdt onder andere in: Het ijzerwerk ontroesten en schilderen. Het voegwerk herstellen met compatibele mortels. De begroeiing regelmatig snoeien.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Plaatselijk roestig ijzerwerk, ingescheurd voegwerk

Plaatselijk roestig ijzerwerk, ingescheurd voegwerk

Losliggende delen

Overwoekerende begroeiing

A2020/03 **De tuinmuur herstellen.**

Site en omgeving | ommuring | baksteen

toestand	Het voegwerk is plaatselijk sterk uitgespoeld, hierdoor zijn ook delen baksteenmetselwerk weggevallen.
toelichting advies	Het voegwerk herstellen. Sterk beschadigd metselwerk heropmetselen vanop het gezonde metselwerk.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Algemene aannemer

A2018/04 **De begroeiing regelmatig snoeien.**

Site en omgeving | ommuring | grafsteen | begroeiing | baksteen | blauwe hardsteen

toestand	Klimop kan schade aanrichten aan glas-in-loodramen, verweerd metselwerk, dakbedekkingen etc. Bomen zijn op enkele plaatsen tot tegen de goten gegroeid. Met hun zwiepende takken kunnen ze schade aanrichten. Monumentenwacht inspecteert niet expliciet de natuurmonumenten die deel uitmaken van de erfgoedomgeving. Eventuele gebreken worden enkel terloops opgemerkt in zoverre ze een weerslag hebben op de 'gebouwde' omgeving.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	Binnen het jaar
frequentie	Jaarlijks
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Volume [7]: klimop groeit tegen de gevels

Volume [7]: boom is tot tegen het dak gegroeid

Volume [6]: begroeiing aan graven

Volume [2]-noord: boom groeit tegen de goot

Volume [2]-noord: klimop groeit tegen de gevel

IDENTIFICATIE

GEHELE OBJECT

ID2020/01 **toegankelijkheid en bereikbaarheid**

De toegankelijkheid van de kerk is goed.

Dak [2]: de goten zijn bereikbaar met een ladder.

Dak [2]: de goten zijn veilig beloopbaar door de aanwezigheid van genormeerde ladderhaken.
Dakenn [3] en [5]-west: de goten zijn veilig bereikbaar met een leiladder en staf

BIJLAGEN

1 dakwaterafvoer reinigen (2019 - OF 2.1).pdf

Overlopende goot

Bladvangers dienen regelmatig proper gemaakt te worden om verstoppingen te voorkomen.

Controleer of de (scharnier-) beugels goed vast zitten.

Goten en afvoerpijpen behoren tot de meest onderhoudsgevoelige delen van onze gebouwen. Ze moeten het hemelwater zo snel mogelijk wegvoeren voordat het schade kan berokkenen. Het hele afwateringssysteem moet dan ook goed functioneren. Vervuiling is bij deze elementen één van de grootste schadeoorzaken. Een goed en regelmatig onderhoud is daarom zeer belangrijk.

WAT DOEN?

Zorg voor een vlotte regenwaterafvoer en vermijd verstoppingen

Regelmatige inspectie en reiniging voorkomen verstoppingen en de daarop volgende waterschade.

- bladvangers kunnen het vuil tegenhouden, maar moeten regelmatig nagekeken en proper gemaakt worden. Wees alert voor lekken of overlopende goten.
- snoei klimplanten tegen de gevel regelmatig bij tot een halve meter onder de goot of naast de afvoerpijp zodat ze niet in de goot groeien of afvoerpijpen afknellen;
- leg geen kabels of andere dingen in de goten die een vlotte afvoer verhinderen of de vervuiling vasthouden;
- mossen op bovenliggende daken kunnen de goot vervuilen en dienen daarom verwijderd te worden. Doe dit manueel of kies de producten zorgvuldig uit. Verschillende antimosmiddelen bevatten koperzouten die zinken goten kunnen aantasten. Vezelcementleien kunnen asbest bevatten. Neem voldoende veiligheidsmaatregelen en pas je werkwijze zo nodig aan.

Door afval blijft de goot langer vochtig. Dat kan het metaal sneller doen corroderen, eventueel versterkt door agressieve deeltjes in het vuil. Duivenmest is corrosief en veroorzaakt – naast verstoppingen - een snellere verwering van het metaal.

Controleer of alle beugels en bevestigingselementen goed vast zitten, zodat de goot niet gaat doorbuigen of afvoerbuizen los komen.

Pas zo nodig de goten aan bij herstel of vervanging

Een correcte dimensionering van goten en afvoeren is belangrijk om vlotte afvoer te garanderen. De goot moet voldoende breed zijn (hangt af van de gootvorm en de dakoppervlakte) en voldoende afschot (helling) hebben in de richting van de tapbuis. Idealiter bedraagt het afschot zo'n 0,5% of een halve centimeter hoogteverschil per lopende meter.

Bereikbaarheid verbeteren

Om goten goed te kunnen reinigen, moeten ze in de eerste plaats gemakkelijk en veilig bereikbaar zijn. Voor meer informatie over toegankelijkheid, zie onze onderhoudsbrochure.

WANNEER / HOE VAAK?

- Afhankelijk van de omringende begroeiing worden goten (en platte daken) best een- of tweemaal per jaar (in de lente en de herfst) schoongemaakt. Volgende indicaties kunnen om meer reiniging vragen:
  - ◊ duivenoverlast;
  - ◊ boomrijke omgeving;
  - ◊ storm;
  - ◊ slecht afschot of te lage binnenopstand.
- Controleer minimaal tweemaal per jaar de afvoeren op verstoppingen, deze kan men herkennen door langslopend water. Bekijk ook de bevestiging: controleer op losse beugels en zet deze indien nodig vast.
- Controleer jaarlijks de afvoerputjes op vervuiling en verstopping en maak ze indien nodig proper.

WELKE ELEMENTEN?

- horizontale elementen: hanggoten, bakgoten, zakgoten, Keulse goten (binnengoten), zalingen...
- verticale elementen: regenwaterafvoeren, tapbuizen en standpijpen;
- spuwers;
- toezichtputjes.

WIE?

Goed bereikbare goten (en platte daken) kunnen door de eigenaar/beheerder zelf gereinigd worden. Indien goten moeilijk bereikbaar zijn voor reiniging is het aangeraden beroep te doen op vakmensen. Aangezien het reinigen frequent herhaald moet worden, is het raadzaam om hiervoor een onderhoudscontract af te sluiten bij een dakwerker.

Voor het reinigen van goten kan u veelal ook terecht bij maatwerkbedrijven (sociale tewerkstellingsprojecten). Zij hebben het nodige materiaal (beveiliging) en voeren deze werken uit aan gunstige tarieven.

WAT VERMIJDEN? WAAROP LETTEN?

Vermijd (in de ontwerpfase):

- een goot met verkeerd afschot of een goot die doorzakt;
- haakse bochten en knikken in de afvoerpijpen;
- dicht tegen de muur bevestigde afvoerpijpen, ook de achterzijde moet gecontroleerd kunnen worden. Bovendien moet de overlangse naad zichtbaar blijven (bij voorkeur naar voren geplaatst);
- afgesloten vergaarbakken zonder wegneembaar rooster.

Het afbladderend schilderwerk en de mosvorming wijzen op een lek.

Let op

- afbladderend schilderwerk aan een houten gootconstructie. Dit vormt vaak een eerste aanwijzing voor lekkages aan de goot;
- ook mosvorming op het muurwerk kan wijzen op een lek;
- vochtkringen op de stoep of opgespatte aarde tegen de plinten kan eveneens duiden op een defect aan het afwateringssysteem.

MEER INFO:

Onderhoudsbrochure monumentenwacht

- *Toegankelijkheid van zolders, kapruimtes, daken en goten*
- *Onderhoud van hemelwaterafvoer*

Wet- en regelgeving

Voor sommige aanpassingswerken aan het afvoersysteem hebt u in principe een vergunning nodig. Vraag na bij uw gemeente of voor de voorziene werken een melding volstaat of er een vrijstelling geldt. Wend u tot het agentschap Onroerend Erfgoed voor informatie en premiemogelijkheden bij werken aan beschermd erfgoed.

Erfgoedhuis Den Wolsack
Oude Beurs 27 – 2000 Antwerpen
T + 32 3 212 29 50
F + 32 3 212 29 51
info@monumentenwacht.be
www.monumentenwacht.be

monumentenwacht Vlaanderen vzw
een initiatief van de Vlaamse provincies

Provincie Antwerpen · provincie Limburg · provincie Oost-Vlaanderen · Vlaams-Brabant · west-vlaanderen de gedreven provincie · Vlaanderen

© Monumentenwacht Vlaanderen vzw, 2019

Inspectierapport 2018

Inspectienummer : A-01/10125/2018/I
Object : Sint-Leonarduskerk
Adres : Laar z.n.
2630 AARTSELAAR

DEPARTEMENT RUIMTE, ERFGOED EN MOBILITEIT - DIENST ERFGOED - TEAM MONUMENTENWACHT

Ruggeveldlaan 99 | 2100 Deurne | T +32 3 360 52 32 |
monumentenwacht@provincieantwerpen.be
www.provincieantwerpen.be | www.monumentenwacht.be

Provincie Antwerpen

monumentenwacht Provincie Antwerpen

☎ Indien u nog vragen hebt bij dit verslag of de uit te voeren werken, aarzel niet ons te contacteren.

OBJECT		:	Sint-Leonarduskerk
LIGGING :	Straat + nr. Gemeente/Stad	:	Laar z.n. 2630 AARTSELAAR
WETTELIJKE BESCHERMING		:	Monument d.d. 15/10/1974
HUIDIGE FUNCTIE		:	Kerk/kapel
ABONNEE		:	Kerkfabriek Sint-Leonardus Carillolei 7 2630 AARTSELAAR
INSPECTIEDATA		:	27/02/2018
UITGEVOERD DOOR		:	Caroline Meert, Tanya Bourgeois Caroline.MEERT@provincieantwerpen.be
TOTAAL AANTAL MANUREN		:	10 u (ter plaatse)
UITGEVOERDE WERKEN		:	/
GEBRUIKTE MATERIALEN		:	2 Hanwell Klimaatmeters
VORIGE INSPECTIES		:	2012
INVENTARISSEN/REPERTORIA		:	Er is een inventaris ingevoerd in databank Donnet. http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/erfgoeddatabanken
OPMERKINGEN		:	
Publicaties			Alle publicaties van Monumentenwacht vermeld in het verslag worden kosteloos toegestuurd aan onze abonnees. Bijkomende exemplaren kunnen tegen betaling bekomen worden of kunnen ook kosteloos gedownload worden op www.monumentenwacht.be (publicaties).

PRAKTISCHE AANBEVELINGEN VOOR HET EFFICIENTE ONDERHOUD VAN UW VOORWERPEN VINDT U ONMIDDELLIJK NA DE INHOUDSTAFEL.

Beschermd monument	Als eigenaar of beheerder van een beschermd monument staat u in voor de instandhouding en het onderhoud ervan. Voor meer inlichtingen omtrent het interieur kunt u contact opnemen met de erfgoedconsulente van de Antwerpse afdeling, Onroerend Erfgoed Lange Kievitstraat 111/113, bus 53 2018 Antwerpen T 03 224 62 10 antwerpen@onroerenderfgoed.be
Doel inspectie	Het doel van deze inspectie was het herbekijken van objecten die tijdens de inspectie van 2012 als 'matig' of 'slecht' werden geëvalueerd. Dit om zich een beeld te vormen van de evolutie van de staat van bewaring van het interieur, en zich zo de te ondernemen stappen te prioriteren.

INHOUD

Bij het opstellen van de rapporten gaat de Monumentenwacht uit van een algemene interieurinventaris.
De rubrieken die voor het besproken interieur van toepassing zijn, worden vetjes afgedrukt. De overige komen in het verdere rapport niet meer voor. De bevindingen van de inspectie d.d. 2012 die tijdens deze inspectie niet geïnspecteerd werden staan in het lichtgrijs in het rapport.
De aanbevelingen vindt u na de inhoudstafel.

1. Interieurafwerking p.24
1.1. Vaste wandafwerking
1.1.1. Pleister- en stucwerken
1.1.2. Muurschilderingen
1.1.3. Hout
1.1.4. Steenmaterialen
1.1.5. Andere
1.2. Vaste plafondafwerking
1.2.1. Pleister- en stucwerken
1.2.2. Plafondschilderingen
1.2.3. Hout
1.2.4. Steenmaterialen
1.2.5. Andere
1.3. Vaste vloerafwerking
1.3.1. Tapijt en vaste vloerbekleding
1.3.2. Hout
1.3.3. Steenmaterialen
1.3.4. Andere
1.4. Structuurelementen
1.4.1. Binnenwanden en opgaande structuren
1.4.2. Vloeren en zolderingen
1.4.3. Gewelven
1.4.4. Kelders
1.4.5. Schrijnwerk
1.4.6. Trappen en loopbruggen
1.4.7. Andere

2. Vast kerkelijk meubilair p.27
2.1. Altaren
2.2. Koorgestoelte
2.3. Communiebank(en)
2.4. Kerkmeesterbank(en)
2.5. Biechtstoel(en)
2.6. Preekstoel
2.7. Doksaal
2.8. Afsluiting(en)
2.9. Doopvont
2.10. Andere

3. Vast burgerlijk meubilair

4. Los kerkelijk meubilair p.43
4.1. Kast(en)
4.2. Tafel(s)
4.3. Zitmeubel(s)
4.4. Bidbank(en)
4.5. Koorlezenaar(s)
4.6. Andere

5. Los burgerlijk meubilair

6. Schilderijen p.46
6.1. Doek
6.2. Paneel
6.3. Andere

7. Sculptuur p.60
7.1. Hout
7.2. Steen
7.3. Gips
7.4. Metaal
7.5. Keramiek
7.6. Andere

8. Andere voorwerpen p.63
8.1. Hout
8.2. Steen
8.3. Gips
8.4. Metaal
8.5. Keramiek
8.6. Textiel
8.7. Andere

9. Klimaat p.69
9.1. Relatieve vochtigheid en temperatuur
9.2. Licht
9.2.1. Daglicht
9.2.2. Kunstlicht
9.3. Technische installaties
9.4. Andere

10. Preventie en beheer p.73
10.1. Brand
10.2. Diefstal en vandalisme
10.3. Bewaring
10.4. Reiniging
10.5. Andere

11. Veiligheid / Toegankelijkheid / Hygiëne
11.1. Toegankelijkheid / Bereikbaarheid
11.2. Vuilnis / Afval
11.3. Dieren
11.4. Andere

12. Site
12.1. Bestrating / Terrein
12.2. Afsluitingen
12.3. Bomen / Begroeiing
12.4. Andere

AANBEVELINGEN

1 **Conservatie of restauratie** door een **deskundig restaurateur**	
op korte termijn	
Hoofdaltaar Laat een restaurateur van kerkelijk meubilair: - de onderbouw ondersteunen en verankeren; - de verschoven onderdelen - voor zover mogelijk - terug op de juiste plaats monteren; - het hout behandelen tegen houtborende insecten (zie ook rubriek 2); - alles reinigen; - onderzoeken hoe de vergeelde vernis op termijn verwijderd kan worden. Laat een restaurateur textiel de bekleding van het draaitabernakel conserveren.	2.1.1. Altaren
Leonardusaltaar Laat een restaurateur van meubilair de console onder het Leonardusbeeld onderzoeken op stabiliteit.	2.1.3. Altaren
Preekstoel Laat een meubelrestaurateur: - het hout behandelen tegen houtborende insecten (zie ook rubriek 2.). Laat hem enkel de onderdelen vervangen waarvan de stabiliteit niet meer voldoet, en alle andere onderdelen bewaren.	2.6. Preekstoel
Textiel (bekleding draaitabernakel, mantel Onze-Lieve-Vrouw …) Laat een textielrestaurateur het textiel bekijken en maak een meerjarenplanning op.	2.1.1. Hoofdaltaar 7.1.2. Sculptuur 8.6. Andere voorwerpen - textiel 10.3. Bewaring
op termijn	
Onze-Lieve-Vrouw Laat een restaurateur polychromie de zone met de slang conserveren. Hij moet: - de verflaag fixeren; - het hout mogelijk plaatselijk verstevigen; - het geheel reinigen.	2.1.2. Altaren

Statie III (als eerste te behandelen) *en de overige kruiswegstaties* Laat een schilderijenrestaurateur: - de verflaag fixeren waar nodig; - de verflaag reinigen; - oude restauraties eventueel hernemen; - het vuil tussen de doeken en de spieramen verwijderen; - desgewenst de vernis vervangen; - de ophanging verbeteren (zie ook rubriek 3).	6.1.6. Schilderijen
Laatste avondmaal *Aanbidding der herders* *Aanbidding der wijzen* *Leonardus* Laat een schilderijenrestaurateur: - de verflaag reinigen en desgewenst oude restauraties eventueel hernemen.	6.1.1. Schilderijen 6.1.2. 6.1.3. 6.2.1.
Leonardus Laat een restaurateur polychromie: - de verflaag fixeren; -het geheel reinigen.	7.1.4. Sculptuur
Altaarkruis Laat een restaurateur polychromie: - de verflaag fixeren; -het geheel reinigen.	8.1.2. Andere voorwerpen - hout
Paaskandelaar Laat een metaalrestaurateur: - de binnenzijde van de kandelaar controleren; - de corrosie behandelen.	8.4.4. Andere voorwerpen - metaal
Medaillon vaandel Regina sine labe concepta Laat een schilderijenrestaurateur de verflaag fixeren.	8.6.3. Andere voorwerpen - textiel
op lange termijn	
Zijaltaren Laat een restaurateur polychromie de altaren onderzoeken en testen uitvoeren naar het verwijderen van de vernis.	2.1.2. en 2.1.3. Altaren
Communiebank Laat een restaurateur van meubilair: - de afwerklaag verwijderen en het geheel terug boenen.	2.3. Communiebank

Sacristiekast met spiegel *Koorzitmeubelen* Laat een meubelrestaurateur de spiegel en de zitmeubelen conserveren.	4.1.1. Sacristiekast 4.3.2. Zitmeubelen
Antonius van Padua *Onze-Lieve-Vrouw met Kind* Laat een restaurateur van polychrome beelden de beelden conserveren.	7.1.1. Sculptuur 7.1.2. Sculptuur
Draagstok van vaandel van het genootschap van Franciscus Laat een restaurateur polychromie de verflaag fixeren.	8.6.2. Andere voorwerpen - textiel

2 Insecten en/of schimmels

Voor meer informatie over schimmel- en insectenaantastingen, zie ook de onderhoudstips *Biologische aantastingen aan hout, Dieren in en op gebouwen - Insecten* en de publicatie *Het loopt in de papieren* (www.icn.nl).

Voorkomen en blokkeren

Voorkomen is beter dan genezen:
Maatregelen om aantastingen door hout- en textielaantastende insecten te helpen voorkomen en te beperken zijn:
- nesten en kadavers van duiven en andere vogels op en rond het gebouw steeds snel verwijderen (het zijn broeiplaatsen voor insecten);
- vliegenramen gebruiken waar mogelijk;
- nooit eten of etensresten achterlaten;
- géén of zo min mogelijk levende bloemen en planten plaatsen. Als u ze toch plaatst, onderhoud ze dan goed: ververs tijdig het water en verwijder steeds snel dode blaadjes en takjes (buiten het gebouw!);
- regelmatige controle én onderhoud;
- isoleren van aangetaste voorwerpen;
- tijdige bestrijding om de verspreiding/uitbreiding van aantastingen te voorkomen (zie verder).

Detectie van activiteit van houtborende insecten

Detectie van de activiteit van kleine klopkever (Anobium punctatum) en grote klopkever (Xestobium rufovillosum) gebeurt best tijdens het uitvliegseizoen van de insecten. Dit loopt ongeveer van maart tot en met juni. Zoek in deze periode naar verse uitvliegopeningen, verse hoopjes boormeel (fijn beige poeder) en insecten. Vooraf reinigen, vergemakkelijkt de controle aanzienlijk. Leg eventueel zwart papier onderin kasten of onder verdachte voorwerpen zodat de detectie gemakkelijker verloopt en betrek het schoonmaakpersoneel bij de inspectie.

Bestrijden van houtborende insecten

Bestrijd actieve aantastingen of laat deze bestrijden op een aangepaste manier. **De aantasting van hout door houtborende insecten kan van één voorwerp op een ander voorwerp overgaan. Daarom is het belangrijk alle voorwerpen samen te behandelen.** Een vergassing is enkel curatief en biedt geen preventieve bescherming. Ook minder waardevolle stukken moeten behandeld worden (of kunnen soms verwijderd en vernietigd worden) om te voorkomen dat waardevollere stukken (opnieuw) aangetast worden. Vóór een behandeling moet overal het boormeel verwijderd worden om een toekomstige controle mogelijk te maken. Vergeet niet om de bouwkundige onderdelen ook na te kijken (zie hiervoor het bouwkundig rapport).

behandeling door een specialist

Voorwerpen met afwerklagen (verf, vernis, boenwas, …) moeten door een specialist behandeld worden. Dit is enerzijds omdat een ondeskundige ingreep schade kan veroorzaken onder invloed van de oplosmiddelen in de producten en anderzijds omdat de eigenhandig te gebruiken methodes meestal weinig effectief zijn op voorwerpen met afwerklagen.

Laat volgende voorwerpen behandelen:	
- de altaren (hoofdaltaar, Onze-Lieve-Vrouwaltaar en Leonardusaltaar);	2.1. Altaren
- de biechtstoel in de zuidelijke zijbeuk;	2.5.4. Biechtstoel
- de preekstoel.	2.6. Preekstoel

Eventueel eigenhandige behandeling van objecten zonder afwerklaag	
De voorwerpen die hieronder opgesomd zijn kunnen eventueel eigenhandig behandeld worden. Dit is geen garantie dat alle insecten dood zullen gaan, maar dringt zeker de aantasting terug. Enkele algemene bemerkingen: - Ontstof de houten voorwerpen aan alle zijden en zuig de aanwezige uitvliegopeningen uit met een stofzuiger vooraleer het hout in te strijken; - Gebruik vervolgens een vloeibaar product dat insectenvraat zowel bestrijdt als voorkomt. Het moet zeker actief zijn tegen insecten (het actief bestanddeel is een pyrethroïde bv. permethrine) en tegen zwammen (het actief bestanddeel is een conazole). Dergelijke producten zijn verkrijgbaar bij doe-het-zelfzaken. Strijk het hout volledig en overvloedig in zodat de aangetaste delen curatief worden behandeld en de overige delen preventief worden beschermd. Gebruik het product niet op de beschilderde delen; - Verlucht de ruimte goed en draag een masker dat bescherming biedt tegen oplosmiddelen. Een gewoon stofmasker volstaat niet; - Neem steeds de veiligheidsvoorschriften van de gebruikte producten in acht.	
Behandel (of laat behandelen): - een bakje in de kerkmeesterbank	2.4. Kerkmeesterbank
Opvolging	
Bij een aantal voorwerpen was het tijdens de inspectie onduidelijk of ze al dan niet actief aangetast zijn. Aantastingen door grote klopkever zijn vaak minder zichtbaar. Controleer deze voorwerpen regelmatig tijdens het uitvliegseizoen op bijkomende uitvliegopeningen en recent boormeel. Indien blijkt dat ze actief zijn aangetast, moeten ze behandeld worden door een specialist.	
Controleer: - de biechtstoel in de noordelijke zijbeuk; - de koorzitmeubelen; - een zetel; - een altaarkruis; - kast in de toren.	 2.5.3. Biechtstoel 4.3.2. Zitmeubels 4.3.3. Zetel 8.1.2. Andere voorwerpen - hout 10.3. Bewaring

Verwijderen oppervlakteschimmels	
Zie ook de onderhoudstip *Biologische aantastingen aan hout,* p. 7-8 en 12-13. Deze vrij onschuldige schimmels (meestal witte pluisjes) komen vooral op minder verluchte plaatsen voor (achter- en onderzijden, hoeken en kantjes). Verwijder de oppervlakteschimmels droog met microvezeldoeken die u daarna kan wassen op hoge temperatuur of met doeken die u weggooit. Gebruik eventueel een oplossing van 70% ethanol in water om het oppervlak te ontsmetten. Let op: alcohol kan afwerkingslagen op hout aantasten. Doe steeds een voorzichtige test op een onopvallende plaats. Zuivere ethanol is bij de apotheker te krijgen, maar is vrij duur. In verfwinkels en drogisterijen zijn ook werkzame varianten van ethanol te koop waar door toevoeging van methanol ervoor gezorgd is dat ze niet voor consumptie geschikt zijn (gedenatureerde ethanol). In geen geval mag blauwe ethanol gebruikt worden. Zuivere methanol is niet werkzaam tegen schimmels maar wel bijzonder ongezond voor de mens. Isopropanol is wel geschikt, maar de dampen zijn giftiger dan ethanol.	
Verwijder de oppervlakteschimmels op: - de binnenzijde draaitabernakel; - de binnenzijde van het koorgestoelte; - de binnenzijde van de kerkmeesterbanken; - de diepere delen van de biechtstoel in het noordelijk transept; - de diepere delen van het orgel; - bidbanken.	2.1.1. Hoofdaltaar 2.2. Koorgestoelte 2.4. Kerkmeesterbank 2.5.1. Biechtstoel 2.7. Doksaal 4.4. Bidbanken
Oppervlakteschimmel op textiel (mantel Onze-Lieve-Vrouw): Laat stukken met schimmelaantastingen eerst geruime tijd (minstens een maand) in een droge omgeving open hangen. Kies liefst voor een plek waar geen andere stukken van waarde opgeslagen liggen. Verwijder de schimmelresten met een borsteltje. Borstel naar een stofzuigermond toe. Gebruik een stofzuiger met Hepa-filter (deze houdt schimmelsporen tegen). Achteraf wast u de borstels grondig uit en ontsmet u de stofzuiger. Vervang het stofzuigerzakje.	7.1.2. Sculptuur
Muizen en ongedierte	
Sacristiekast Kuis de kast volledig uit en controleer ze regelmatig op de aanwezigheid van muizen.	4.1.1. Sacristiekast

3 Preventieve maatregelen	
Bergplaatsen, opberging en plaatsing	
Bergruimten, toren, sacristie Ruim deze ruimtes en kasten op en verwijder overbodig materiaal. Identificeer, inventariseer en reinig de (belangrijkste) voorwerpen. Overvolle ruimtes zijn een ideale schuilplaats voor ongedierte zoals muizen. Bovendien zijn ze moeilijk te reinigen en slecht toegankelijk. Een goed ingedeelde bergruimte is gemakkelijk schoon te houden. Bij de reiniging, reorganisatie en controle moet aandacht besteed worden aan: - voldoende ruimte voor elk voorwerp om stootschade te voorkomen en manipulatie te vergemakkelijken; - het verplaatsen van objecten moet steeds gebeuren met meerdere personen; - koude stenen vloeren. Door het temperatuurverschil tussen steen en bv. hout of metaal zet zich gemakkelijk condensatievocht af op het voorwerp. Plaats daarom voorwerpen minimum op een buffer van kurk; - de aantasting van hout door houtborende insecten. Dit moet behandeld worden; - de losse verflagen en verguldingen moeten gefixeerd worden door een restaurateur polychromie; - metalen voorwerpen die corroderen moeten behandeld worden door een meataalrestaurateur; - wanneer fragmenten afbreken moet goed geregistreerd worden waarvan ze afkomstig zijn. Bij een restauratie moeten ze aan de desbetreffende restaurateur overhandigd worden; - tegelijkertijd kan werk gemaakt worden van beschermhoezen voor beelden enz. en ondersteuning van zwakkere delen. Hierbij kunnen gewassen katoenen doeken en zuurvrij papier gebruikt worden. Win voor belangrijke voorwerpen de raad in van een restaurateur; - sla voorwerpen op onder katoenen doeken in plaats van in plastiek zakken. Controleer regelmatig onder de doeken en was ze regelmatig.	4.1. Kasten 10.3. Bewaring
Edelmetaal De opberging van de voorwerpen die niet meer gebruikt worden, kan verbeterd worden. Ontstof en reinig ze. Verpak ze in een droge ruimte (vb. in de winter, mét de verwarming op) luchtdicht in plastic. Zo blijven ze zichtbaar. Gebruik geen PVC, omdat deze weekmakers en chloriden bevatten. PE (polyethyleen) vb. plastic gebruikt voor voedingswaren, is wel geschikt. Het best kunnen de voorwerpen gesealed worden, zo kan er geen lucht meer bij en blijven de voorwerpen stabiel. De monumentenwachters interieur kunnen u hierbij helpen. Zie ook de brochure van Monumentenwacht *Onderhoud van metaal in het interieur,* p.19-20.	

Omgang met historische voorwerpen	
Muurschilderingen Leg bij werken die invloed hebben op de muren (inslijpen van leidingen, bevestigen van armaturen, …) de nodige terughoudendheid aan de dag. Onder de huidige monochrome muurverf zitten polychrome muurschilderingen verborgen. Vergeet ook niet om toestemming te vragen aan Onroerend Erfgoed.	1.1.2. Vaste wandafwerking - muurschilderingen 1.4.6. Trappen
Schilderijen Hang de schilderijen op tegen een (droge) muur aan twee roestvrije bevestigingspunten in de muur en de latten van de lijst (en niet in het spieraam). Om voldoende ventilatie te voorzien en contact met de muur te mijden kan onderaan op de lijst kurk worden gekleefd. De afstand tussen muur en doek bedraagt minimaal drie centimeter.	6. Schilderijen
Beschadiging door stoelen *Plaatsing antependia* Zorg dat de stoelen voor het zangkoor verder van het Antoniusaltaar worden geplaatst, zodat het altaar en zeker het antependium niet verder beschadigd worden. Voorzie een systeem waarbij antependia gemakkelijk verwisseld kunnen worden.	2.1.3. Altaar 8.6.2. en 8.6.3. Antependia
Koorgestoelte, preekstoel enz. Historisch meubilair moet met respect behandeld worden. Het wegzagen van onderdelen - zoals is gebeurd bij het koorgestoelte - zou niet mogen gebeuren. De schade is onherroepelijk. Zorg dat dit in de toekomst niet meer gebeurt.	2.2. Koorgestoelte 2.6. Preekstoel
Nietjes Gebruik geen nietjes, plakband of dergelijke om voorwerpen vast te maken op historisch meubilair. Al deze bevestingingswijzen brengen onherroepelijke schade toe.	2.1. Altaren 2.6. Preekstoel
Vastkleven matten op treden *Losse matten in meubilair* Tape- en lijmresten zijn vaak erg moeilijk te verwijderen en zijn erg ontsierend. Ze belemmeren eveneens het verluchten van de vloer . Laat de huidige lijmresten door een restaurateur verwijderen. Verwijder ook de verpulverde mat in de zuidelijke kerkmeesterbank.	2.1. Altaren 2.4. Kerkmeesterbank

Vocht	
Hoofdaltaar In afwachting van een oplossing voor het vocht en zout in de muren en het hoofdaltaar, moeten de zouten regelmatig droog verwijderd worden. Doe dit met een zachte borstel en zorg dat ze ook van de vloer verwijderd worden.	2.1.1. Hoofdaltaar
Doopvont Behandel de centrale schroef tegen corrosie. Vul het bekken niet permanent met water om kalkaanslag en het doorsijpelen van water te voorkomen. Plaats een losse, waterdichte kom het bekken en verwijder ze na gebruik.	2.9. Doopvont
Wijwaterbekkens Vul de bekkens best niet permanent met water om kalkaanslag en het doorsijpelen van water te voorkomen. Plaats losse, waterdichte kommen in de bekkens.	8.2.1. Andere voorwerpen - steen
Bloemen en planten Bij het begieten kunnen zich vochtkringen en plasjes vormen op de ondergrond. Bovendien trekken planten en bloemen insecten aan. Plaats ze daarom in de mate van het mogelijke op enige afstand van de kunstwerken in een waterdichte schaal met opstaande rand op een buffer van kurk. Steeds voorzichtig begieten. Men kan ook kiezen voor namaakbloemen of -planten om bovenstaande problemen te vermijden. Plaats geen echte bloemen in kandelaars!	2.1. Altaren 2.2. Koorgestoelte 2.5.2. Biechtstoel 8.4.4. Paaskandelaar
Textiel	
Zie ook de onderhoudstip van Monumentenwacht *Kerkelijk textiel bewaren en beschermen.*	
Het textiel werd door Monumentenwacht niet stuk voor stuk geïnspecteerd, maar is wel een zeer kwetsbaar materiaal. Bewaar het in een zo stabiel mogelijk klimaat, niet te vochtig, stofvrij en in het donker. Vermijd zoveel mogelijk rechtstreeks contact met looizuurhoudende houtsoorten (zoals eik) of plaatmateriaal (zoals MDF). Belangrijk voor álle stukken, liggend of hangend, is dat ze voldoende ruimte hebben. Als stukken op elkaar gepropt worden, verhindert dit de verluchting, veroorzaakt het valse plooien, schade door wrijving en andere. Kies voor verpakkingsmateriaal in ademende materialen, bijvoorbeeld katoen. Was deze doeken regelmatig. Verlucht de schuiven en kasten regelmatig.	8.6. Andere voorwerpen - textiel 10.3. Bewaring

Vaandels Vaandels worden bij voorkeur niet permanent opgehangen. Beperk de tentoonstelling tot feestdagen. Kortere periodes van blootstelling aan licht en stof zullen de levensduur van het vaandel verlengen. Berg het vaandel tijdens de 'rustperiodes' liefst vlak op, met zo min mogelijk vouwen. In het bijzonder het vouwen van het geschilderd medaillon en van zones met stulpborduurwerk is schadelijk. Voorzie een stofvrije, donkere plek waar het niet te vochtig is.	8.6. Andere voorwerpen - textiel

4 Courant onderhoud

Hierover vindt u meer informatie in de map *Schoon Schip, handleiding voor het courant onderhoud van waardevolle kerkinterieurs*, die u in 2000 ontvangen hebt. U geeft deze map en de hiernavolgende aanbevelingen best door aan alle mensen die instaan voor het onderhoud van de kerk. U kan de map ook downloaden via www.monumentenwacht.be (zie Ledeninfo - Technische informatie).

Producten en materialen	
Schoonmaak- en glansproducten Beperk het gebruik ervan. Agressieve middelen en siliconenpreparaten (zuur) geven veel schade. Glansmiddelen in spuitbussen bevatten vaak siliconen en zijn slecht voor de gezondheid. Lijnolie, terpentijnolie en producten die polymeren bevatten, worden onoplosbaar. Vermijd al deze producten. Het is af te raden producten te gebruiken waarvan de samenstelling geheel niet gekend is.	10.4. Reiniging
Materialen Een stofzuiger met regelbare zuigkracht en filters is onmisbaar bij het courant onderhoud. Voor kunstvoorwerpen is een museumstofzuiger handig. Schaf ook verschillende borstels en penselen aan, waarvan een aantal met zachte haren.	10.4. Reiniging
Doeken Gebruik microvezeldoeken of zachte doeken die geen pluizen en rafels vertonen. Pluizige stofdoeken of plumeaus blijven gemakkelijk haken achter splinters; uitstekende en fijn gesculpteerde delen kunnen zo losgetrokken worden.	2.2. Koorgestoelte 2.3. Communiebank

Droog onderhoud

Verschillende voorwerpen met lossende onderdelen of lossende afwerklagen vernoemd onder restauratie en conservatie moeten eerst geconserveerd worden vooraleer ze ontstoft mogen worden!

Algemeen

Aangezien stof hygroscopisch is en hierdoor een voedingsbodem vormt voor schimmels en insecten, moeten alle voorwerpen ontdaan worden van stof en spinnenwebben, ook op moeilijker bereikbare plaatsen en aan alle zijden. Men gebruikt best een microvezeldoek of een zachte kwast waarnaast men een stofzuiger houdt zodat het stof zich niet verspreidt in de ruimte. Men kan ook gebruik maken van een kleine handstofzuiger met aparte mondstukjes en regelbare zuigkracht.
Op verschillende minder bereikbare plaatsen (zoals de afzaten, de bovenzijden van de altaren, de achterzijden van biechtstoelen enz.) ligt stof en vuil. Maak een plan op om minstens overal één keer per jaar te ontstoffen.

Beelden en andere voorwerpen Reinig de beelden en dergelijke af en toe voorzichtig droog, zoals hierboven beschreven. Indien voor of tijdens het reinigen blijkt dat de afwerklagen afbladderen, stop dan onmiddellijk de werkzaamheden en laat de voorwerpen behandelen door een restaurateur.	7.1.3. Sculptuur
Polychrome en vergulde oppervlakken Reinig zulke oppervlakken nooit met water! Goed bedoelde poetsbeurten kunnen ernstige schade en slijtage tot gevolg hebben.	8.1.1. en 8.1.3. Andere voorwerpen - hout
Vloeren en steen	
Zie ook de brochure van Monumentenwacht *Onderhoud van natuursteenvloeren*.	
Natuurstenen vloeren Stofzuig de vloeren en de treden van de altaren. Onderhoud de vloer enkel met water indien het echt nodig is; gebruik dan zo weinig mogelijk water en zorg zeker dat het niet opspat. Water en onderhoudsproducten zullen de afschilfering en de zoutproblemen nog verergeren. Kuis bij voorkeur met een goed uitgewrongen microvezeldweil omdat deze meer vuil opneemt dan een klassieke dweil. Gebruik geen bleekwater, soda-oplossingen of loog- en zuurproducten. Zuiver water is reeds een krachtig oplosmiddel. Voeg eventueel aan het water een pH-neutraal (niet zuur en niet basisch, d.w.z. pH=7) detergent toe bij hardnekkig vuil. Eventueel kan een weinig Marseillezeep in vlokken gebruikt worden, die men zelf oplost (te verkrijgen in de supermarkt bij de afdeling wasproducten). Reinig na met proper water, zodat geen zeepresten achterblijven en droog de vloer onmiddellijk. Let erop dat het water niet tegen of onder houten voorwerpen loopt.	1.3.3. Vaste vloerafwerking - steenmaterialen 2.1. Altaren
Matten Zie ook de publicatie *Onderhoud van natuursteen vloeren,* p.31. Leg zogenaamde schoonloopmatten aan alle ingangen en reinig ze regelmatig. Een stofzuiger met goede filters is daarbij onmisbaar. Leg er voldoende om te voorkomen dat mensen om de mat heen lopen. Drie meter is een minimum om de voeten proper te lopen alvorens een ruimte te betreden. Leg onder de schoonloopmatten kleur- en structuurloze naaldvilten ondermatten. Voldoende verluchten van de onderliggende vloer is zeer belangrijk.	1.3.3. Vaste vloerafwerking - steenmaterialen

Bekken doopvont Smeer steen en marmer niet in met producten om ze glanzend of donker te maken (zoals de treden van het hoofdaltaar). De glanslaag is doorgaans het gevolg van toegevoegde polymeren (bv. siliconen). Deze vormen een onoplosbare film en vergelen. Door herhaaldelijk gebruik wordt de film steeds dikker en na verloop van tijd verliest hij zijn transparantie. Om dergelijke 'glanslagen' te verwijderen moeten middelen aangewend worden, die schadelijk zijn voor de steen. Bovendien beletten zij het natuurlijk uitdampen van vocht, met afschilfering van de steen tot gevolg.	2.9. Doopvont
Textiel	
Zie ook de brochure van Monumentenwacht *Kerkelijk textiel bewaren en beschermen*.	
Ontstoffen textiel Voer een jaarlijkse controle uit van alle stukken. Indien nodig, ontstof ze dan bij deze gelegenheid aan voor- en achterzijde. Daardoor voorkomt men dat zich stof in de vezel nestelt dat de degradatie ervan versnelt. Stofzuigen kan als de stukken in goede staat zijn. Gebruik de stofzuiger op de laagste stand. Breng de stofzuigermond nooit in direct contact met het textiel en scherm hem af met een gaas om te voorkomen dat losse fragmentjes meegezogen zouden worden. Gebruik zachte penselen (bv. een maquillagekwast) om het stof in de richting van de stofzuigermond te borstelen. Het textiel zal vaak niet 'proper' worden met een droge reiniging. Een verdere reiniging moet echter aan een gespecialiseerd restaurateur overgelaten worden.	2.1.1. Hoofdaltaar - draaitabernakel 7.1.2. Sculptuur 8.6. Textiel
Metaal	
Zie ook de brochure van Monumentenwacht *Onderhoud van metaal in het interieur.*	
Edelmetaal en koperlegeringen Poets deze voorwerpen zo weinig mogelijk, maar stof ze wel minimum om de drie maanden af. Wrijf vingerafdrukken zo snel mogelijk weg met een zachte doek.	
Gebruik voor **niet-geverniste** stukken bij voorkeur enkel juweliersdoeken. Deze zijn ideaal voor een zachte reiniging van metaal. Indien toch geopteerd wordt voor andere poetsmiddelen mogen deze geen schurende bestanddelen, siliconen of ammoniak bevatten. Veel commerciële producten bevatten wél dergelijke middelen, in het bijzonder ammoniak! Vraag raad aan een restaurateur of aan Monumentenwacht. De reiniging van complexe of erg waardevolle voorwerpen moet aan een metaalrestaurateur overgelaten worden.	2.9. Doopvont

Geverniste voorwerpen mogen enkel ontstoft worden. Beperk het onderhoud tot ontstoffen met een zacht penseel (bv. een maquillagekwast), een wattenstaafje of een zachte, propere katoenen doek.	8.4. Andere voorwerpen - metaal
Gevernist of niet? Indien het niet duidelijk is of een voorwerp gevernist is of niet, kan een (analoge) geleidingsmeter (of voltmeter) uitkomst bieden. Wanneer een voorwerp niet gevernist is, geleidt het en slaat de naald van de meter uit. Indien het gevernist is, gebeurt er niets. Meet op meerdere plaatsen. Soms is een voorwerp niet volledig gevernist en slaat de naald plaatselijk wel uit, maar gaat het toch om een voorwerp met vernislaag. Let op bij corrosie: niet-geverniste voorwerpen geleiden niet wanneer men meet op gecorrodeerde plaatsen.	
Hout	
Communiebank Het is niet altijd duidelijk of het hout geboend is ofwel ingestreken met meubelvernieuwers, producten met siliconen enz. Reinig bij voorkeur droog. Indien er toch geboend wordt, gebruik dan enkel kleurloze was (vb. bijenwas met een klein percentage carnaubawas of micro- kristallijne was) opgelost in white spirit en terpentijn. Reinig vooraf met zuivere white spirit en wattenproppen (voor moeilijk bereikbare delen zijn oorstaafjes handig). Droog onmiddellijk na met droge watten of propere katoenen doeken. Breng de was dun aan d.m.v. borstels en wrijf vervolgens uit. Wrijf grondig op om een harde, gladde glanslaag te bekomen waar geen stof in blijft kleven. Gebruik niet te veel boenwas omdat dit het ontstaan van oppervlakteschimmel bevordert. Gebruik zeker geen producten in spuitbussen of met siliconen en ook geen oliën of meubelvernieuwers.	2.3. Communiebank

5 Klimaat en licht

Temperatuur en relatieve vochtigheid Het klimaat, en dan vooral de relatieve vochtigheid, speelt een grote rol bij het behoud van interieurelementen. Volgende elementen zijn van groot belang: **1.** Een geleidelijke opwarming van de kerk van de basistemperatuur naar de gebruikstemperatuur met niet méér dan 2 °C per uur. Verhoog de huidige gebruikstemperatuur (16 °C) zeker niet. De temperatuur van de ingeblazen lucht, de snelheid waarmee hij wordt ingeblazen en het debiet kunnen een geleidelijke opwarming regelen. De inblaastemperatuur bedraagt maximaal de gewenste temperatuur +25 °C. Dit komt erop neer dat de uitgeblazen lucht maximaal 40 °C bedraagt. Bij een constante verwarming zorgt een lagere inblaastemperatuur toch voor voldoende comfort. Bij een installatie met slechts één inblaasrooster en één retourrooster moet een bepaald vermogen in de kerk gebracht worden om ze te kunnen opwarmen. In dat geval is ook een bepaalde snelheid nodig (orde van grootte van 5 m/s ter hoogte van het inblaasrooster). Ga na wat de huidige temperatuur, snelheid en vermogen bedragen. Laat onderzoeken of nozzles (= Jet-roosters) bij het inblazen een verbetering zouden kunnen betekenen. **2.** Het temperatuurverschil tussen de verschillende luchtlagen (= thermische stratificatie) mag niet méér dan 2 °C bedragen. Hierop zijn de inblaastemperatuur, de inblaassnelheid en het debiet van de warme lucht van grote invloed. Ga samen met de installateur na hoe met het huidige verwarmingssysteem een optimale, homogene spreiding van de warme lucht kan gecreëerd worden. **3.** Zorg dat de relatieve vochtigheid met niet méér dan 10 % per 24 uur verschilt. Schommelingen over een langere periode mogen groter zijn. **4.** Hou rekening met de aanbevolen minimum- en maximumwaarden van de relatieve vochtigheid. Die mag niet zakken onder 45 % (omdat organische materialen anders uitdrogen) en niet stijgen boven ca. 70 % (om de kans op schimmelontwikkeling te beperken). **5**. Voer bij aanpassingen steeds controlerende klimaatmetingen uit vóór, tijdens en na de aanpassingen. **6**. Laat de algemene afstelling van de verwarmingsinstallatie controleren en aanpassen door de installateur. Er mag in geen geval roet in de kerk terecht komen! Laat een veiligheid inbouwen door de installateur.	9.1. Relatieve vochtigheid en temperatuur

Daglicht Aan de lichtinval in de kerk valt weinig te veranderen. In sommige gevallen kan men een voorwerp waar veel licht op valt verplaatsen. Eventueel kunnen bepaalde folies een deel van het licht tegenhouden.	9.2.1. Daglicht
Kunstlicht bij schilderijen in het koor - Maatregelen om het licht te beperken, kunnen zich richten op verkorting van de verlichtingsduur en / of de verlaging van de lichtsterkte. Ook de aard of samenstelling van de lichtbron bepaalt mee de schade. - Korter belichten kan door een tijdschakelaar aan te brengen. Men kan ook gebruik maken van contactmatten of bewegingssensoren. - Gebruik lampen die zo weinig mogelijk UV en IR uitstralen. Gebruik eventueel filters.	6.1.2. en 6.13. Schilderijen

6 Diefstal, vandalisme en brand	
Brandbeveiliging Om schade bij brand zoveel mogelijk te beperken, is het aan te raden om voorzieningen te treffen voor een tijdige branddetectie en - bestrijding. Met detectie wint u ook tijd voor de evacuatie van kunstvoorwerpen. Raadpleeg de plaatselijke brandweer in dit verband en stel samen met hen een noodinterventie- en evacuatieplan op. Laat de brandblusapparaten controleren binnen de aangegeven termijnen (vermeld op het toestel). De voorkeur gaat uit naar CO_2-blussers (koolzuurblussers), eventueel in combinatie met schuimblussers. Vacuüm- en poederblussers zullen bij gebruik te veel schade aanrichten aan de kunstvoorwerpen omdat de werkzame bestanddelen van het poeder zouten zijn. Het poeder verspreidt zich bij gebruik over gans het kerkvolume, niet alleen daar waar geblust wordt. Plaats zeker een brandblusapparaat daar waar kaarsen gebrand worden. Plaats eventueel een brandslanghaspel en voorzie deze van een nevelkop om de harde waterstraal te verzachten.	10.1. Brand
Kaarsenstaanders en *kandelaars* Plaats deze op voldoende afstand van de kunstvoorwerpen of brandbare objecten. Er is immers gevaar voor brand en voor plaatselijke opwarming waarbij een versnelde degradatie van het kunstwerk ontstaat. Bovendien verontreinigen kaarsen door roet en kaarsvet. Noveenkaarsen geven veel minder roet af dan gewone kaarsen. Vermijd daarom deze laatste.	10.1. Brand

1. Interieurafwerking

1.1. Vaste wandafwerking						
1.1.1. Pleister- en stucwerken					N	De muren en zuilen - voornamelijk in de transepten - vertonen veel sporen van vocht. → *Zie bouwkundig rapport.* Overal waar voorwerpen tegen de muur hangen tekent zich vuil af, mogelijk gaat het deels om roetbevuiling en om thermoforese. → *Zie aanbevelingen 5. Klimaat en licht.* 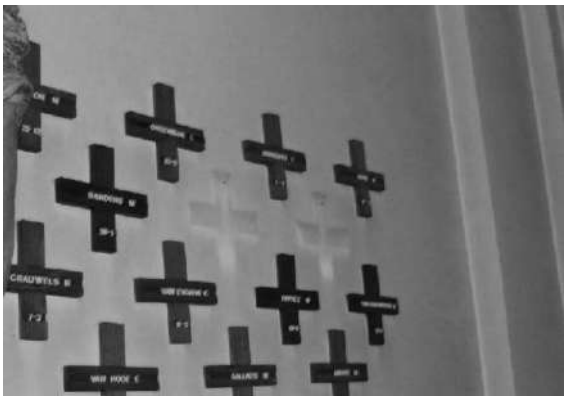
1.1.4. Steenmaterialen						
Afzaten		R				De afzaten onder de glasramen zijn bevuild. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
Grafstenen *weekkapel*	G					De grafstenen zijn in de muren ingewerkt. Ze vertonen oude schade.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting
1.2. Vaste plafondafwerking						
1.2.2. Plafondschilderingen			M			Het plafond is bevuild door thermoforese. → *Zie aanbevelingen 5. Klimaat en licht.* *Thermoforese ter hoogte van de plafondschilderingen.*
1.3. Vaste vloerafwerking						
1.3.3. Steenmaterialen						
Schip, zijbeuken en transepten			M			De kerkvloer bestaat uit tegels in donkere marmerachtige kalksteen en grafstenen. Verschillende tegels zijn gebarsten en/ of afgeschilferd. Er zitten diepe putten in de tegels. De afschilfering loopt nog verder en in de putjes zitten zouten. Onder de kerkstoelen liggen matten. Onder de matten zijn de tegels anders verkleurd en/of verouderd dan waar geen matten liggen. Mogelijk wordt er een poetsproduct gebruikt dat dit in de hand werkt. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

De vloer is anders verkleurd onder het tapijt.

Afschilfering en zouten.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	26
						Onder de dampdichte matten aan de inkomen ligt veel vuil en is de vloer nat. De natuurlijke verdamping van de ondergrond doorheen de steen wordt door de matten verhinderd. Her en der zijn er resten van oude plakkers onder de matten. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*	
Zuid transept						Het tapijt verpulverd volledig en laat gruis achter. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*	
						 Resten van plakkers en verpulvering van de onderste laag van het tapijt	
Hoogkoor			M			De vloer bestaat uit tegels in een donkere marmerachtige kalksteen en witte marmer. De tegels vertonen zeer veel sporen van vocht en zouten. Het oppervlak schilfert af. De wit marmeren tegels hebben veel interne geel-bruine vlekken, veroorzaakt door de oxidatie van ijzerhoudende mineralen in de steen. Onder de tapijten werden naalden teruggevonden, waarschijnlijk afkomstig van kerstbomen. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*	
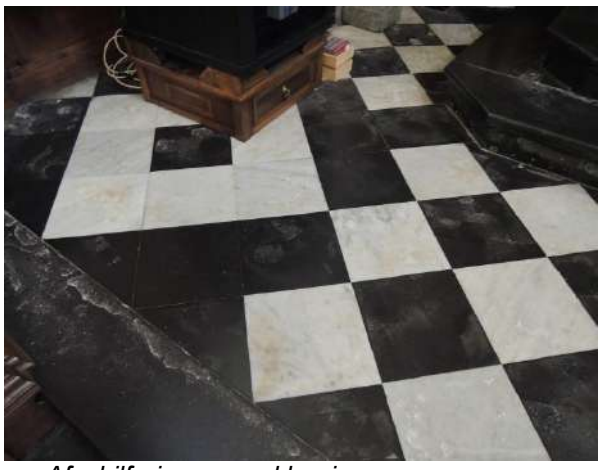 *Afschilfering en verkleuring.*						 *Interne vlekvorming en afschilfering bij de witte marmer.*	

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

2. Vast kerkelijk meubilair

2.1. Altaren						
2.1.1. Hoofdaltaar *hoogkoor*		R				Het houten portiekaltaar is grotendeels beschilderd met marmerimitatie. Grote delen zijn overschilderd. De verflaag is algemeen goed aangehecht. Plaatselijk is ze mechanisch beschadigd. De vernislaag glanst sterk en is vergeeld.

Vergeelde vernis en spijkers.

Sterk vergeelde vernis.

			M			Het altaar heeft drie treden in donkere marmerachtige kalksteen. De aantrede is bekleed met vast tapijt. De kalksteen van de treden schilfert af. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* Op de treden staan plantenpotten. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* In de linkerhoek is een klein deel van een tegel verdwenen, waaronder enorm veel vuil zichtbaar is.

Vuil en gruis in de holte van een verdwenen tegel.

Het middendeel en zeker de linkerzijde van het altaar zijn licht verzakt. De onderbouw is niet verbonden met de muur. De dragende balken staan op leien, waarvan er verschillende stuk zijn, en een deel zelf verdwenen is. De balken (zichtbaar achteraan) zweven.

Verdwenen leistenen/zwevende balken.

Verspreid staan verschillende voegen (ook van de treden) sterk open en de zuilen zweven boven de basen (zeker aan de noordzijde). Vermoedelijk is de toestand momenteel vrij stabiel.
→ *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

De bovenzijde is bevuild.

Verschoven wandpanelen aan de noordzijde (achter Petrus).

Open ruimte tussen de zuil en de base.

			M			Het hout is her en der actief aangetast door kleine klopkever (Anobium punctatum). Dit is onder meer het geval in één van de zuiltjes van de altaartafel, de achterzijde van de altaartafel, de achterzijde van de groen gemarmerde fries ter hoogte van de kaarsenbank en zeker één wolkje van de stralenkrans. Er werd recent boormeel aangetroffen.

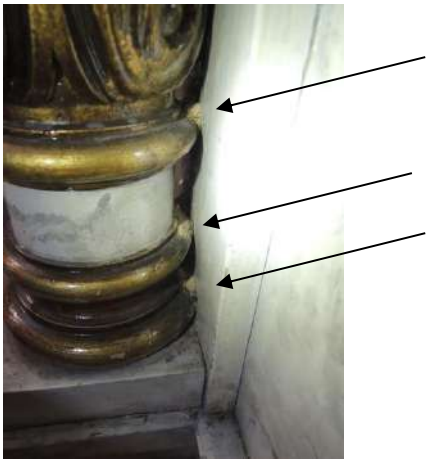

Recent boormeel ter hoogte van de zuilen.

Recent boormeel aan de achterzijde van het altaarblok.

→ Achterzijde van een bekronende wolk doorzeefd met uitvliegopeningen van kleine klopkever.

Petrus en de zuil aan zijn rechterzijde (de voorste zuil) zijn eveneens actief aangetast door kleine klopkever.
Op het voetstuk van Paulus liggen dode kevers maar geen boormeel.
Onder de zuil rechts van het altaarstuk ligt boormeel.
→ Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting 30
						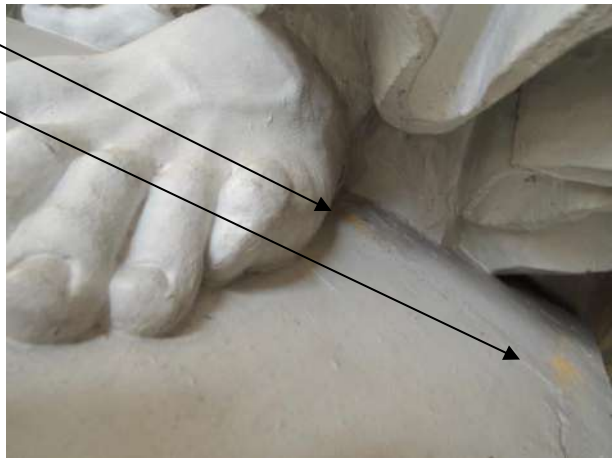 *Boormeel aan de voet van Petrus.*
Draaitabernakel		R				Het draaitabernakel bestaat uit een houten structuur met een draaiend middendeel. Het hout is aan de binnenzijde bevuild door oppervlakteschimmel. De bodem van één van de binnencompartimenten is actief aangetast door kleine klopkever. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Eén zone van het dak is bij het ontstoffen vergeten. De twee binnencompartimenten zijn bekleed met zijde en stulpborduurwerk. De zilverdraad is zwart aangelopen. Het textiel vertoont losgekomen vezels. Plaatselijk zitten er gele vlekjes, mogelijk veroorzaakt door verzuring. Het textiel is bevuild. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
						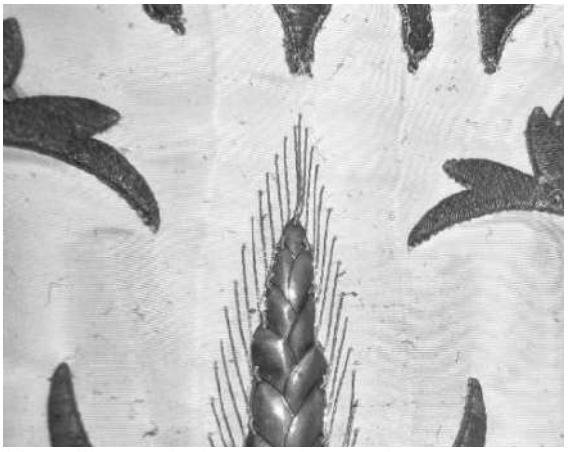 *Vervuiling op loshangende vezels.*
Kandelaars						→ Zie 8.4.1.
Altaarstuk *Laatste avondmaal*						→ Zie 6.1.1.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	31
2.1.2. Onze-Lieve-Vrouwaltaar *noordtransept*			M			Het gepolychromeerde portiekaltaar is tegen de muur aangebouwd. Het altaar is gevernist en de vernis is sterk vergeeld en glanst erg. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.* Het heeft twee treden in donker marmerachtige kalksteen. De kalksteen is sterk verweerd. Er is een lichte verzakking rechts. De aantrede is licht verschoven en er ligt voor zover zichtbaar veel vuil onder. De aantrede is bedekt met vast tapijt. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* Verspreid is het hout actief aangetast door kleine klopkever (zoals de plint, de gesculpteerde delen, de beelden Johannes en Dominicus, de kapitelen, de bekronende engelen, enz.). Er werd recent boormeel aangetroffen. Het altaar is aan de onderzijde open. In de onderzijde is weinig aantasting zichtbaar. Op het altaar liggen wel veel dode kevers. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*	

Boormeel op een kapiteel.

Vers boormeel onderaan.

Vers boormeel onder het voetstuk van Johannes.

Vers boormeel onder een bekronende engel.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	32
						Het hout is plaatselijk gebarsten. De verflaag is algemeen goed aangehecht maar op de architraaf schilfert ze af. De altaartafel is overschilderd en de verflaag schilfert langs de randen van de altaarsteen af. Er is een open voeg met opstuwingen van de verflaag. De onderzijde van het beeld van Dominicus is bevuild door druipsporen waarvan de herkomst niet duidelijk is. Op de kroonlijst ligt erg veel vuil. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* Op het altaar staan verschillende planten en bloempotten. Er zijn tal van dode vliegjes rond de planten. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*
 Afschilfering van de verf op de architraaf en vergeling van de vernis.						 *Dode vliegjes naast bloempotten*	
Onze-Lieve-Vrouw		R	M			Het beeld is slordig overschilderd. Het beeld zit aan de achterzijde vast aan de nis met een haak. In de kop van de slang zitten uitvliegopeningen van kleine klopkever en er ligt boormeel onder. Op een zone ter hoogte van een naad in de slangenkop is de vergulding deels weggesprongen en zit ze deels los. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.* Op de voeten en het voetstuk zit veel stof en vuil. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*	

Verzwakte zone en oppervlakteschimmel en boormeel op het voetstuk.

Altaarkruis en kandelaars

→ Zie 8.4.2.

2.1.3. Leonardusaltaar *zuidzijde*

M

Het gepolychromeerde portiekaltaar is tegen de muur aangebouwd. Het altaar is gevernist en de vernis is sterk vergeeld.
→ *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
Het heeft twee treden in donker marmerachtige kalksteen. De onderste trede is sterk beschadigd. De aantrede is bedekt met vast tapijt en ligt niet stabiel.

Beschadiging van de donkere marmerachtige kalksteen.

Verspreid is het hout actief aangetast door kleine klopkever (zoals de gesculpteerde delen, Rochus, de kapitelen, het bekronende kruis en beelden, enz.). Het altaar is aan de onderzijde open. Daar is weinig aantasting zichtbaar. Op het altaar liggen dode kevers.
→ *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*
Op de altaartafel staan planten.
→ *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

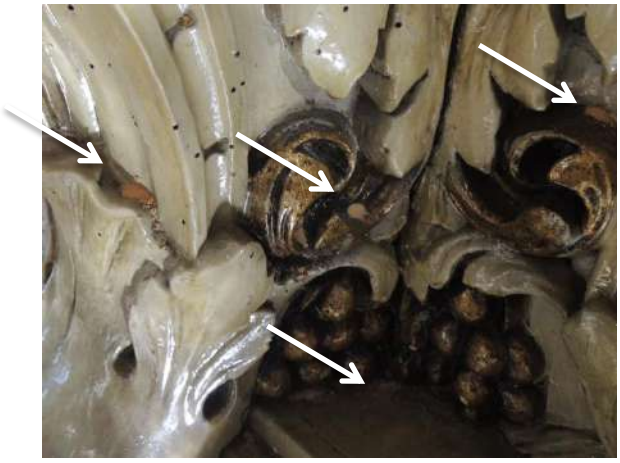

Recent boormeel.

Recent boormeel onderaan het altaarblok.

In de zuilen zijn voegen open gekomen.
Verspreid zitten nietjes.
→ *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*
De bovenzijde van het altaar en de beelden zijn bevuild.
→ *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
Op het altaar staan verschillende planten en bloempotten.
→ *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

Bevuiling bovenzijde Rochus.

Open voeg in de zuil en nietje.

Leonardus

Het beeld en de console zijn slordig overschilderd.
De picturale laag is opgestuwd.
De console helt licht naar voor. Het beeld staat mogelijk niet stabiel.
→ *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
In het beeld (rug en voetstuk) en de console zitten uitvliegopeningen van kleine klopkever en er ligt boormeel. Er liggen eveneens enkele dode kleine klopkevers. De aantasting is vermoedelijk actief.
→ *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*
In de plooien en op het voetstuk zitten oppervlakteschimmels.
In de haarpartij en in het voetstuk zitten nietjes.
→ *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*
Over het voetstuk en over andere delen van het altaar lopen veel druipsporen. Op het voetstuk zitten vuile vlekken.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting
						Vervuiling op het voetstuk.
Relieksarcofaag Leonardus						→ Zie 8.1.1.
Kandelaars en altaarkruis						→ Zie 8.4.3.
2.1.4. Dienstaltaar	G					Het houten dienstaltaar vertoont gebruiksslijtage.
2.2. Koorgestoelte		R				Het eiken koorgestoelte is tegen de muren aangebouwd. De deur naar de weekkapel en de deur naar de sacristie maken mee deel uit van de achterwand. De naaldhouten vloer is licht van plaats verschoven. Op meerdere plaatsen zijn er scheuren in het hout of staan voegen open. Plaatselijk zijn deze open voegen ingevuld met houten latjes, die deels ook weer zijn losgekomen. Kleine onderdelen van de gesculpteerde versieringen ontbreken. Er is gebruiksslijtage en plaatselijk is het hout verkleurd. De binnenzijde van de kastjes en een aantal voorwerpen die erin bewaard worden (onder meer canonborden die niet geïnspecteerd werden) zijn bevuild door oppervlakteschimmel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Onder de trede ligt veel vuil en stof. Achter opstaande houtvezels zijn restjes van poetsdoeken of een plumeau achtergebleven. Bij een onderhouds -of boenbeurt kunnen deze houtvezels afbreken. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* Op de voorzijde staan planten op een stukje tapijt. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

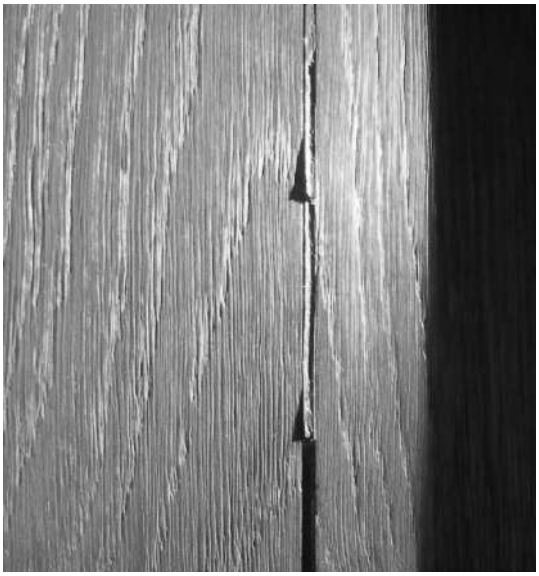

Rest van stofdoek achter losse houtvezel.

→ Lossende invullingen.

2.3. Communiebank(en)		R				De eiken communiebank bestaat uit verschillende onderdelen. Ze staan alle op het podium dat bekleed is met vast tapijt. Onderaan is het hout plaatselijk verzwakt door een oude aantasting door kleine klopkever en door vocht. Kleine onderdeeltjes zijn afgebroken en verdwenen. De horizontale voegen staan open. Dit is niet recent. Achter opstaande houtvezels zijn restjes van een poetstdoek of plumeau achtergebleven. Bij een onderhouds -of boenbeurt kunnen deze houtvezels afbreken. Het oppervlak is geboend met een gekleurde boenwas. Een donkere afwerklaag - vermoedelijk boenwas - is deels verloren gegaan. Hierdoor oogt het oppervlak vlekkerig. Dit is enkel een esthetisch probleem. *→ Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* *→ Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

Openstaande voeg.

Vlekkerige, deels afgeschilferde afwerklaag.

Rest van een poetsdoek.

2.4. Kerkmeesterbank(en) *westwand*		R			De eiken banken sluiten aan bij de hele houten achterwand, waarin ook de deuren naar de portalen verwerkt zitten. Het hout vertoont gebruiksslijtage. Kleine fragmentjes van de kapitelen zijn afgebroken en verdwenen. Het geheel is geboend, ook over de kapitelen heen. De onderdeeltjes die verguld zijn, zijn door de bruine laag niet meer goed zichtbaar. De vloertjes zijn in naaldhout. De vloer in de meest zuidelijke bank is bedekt met tapijt. Het tapijt is geheel aan het verpulveren wat veel stof geeft in de bank. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* De binnenzijden van de borstweringen zijn bevuild door oppervlakteschimmel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* In de noordelijke bank staat in een kastje een bakje dat actief is aangetast door kleine klopkever. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*

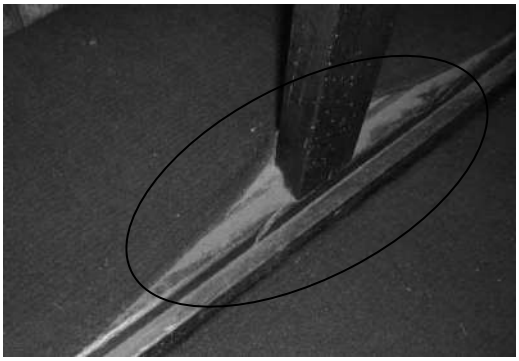

Gruis afkomstig uit het tapijt.

Kistje met actieve aantasting door kleine klopkever.

2.5. Biechtstoel(en)						
2.5.1. Biechtstoel *noordelijk transept*		R				De geboende eiken biechtstoel staat op voldoende afstand van de muur om luchtcirculatie toe te laten. Aan de achterzijde is er echter veel vuil en gruis gevallen. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* In het dak en in de voorzijde zitten open voegen. In de diepere delen zitten resten van oppervlakteschimmel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*
2.5.2.Biechtstoel *zuidelijk transept*		R				De geboende eiken biechtstoel staat op voldoende afstand van de muur. Aan de achterzijde is er echter veel vuil en gruis gevallen. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* De kerkvloer onder en rond de biechtstoel is verzakt. Hierdoor sluit de optrede niet meer mooi aan op de vloer en is de trede deels verzakt. In het dak en in de voorzijde zitten open voegen en een barst. Het voorste stuk van de kroonlijst helt naar voren. Op de trede is er een oude vochtkring, daar waar een plantenpot heeft gestaan. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

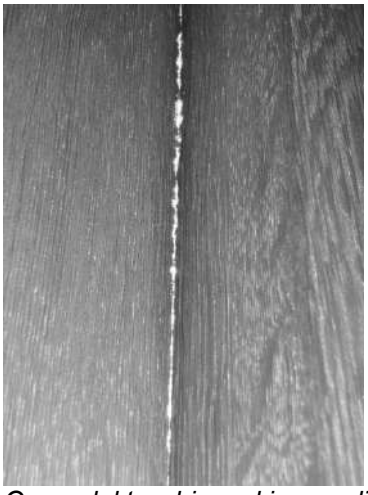

Oppervlakteschimmel in een dieper gelegen voeg.

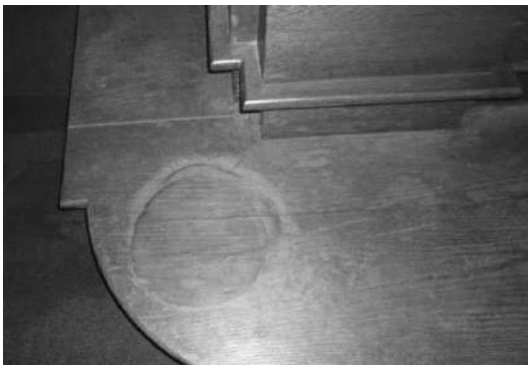

Aftekening van een plantenpot.

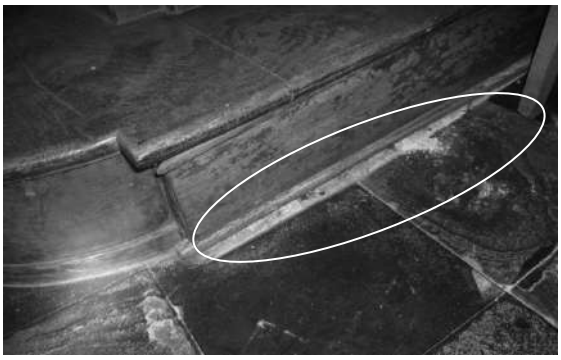

Tussen de trede en de vloer is een grote open kier ontstaan.

2.5.3. Biechtstoel *noordelijke zijbeuk*		R				De eiken geboende biechtstoel is diep in de wand ingewerkt. Aan de binnenzijde ontbreken verschillende plankjes. Zo is te zien dat onder en achter de biechtstoel veel gruis, bakstenen en vuil liggen. In de priesterruimte ligt plaatselijk oud boormeel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* De bovenzijde van de biechtstoel is in orde. Hij is licht bevuild door stof, verfgruis en brokjes.

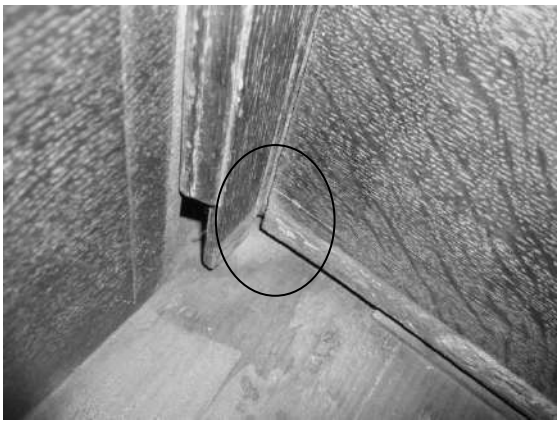

Plaatselijk boormeel.

Vuil en gruis aan de achterzijde van de priesterruimte.

2.5.4. Biechtstoel *zuidelijke zijbeuk*		R				De geboende eiken biechtstoel is diep in de wand ingewerkt. In de priesterruimte ontbreken onderaan enkele plankjes. Zo is te zien dat onder de knieltrede van de rechter biechtruimte recent boormeel ligt. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Eén van de kapitelen heeft een grote open voeg. De plint is onregelmatig donker gekleurd.

Boormeel onder de knieltrede.

→ *Grote open voeg in een kapiteel.*

2.6. Preekstoel *zuidelijk transept - zuidelijke zijbeuk*		R				De eiken preekstoel is tegen de muur aangebouwd. In het hout zitten verschillende open voegen, onder meer onder de kuip en in de voet. Uit de open voeg onder de kuip valt boormeel en larven van de kleine klopkever. Mogelijk is het hout van de binnenconstructie niet geheel in eik en zijn deze delen actief aangetast door kleine klopkever. Ook in de plint zitten uitvliegopeningen van dit insect. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
 Open voeg waaruit boormeel valt.						 *Boormeel en larven van de kleine klopkever. Open voeg.*
		R				De preekstoel vertoont gebruiksslijtage en mechanische schade (zoals een afgebroken vinger van Christus op de kuip). In de diepere delen zit vastgekoekt vuil en oppervlakteschimmel. In het hout zijn op verschillende plaatsen nietjes bevestigd. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* De hemel van de preekstoel is aan de muur vastgemaakt door middel van verschillende metalen stangen en ankers. De bovenzijde is bestoft.
						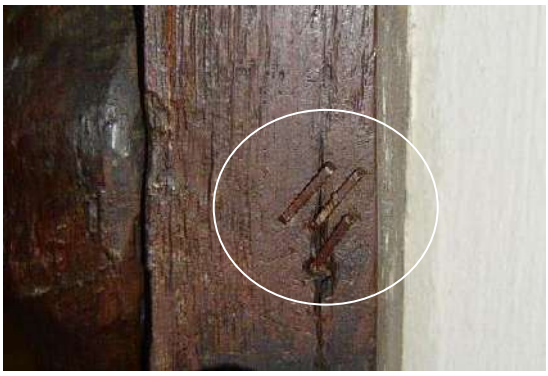 *Nietjes.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting
2.7. Doksaal		R				Het doksaal wordt ondersteund door twee pilaren. De basen zijn in blauwe hardsteen. De zuilen zelf zijn overschilderd met marmerimitatie. Vermoedelijk zit er een houtimitatieafwerking onder. De eiken balustrade is deels afgewerkt met een vergulding. De diepere delen zijn bevuild door stof. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* De vergulding op het orgel is hernomen. In de diepere delen zit oppervlakteschimmel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*

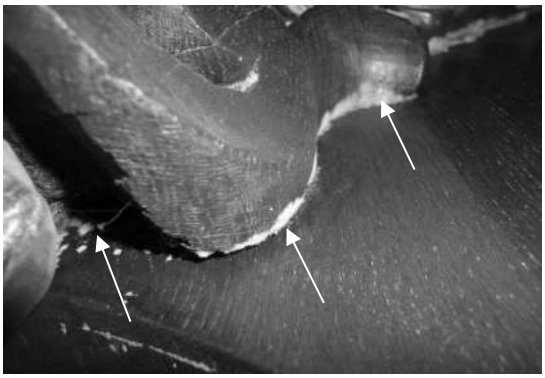

Oppervlakteschimmel (witte pluis).

In de lacunes op de zuilen komt een houtimitatie beschildering te voorschijn.

2.8. Afsluiting(en)						
Metalen hek *voor Antonius*	G					Het zwart geschilderde hekken heeft een houten bovenrand. Het is bestoft.
2.9. Doopvont *hoogkoor*			M			De kuip en de voet zijn in een donkere marmerachtige kalksteen. Het deksel is in messing. De steen is verkleurd en er zitten druipsporen op. Mogelijk is hij ooit ingestreken met producten om hem donkerder en/of glanzender te maken. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* In het bekken staat water. Dit kan langzaam in de steen dringen. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* Het deksel is niet gevernist. De binnenzijde is beschilderd met goudverf. De centrale schroef is licht gecorrodeerd. Plaatselijk is het deksel gedeukt. Er staan vingerafdrukken in. Op termijn kunnen vingerafdrukken zich onuitwisbaar in het metaal etsen. In de boord ontstaat in de diepere delen onder oude poetsresten, corrosie. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

In de diepere delen ontstaat corrosie onder poetsresten.

Verkleuringen en druipsporen op de donkere marmerachtige kalksteen.

4. Los kerkelijk meubilair

4.1. Kast(en)						
4.1.1. Sacristiekasten *sacristie*		R				De eiken sacristiekasten vertonen gebruiksslijtage. Ze zijn licht bevuild aan de binnenzijde. In de lage sacristiekast uiterst links liggen muizenstrontjes. 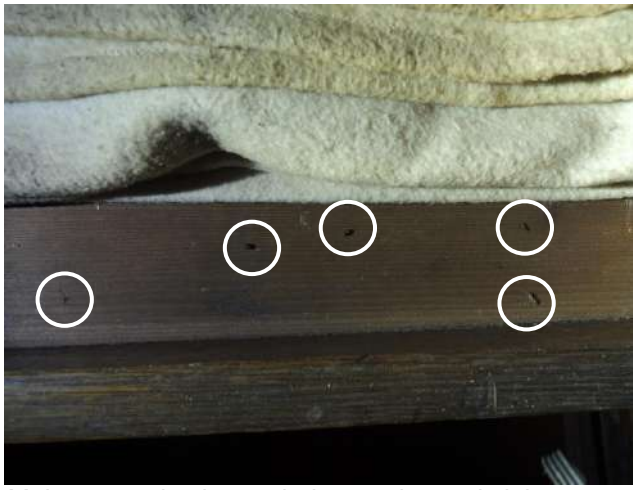 *Muizenstrontjes in een lade van de sacristiekast uiterst links.* → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* Op de lage sacristiekast staat een klok met eronder een spiegel. De spiegel is in slechte staat. Het uurwerk werd niet gecontroleerd. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
4.2. Tafel(s)						
4.2.1. Credenstafel *hoogkoor*	G					De eiken tafel met glazen blad vertoont gebruiksslijtage.
4.3. Zitmeubel(s)						
4.3.1. Koorzitmeubelen *hoogkoor*	G					De vermoedelijk vrij recente meubelen zijn in goede staat.
4.3.2. Koorzitmeubelen *sacristie*		R				De beschilderde houten (onder meer beuken) stoelen hebben oude uitvliegopeningen van kleine klopkever. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Ze vertonen veel gebruiksslijtage: stukjes hout zijn afgebroken, de afwerklaag is beschadigd enz. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

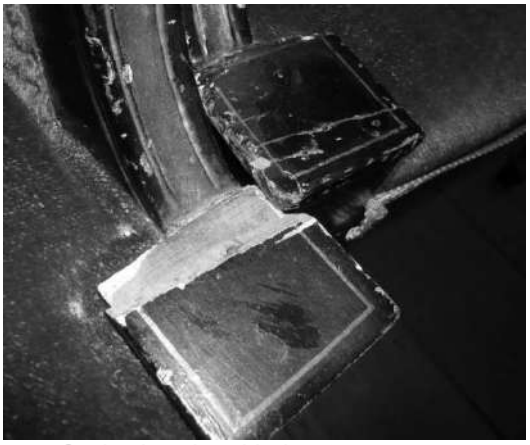

Ontbrekend stukje hout.

Beschadigde afwerklaag.

4.3.3. Zetel *sacristie*		R				In de zetel zitten uitvliegopeningen van kleine klopkever. Ze zijn vermoedelijk oud. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Het fineer is plaatselijk beschadigd.
4.3.4. Kerkstoelen	G					De kerkstoelen werden niet alle afzonderlijk geïnspecteerd, maar zijn vermoedelijk in goede staat.
4.4. Bidbank(en)						
4.4.1. Bidbanken *voor Antonius en Onze-Lieve-Vrouw - westwand*		R				De eenvoudige bidbanken zijn deels bevuild door oppervlakteschimmel. Sommige onderdelen zijn niet meer goed aan mekaar bevestigd. Dit vormt niet onmiddellijk een probleem. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*
4.4.2. Bidbank en stoel *zuidelijk transept*		R				De stoel en de bidbank vertonen gebruiksslijtage. Ze zijn licht bevuild door oppervlakteschimmel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	45
						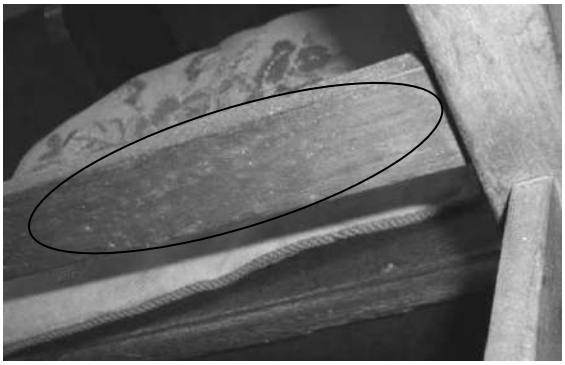 *Oppervlakteschimmel.*	
4.5. Koorlezenaar(s)							
4.5.1. Koorlezenaar *hoogkoor*	G					De eiken koorlezenaar is in goede staat.	

6. Schilderijen

6.1. Doek						
6.1.1. Laatste Avondmaal *hoofdaltaar*		R				Het schilderij vormt het altaarstuk van het hoofdaltaar. De goudkleurige lijst is erg stoffig. Het schilderij is bedoekt. Het geheel is zwaar hersteld. De spietjes van het spieraam hebben oude uitvliegopeningen van kleine klopkever. De verflaag is goed aangehecht en stabiel. Grote zones zijn geretoucheerd. Vermoedelijk is in het verleden de verflaag overreinigd. Op uiteenlopende plaatsen slaat de vernis blind uit aan de randen van craquelures. Aan de randen - tegen de lijst aan - zit oppervlakteschimmel. Het geheel is erg donker, mede door een nagedonkerde vernis en vermoedelijk door roetbevuiling. Het schilderij is ondanks de gebreken voorlopig in stabiele staat van bewaring. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

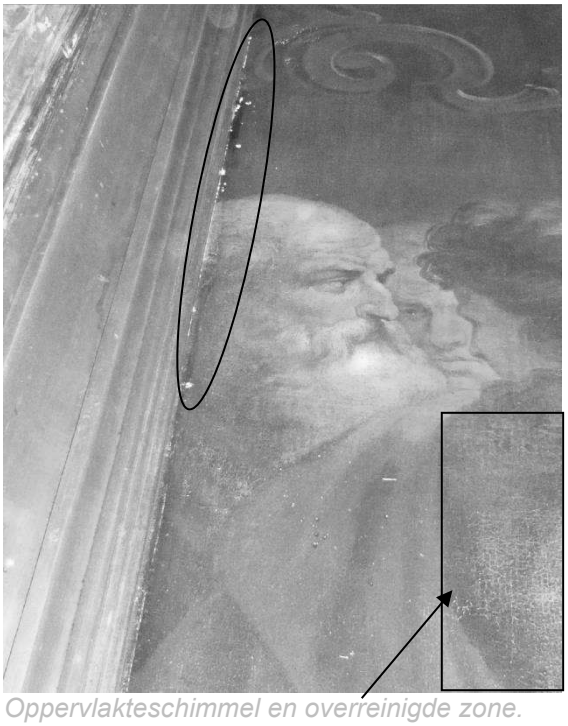

Oppervlakteschimmel en overreinigde zone.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	47
6.1.2. Aanbidding der herders *hoogkoor zuidzijde*		R				Op het schilderij staan van bovenaf twee halogeenspots gericht. Onderaan wordt het verlicht door buisverlichting, gemonteerd op het koorgestoelte. → *Zie aanbevelingen 5. Klimaat en licht.* Het schilderij heeft een zwart overschilderde lijst met vergulde binnenlijst. De lijst zit onderaan vast in de muur. Bovenaan wordt deze tegen de muur gehouden door een klein dookje. Het doek golft onregelmatig. Het is vermoedelijk bedoekt en heeft aan soepelheid ingeboet. Het spieraam tekent zich af in het doek (waardoor kleine scheuren zijn ontstaan) en de verflaag. De herstellingen hebben veel onregelmatigheden veroorzaakt. In verschillende zones zitten krimpscheuren in de verflaag. De craquelures geven een onregelmatigheid aan het schilderij en er ligt stof op. De randjes staan omhoog, maar er is niet onmiddellijk gevaar voor verlies. Het oppervlak is sterk bestoft. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*	

Krimpscheuren in de verf.

Onregelmatig oppervlak.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	48
6.1.3. Aanbidding der wijzen *hoogkoor noordzijde*		R				Op het schilderij staan twee halogeenspots gericht. Onderaan wordt het verlicht door buisverlichting, gemonteerd op het koorgestoelte. → *Zie aanbevelingen 5. Klimaat en licht.* Onderaan is de vermoedelijk recente lijst vastgeschroefd tegen de muur. Bovenaan wordt deze op één punt tegen de muur gehouden. Het spieraam komt dicht tegen de muur. De lijst is plaatselijk mechanische beschadigd. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* Het schilderij is bedoekt. Verspreid over heel het oppervlak zijn er in de verflaag lacunes tot op het doek, die niet opgevuld of geretoucheerd zijn, maar wél gevernist. Heel plaatselijk is in deze lacunes wel geretoucheerd. De vernis slaat plaatselijk blind uit. Het oppervlak is erg bevuild, mogelijk deels met roet. De onderste zone van het schilderij is ontstoft met een doek. Op deze manier kan verf verloren gaan. De sporen van de reiniging tekenen zich af. Het geheel is ondanks de gebreken in een redelijk stabiele staat. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*	

Gedeeltelijke onstoffing.

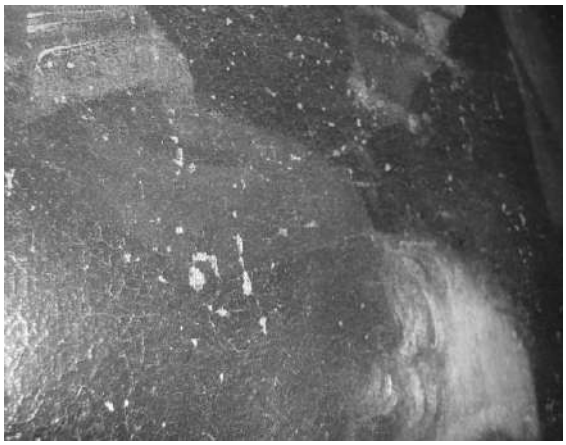

Lacunes in de verflaag, die niet opgevuld werden, maar wel gevernist.

6.1.4. schilderijen Jozef *noordtransept*	G					Vier schilderijen worden onder- en bovenaan van de muur gehouden door houten balken. Er is dus voldoende luchtcirculatie mogelijk en er kan geen vuil achter vallen. De twee andere (*Jozef wordt verkocht* en *Jozef in de gevangenis*) hangen wel tegen de muur. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* De lijsten zijn vernieuwd. De schilderijen zijn bedoekt en hebben een nieuw spieraam. De verflaag is stabiel aangehecht. Er zijn geretoucheerde zones. Bij *Jozef verklaart de dromen van de Farao* is onderaan een boord papier mee beschilderd.	

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting
6.1.5. Bewening van Christus *zuidelijk transept*	G					Het schilderij zit in een vrij recente lijst en komt dicht tegen de muur. Het is boven- en onderaan tegen de muur vastgemaakt, waardoor de achterzijde niet inspecteerbaar is. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* Het schilderij is bedoekt. De verflaag craqueleert en staat licht omhoog, maar is voldoende aangehecht. De verflaag is licht bestoft.
6.1.6. Kruisweg *zijbeuken*						
Algemeen		R				De staties hangen op aan één punt. Voor zover zichtbaar is dat telkens met het spieraam in plaats van met de lijst. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* De lijsten zijn verguld of verkoperd en gevernist. De lijst komt onderaan tegen de muur. De bovenzijde is bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

Bevuiling van de lijsten.

Bevestiging met het spieraam.

Het spieraam tekent zich bij alle schilderijen in meer of mindere mate af in het doek en de verflaag. De spieramen zitten in de lijst vast achter krom geslagen nagels.
De ondertekening is doorheen de verflaag zichtbaar.
De verflaag lijkt op meerdere plaatsen zeer dun aangebracht en niet 'afgewerkt'.
In verschillende zones schemert het doek doorheen de verflaag. Dit kan een gevolg zijn van het zeer dun aanbrengen van de verflaag of van een overreiniging (waarbij de verflaag deels verloren is gegaan).

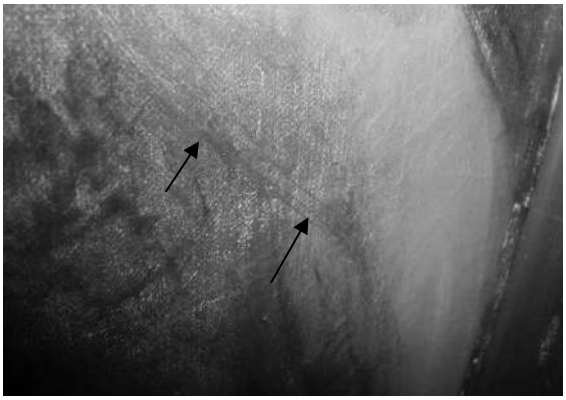

Potloodtekening (aangeduid met pijltjes).
In de bruine kleur schemert het doek (wit) door.

→ Overreiniging in de blauwe zone.

De incarnaten (= huidskleur) hebben op veel plaatsen krimpscheuren. Dit heeft te maken met de samenstelling van de verf.
Vermoedelijk is de verflaag op veel plaatsen sterk overschilderd en zijn deze overschilderingen (gedeeltelijk) weer weggehaald.
In verschillende zones is de verflaag te ver gereinigd met verfverlies tot gevolg. Dit is vaak zichtbaar op de opstaande randen van de craquelures.

Krimpscheuren in de incarnaten.

→ De craquelures tekenen zich wit af door overreiniging.

Langs de randen van de lijst zit bij de meeste staties een aftekening van de oude lijst: de verflaag is hier plaatselijk beschadigd en in veel gevallen is er ook een bruine rand op de verflaag achtergebleven (mogelijk een overschildering of resten van nagedonkerde vernis).
De huidige vernislaag is vergeeld.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	51

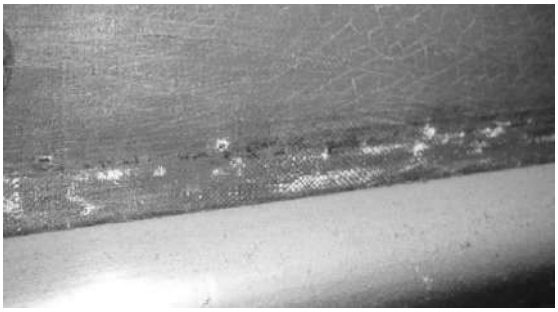

Beschadiging waar vroeger de lijst over de verflaag heen zat en aftekening van een bruine rand.

Statie I
noordzijbeuk vooraan

Tussen het spieraam en het doek zit vuil geklemd, dat zich aftekent als een bultje. Onderaan zitten er in het doek enkele herstelde beschadigingen.
De verflaag heeft een algemeen craquelurepatroon met plaatselijk krimpscheuren. In sommige zones schemert het doek doorheen de verflaag.
Plaatselijk zitten bruine druipsporen, mogelijk van verf. Deze bruine kleur komt ook bij veel van de andere staties voor en is mogelijk gebruikt bij het overschilderen.

Bruine druipsporen.

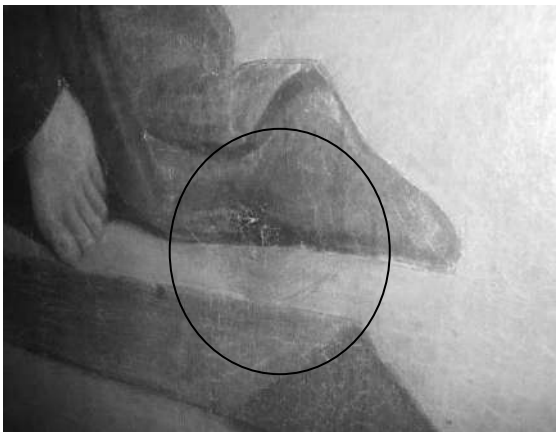

Herstelling die zich aftekent.

Statie II
noordzijbeuk boven biechtstoel

De verflaag heeft een algemeen patroon van craquelures maar lijkt stabiel aangehecht.
Plaatselijk zijn er krimpscheuren.
In het blauwe kleed van Jezus en in de linkerhoek bovenaan zijn herstellingen uitgevoerd. De retouches craqueleren sterk en slaan wit uit.
De uiterst linkse figuur is vermoedelijk ooit sterk overschilderd, evenals de mouwen van het kleed van Christus. Vermoedelijk werd de overschildering gedeeltelijk weggenomen en is de originele verflaag deels verloren gegaan.

Linkse figuur.

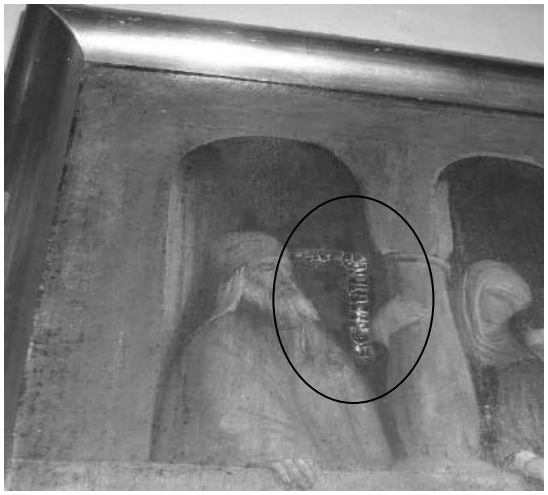

De herstelling tekent zich sterk af.

Statie III *achteraan noordzijbeuk*			M		De oogvijs die doorheen het spieraam zit voor de ophanging heeft een gaatje gemaakt doorheen het doek en de verflaag. Het doek heeft veel onregelmatigheden mede door herstellingen zoals onderaan in het midden. Het golft vanuit de hoeken. Op de achterzijde werd waarschijnlijk een versteviging aangebracht, wat het doek heeft vervormd.

Beschadiging door de ophangschroef.

Vervorming van het doek.

					Onderaan langs de lijst schilfert de verflaag (retouches) af en zijn er lacunes. De afschilfering kan verder gaan Op de herstelling in het midden stuwt de verf op en slaat ze wit uit. Op de blauwe verflaag zitten resten van een bruine verflaag, vermoedelijk een overschildering die deels weer is verwijderd. De craquelures tekenen zich plaatselijk wit af door overreiniging.

Beschadiging door de ophangschroef.

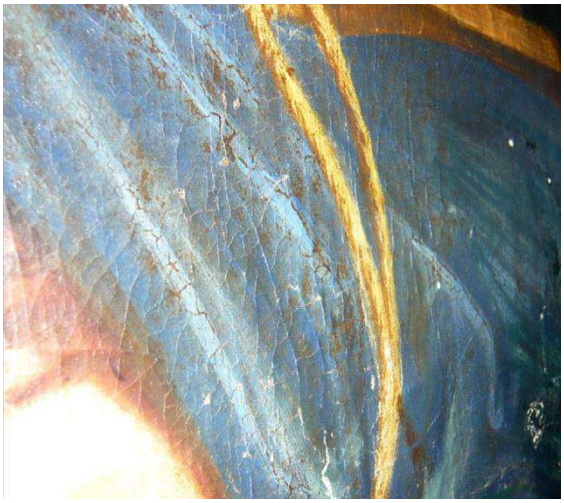

Resten van een bruine overschildering (?) op de blauwe verflaag.

Statie IV
westwand

Het doek golft vanuit de hoeken.
In het algemeen is de verflaag goed gehecht, maar in de blauwe mantel staat de verf plaatselijk licht op (bij wrijving zou ze kunnen loskomen).
De uiterst linkse figuur is vermoedelijk overreinigd en herschilderd.
In het kleed van Maria Magdalena zijn de randjes van de craquelures overreinigd en wit geworden.
De vernis is in strepen aangebracht.

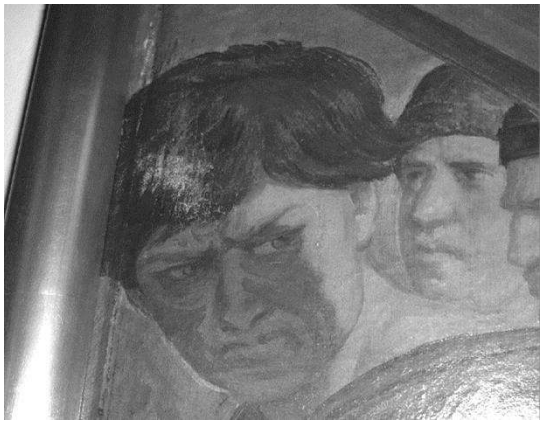

Overreiniging in de haarpartij en overschilderingen in het gezicht.

Statie V
westwand boven IV
samen met Bart

De verflaag schilfert onderaan (langs de lijst) licht af.
De retouches tekenen zich blinkend af.
Het oppervlak heeft een vuile aanslag. Deze statie hangt naast de inblaasroosters van de verwarming.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	54
						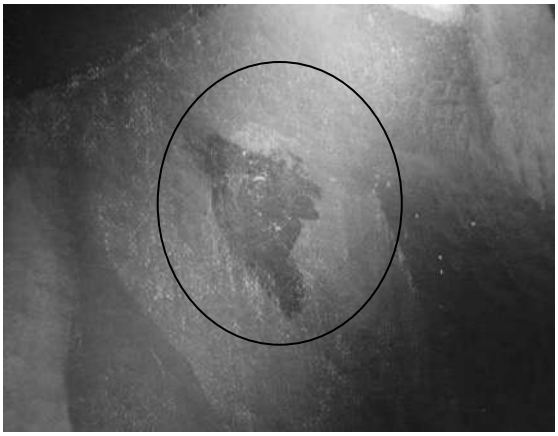 *De herstelling en retouche tekenen zich glanzender af dan de rest van de verflaag.*	
Statie VI *westwand*						Het doek golft licht vanuit de hoeken. De verflaag is goed aangehecht. Door overreiniging zijn er zones waar het doek doorheen de verflaag schemert (vb. in de haarpartij van Christus) en zones waarbij de opstaande randen van de craquelures wit geworden zijn door verfverlies.	
Statie VII *westwand*						Het schilderij kon niet goed van nabij geïnspecteerd worden, maar is in een vrij stabiele staat. Het oppervlak is bevuild.	
						Beschadiging langs de randen en resten van een bruine verflaag of vernis.	
Statie VIII *zuidelijke zijbeuk* *achteraan*						Zoals bij de andere staties is er onderaan een aftekening van een bruine rand. Ook elders lopen bruine strepen over de verflaag. Het doek schemert verspreid door de verflaag (bv. in het blauwe kleed). In sommige zones tekenen zich grote craquelures af, die er enigszins kunstmatig uitzien. Het oppervlak is stoffig.	

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

Bruine strepen langsheen de lijst. In de bruine verflaag tekenen zich grotere craquelures af.

Statie IX
zuidelijke zijbeuk
boven biechtstoel

In het doek zit onderaan een grote ondeskundige herstelling.
De verflaag is op veel plaatsen overreinigd, waardoor het doek doorschemert. Plaatselijk zitten grote craquelures, zoals bij Statie VIII.
De overschilderingen zijn storend.

Onzorgvuldige herstelling.

→ Opvallende craquelures.

Statie X
zuidelijke zijbeuk
vooraan

Een stoplap tekent zich in het midden rechts lelijk af.
Onderaan is de verflaag beschadigd met lacunes tot op het doek.
In omvangrijke zones zijn er grote craquelures.
Het doek schemert door de verflaag.

Lacunes de verflaag.

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting 56
Statie XI						In de linkerhoek onder en boven zitten lichte golvingen in het doek. Onderaan zit er een lacune in de verf tot op het doek (mechanische schade?). Tussen het doek en het spieraam zit vuil dat zich in bultjes aftekent aan de voorzijde. *Lacune in de verflaag.*
Statie XII						In een hoek onderaan golft het doek licht. Onder de linkerarm van Jezus hangt een druipspoor. Tussen het spieraam en het doek zit vuil.
Statie XIII						Onderaan links zit een gaatje doorheen het doek. Plaatselijk is de verflaag mechanisch beschadigd. Tussen het spieraam en het doek zit vuil. *Bruine strepen tegen de rand en doorschemering van het doek.*
Statie XIV						Tussen het spieraam en het doek zit vuil dat zich in de verflaag aftekent.
6.1.6. Obiits *Zolderruimte rechts doksaal*				S		De obiits worden bedekt met een jutten doek, welke enorm veel stof afgeeft op de schilderijen en het stof heeft zich opstapeld tussen de spieramen en de doeken. Ze werden tegen een muur geplaatst, die enorm vuil is en zoutuitbloei vertoont. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

Zoutuitbloei uit de muren

Afdekking d.m.v. jutten doeken

Er zijn naar schatting tussen de 25 à 30 obiits. Gezien hun moeilijke bereikbaarheid konden ze niet één per één in detail worden bekeken.

Ze vertonen veelal scheuren, opstuwingen van de verflaag op de lijst, stof en vuil. Er werd eveneens boormeel aangetroffen, wat kan wijzen op een actieve aantasting van de kleine klopkever.
→ *Zie aanbevelingen 1.Conservatie of restauratie.*

Stof afkomstig van de jutten doeken.

Scheuren in verschillende doeken.

Scheuren in verschillende doeken.

Opstuwing van de verflaag op de lijst.

Uitvliegopeningen van de kleine klopkever.

6.2. Paneel						
6.2.1. Leonardus van Noblac *westwand*		R				Het schilderij hangt vrij dicht tegen de muur. Aan de achterzijden zijn verstevigingslaten met metaal aangebracht. Deze komen tegen de muur. Onderaan steunt het op een houten balk. De lijst is zeer sterk bestoft. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* Enkele voegen komen vermoedelijk licht open. De verflaag stuwt licht op; het is moeilijk te zeggen of er onmiddellijk verlies van verf zal optreden. Het verfoppervlak is sterk bestoft. De retouches slaan mat uit. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting 59
						De voeg is mogelijk licht open gekomen.

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

7. Sculptuur

7.1. Hout						
7.1.1. Antonius van Padua *westwand - achteraan noordzijbeuk*		R				Het gepolychromeerde beeld staat op een gepolychromeerde sokkel. Op het voetstuk hebben in het verleden vermoedelijk kaarsjes gestaan, deze hebben de verflaag plaatselijk beschadigd. Een schroef die aan de achterzijde uit het kindje steekt, heeft Antonius aan de voorzijde beschadigd. Plaatselijk zijn er lacunes in de verflaag, zoals op de neus van Antonius, aan de voeten en vooraan op het kleed. Op de linkermouw zijn ze ondeskundig overschilderd. Aan de onderzijde van het handje van het kindje hangen gele druipsporen waarvan de oorsprong niet onmiddellijk duidelijk is. Het beeld is sterk bestoft, zeker aan de bovenzijde en op minder bereikbare delen. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

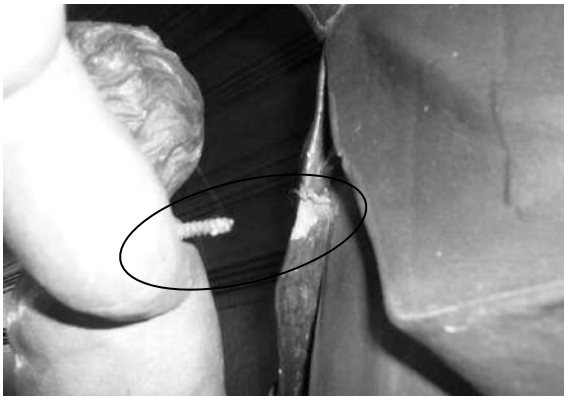

Beschadiging door vijs.

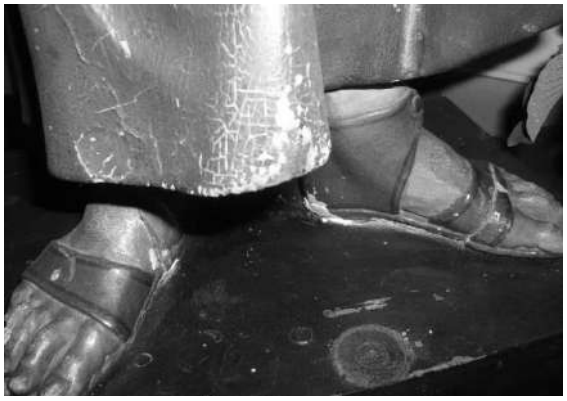

Beschadiging van de verflaag van de mantel, vermoedelijk door een kaars. Lacunes in de verflaag van de voeten.

7.1.2. Onze-Lieve-Vrouw met Kind *westwand achteraan zuidelijke zijbeuk*		R				De staakpop met mantel staat op een houten sokkel. Door de mantel en de constructie om de mantel open te houden kan het beeld niet aan de achter- of onderzijde geïnspecteerd worden. De polychromie is gecraqueleerd, maar er is niet onmiddellijk gevaar voor afschilfering. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.*

						 Uitgesproken craquelures.
Kledij			M			Het textiel is bestoft. De mantel, schoten en toebehoren werden in februari 2012 gereinigd door Monumentenwacht. Het geheel is sindsdien terug stoffig en vuil, er hangen spinnenwebben en stofnetten. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
 Stof en vuil.						 *Stof en vuil.*
7.1.3. Jezus aan het Kruis *zuidelijk transept*		R				Het overschilderde corpus hangt op een houten kruis. Het kruis raakt de muur net niet. Het kruis is mogelijk gedecapeerd. Op het kruis hangt bovenaan een metalen INRI banderol. Het is overschilderd en de verf schilfert af. Het corpus is slordig overschilderd. Het oppervlak is erg onregelmatig. Mogelijk is het hout verweerd en is het hierover verschillende malen overschilderd. Op de aanzetten van de armen aan het corpus zijn er scheurtjes in de verflaag. Ook over de borst loopt een scheur in de verflaag die vermoedelijk overeen komt met een barst in het hout. De bovenzijden zijn bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	62
7.1.4. Leonardus *sacristie*		R				Het gepolychromeerde beeld staat op de sacristiekast. De voegen tekenen zich sterk af en staan open. Plaatselijk zitten oude uitvliegopeningen van kleine klopkever. De verflaag vertoont lacunes in het aangezicht, de rug en de linkerhand en het voetstuk. Op het voetstuk stuwt ze op en kan ze verder veloren gaan. Het aureool ontbreekt. Het beeld is licht bestoft. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.* *Opstuwing en afschilfering van de verflaag op het voetstuk.*	
7.3. Gips							
7.3.1. H. Hart van Christus *sacristie*		R				Het gepolychromeerde beeld is mechanisch beschadigd aan het voetstuk en de rechterhand.	
7.3.2. Onze-Lieve-Vrouw *sacristie*	G					Het beeld is beschilderd met houtimitatie.	

8. Andere voorwerpen

8.1. Hout						
8.1.1. Relieksarcofaag Leonardus *Leonardusaltaar*		R				De houten relieksarcofaag is verguld en verzilverd. De vergulding is overschilderd met goudverf. De zilverlaag is plaatselijk zwart aangelopen. Plaatselijk is er een zone hersteld. Algemeen is de sarcofaag in stabiele staat. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* *Herstelde zone.*
8.1.2. Altaarkruis *sacristie*		R				Het altaarkruis staat op de lage sacristiekast. In een plankje aan de achterzijde zitten uitvliegopeningen van kleine klopkever. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* De vergulding op het corpus stuwt op. Er zijn reeds enkele lacunes. Het kruis is bestoft. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*
8.1.3. Engelenhoofdjes *sacristie*		R				Boven de lage sacristiekast hangen twee vergulde engelenhoofdjes. Ze zijn sterk bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
8.2. Steen						
8.2.1. Wijwaterbekkens *inkomportalen*		R				De wijwaterbekkens in donkere marmerachtige kalksteen zijn rechtstreeks gevuld met water. In de bekkens is er veel kalkaanslag. Er ligt vuil en metaal in het water. Het water sijpelt langzaam doorheen de steen. Deze schilfert onderaan het bekken hierdoor langzaam af. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting 64
						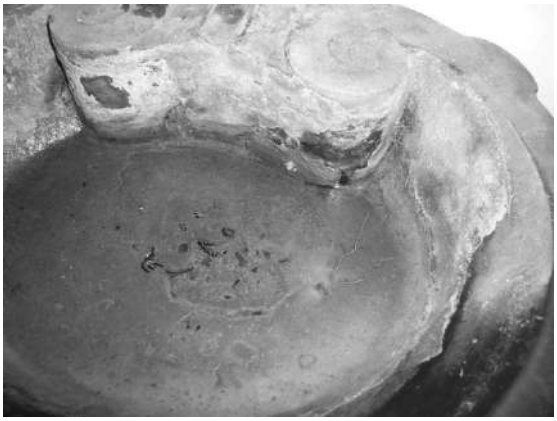 *Kalkaanslag en vuil in het bekken.*
8.4. Metaal						
8.4.1. Kandelaars *hoofdaltaar*		R				De verzilverde kandelaars zijn gevernist. Plaatselijk is de verzilvering doorgesleten waardoor het messing te voorschijn komt. Eén kaarsvetvanger heeft een grote zone waar de vernis is weggesleten door wrijving. Het uitzicht is hierdoor erg vlekkerig. Op het oppervlak komen vingerafdrukken voor. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* *Vlekkerig uitzicht door het doorslijten van de zilverlaag.*
8.4.2. Altaarkruis en kandelaars *Onze-Lieve-Vrouwaltaar*		R				De kandelaars en het kruis in verzilverd metaal zijn gevernist. De zilverlaag is plaatselijk doorgesleten tot op de messing onderlaag. De vernis is hier overheen aangebracht. Ze zijn bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

						 Doorgesleten zilverlaag.
8.4.3. Kandelaars en altaarkruis		R				De verzilverde objecten zijn gevernist. Eén kaarsvetvanger is vervormd. Op het kruis en op de knopen van de kandelaars is de verzilvering licht doorgesleten. Aan de onderzijde van de kaarsvetvangers zijn er kleine spikkeltjes, vermoedelijk van beginnende corrosie doorheen de vernis. Ze zijn licht bestoft.
8.4.4. Paaskandelaar *bij dienstaltaar*			M			De kandelaar in rood en geel koper is gevernist. Het metaal is plaatselijk gecorrodeerd door preferentiële corrosie. De kandelaar is bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* In de kandelaar worden bloemstukjes gezet. Er sijpelt vocht door. Dit heeft corrosie veroorzaakt in de kern en ter hoogte van aansluitingen. Ook op de rest van de stam en aan de onderzijde, zijn er sporen van vocht en corrosie. De structuur aan de binnenzijde kan door Monumentenwacht onvoldoende nagekeken worden. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.*

Bloemstukjes zonder bescherming tegen water en vocht.

Corrosie door het gebruik van bloemstukjes in de kandelaar.

8.4.5. Kandelaar *bij Onze-Lieve-Vrouwaltaar*		R				De geverniste kandelaar staat niet geheel recht. Het metaal vertoont sporen van corrosie. De kandelaar is bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
8.4.6. Godslamp *sacristie*		R				De geverniste godslamp vertoont zwarte strepen, daar waar de vernislaag niet aanwezig is en het metaal is gecorrodeerd. Ze is erg bestoft. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
						 Stoflaag op de godslamp.
8.4.7. Kandelaars *verspreid*		R				De overige kandelaars zijn alle gevernist. De kandelaars die gebruikt worden bij begrafenissen hebben veel wijwaterspatten. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*
8.6. Textiel						
8.6.1. Vaandel *Ecce panis angelorum* *vooraan het schip noordzijde*	G	R				Het vaandel is onder meer versierd met stulpborduurwerk. De zilverdraad is aangelopen. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting
						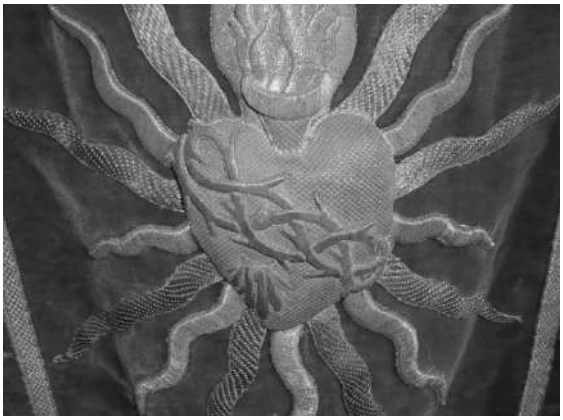 *Aangelopen zilverdraad.*
8.6.2. Vaandel van het genootschap van Franciscus *vooraan het schip zuidzijde*		R				Het rode fluweel heeft sporen van oude aantasting door textielvretende insecten. De borduurdraad is plaatselijk weggesleten. De verflaag op de draagstok schilfert af. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.* → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.* 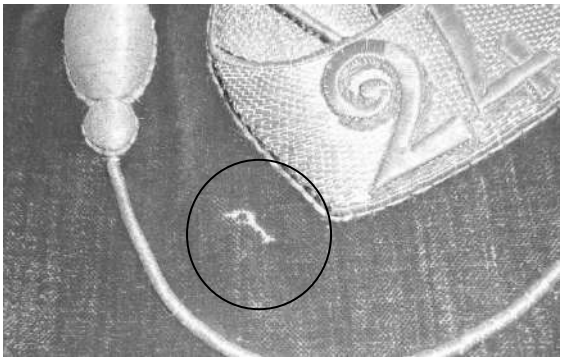 *Oude schade van textielvretende insecten.*
8.6.3. Vaandel *Regina sine labe concepta noordzijde kooringang*		R				Er valt tijdens de inspectie rechtstreeks zonlicht op het vaandel. Op de achterzijde zitten witte spatjes op het fluweel. Op het witte banderol zitten gele vlekjes, mogelijk verzuring of schimmelvorming. De verflaag van het medaillon schilfert plaatselijk af. → *Zie aanbevelingen 1. Conservatie of restauratie.* → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*
8.6.4. Vaandel *Leonardus zuidzijde kooringang*		R				Plaatselijk zijn er borduurdraden doorgesleten. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

9. Klimaat

9.1. Relatieve vochtigheid en temperatuur	Een uitgebreid rapport m.b.t. het klimaat werd door Monumentenwacht opgestuurd in maart 2018. Inspectienummer A-01/10125/2017/AMI Voorlopig werden de klimaatloggers nog ter plekke gelaten, om het klimaat op te volgen tijdens en na de verbouwingen van de klimaatinstallatie.
Algemene richtlijnen	Belangrijk om weten is dat het vooral te *extreme waarden* en *te grote schommelingen* in de relatieve vochtigheid zijn, die schadelijk zijn voor interieurelementen, minder dan de absolute waarden. Een verandering van louter de temperatuur veroorzaakt veel minder schade. In praktijk worden de grootste temperatuurveranderingen veroorzaakt door het verwarmen van de kerk. Dit heeft een grote invloed op de relatieve vochtigheid. Warme lucht kan een grotere hoeveelheid vocht bevatten (= de absolute vochtigheid) vóór de lucht verzadigd is dan koudere lucht. Als de lucht verzadigd is, treedt er condensvorming op. Bijgevolg leidt eenzelfde absolute vochtigheid bij hogere temperaturen automatisch tot een lagere relatieve vochtigheid. Bij het verwarmen van de kerk zakt dus de relatieve vochtigheid. **Onder 45 % relatieve vochtigheid** werkt de droogte van de lucht in de hand dat organische materialen gaan uitdrogen. Wanneer er niet verwarmd wordt, is de relatieve vochtigheid in een kerk vaak hoog. **Vanaf 70 % relatieve vochtigheid** kunnen schimmels zich bijzonder snel ontwikkelen. Ook als de luchtvochtigheid lager ligt, kan ze ter hoogte van een koud oppervlak gemakkelijk toch te hoog zijn. Deze waarden (45% en 70%) kunnen bijgevolg best als onder- en bovengrens gehanteerd worden. Aangezien ook de schommelingen veel schade kunnen veroorzaken zou er per etmaal maar een schommeling van 10 % mogen zijn.
Info over de situatie in de kerk	Ter info: de basistemperatuur is de ingestelde temperatuur wanneer de kerk niet in gebruik is. We spreken over de gebruikstemperatuur als zijnde de gewenste temperatuur bij een viering. Het inblaasrooster is in de westwand van de noordzijbeuk ingewerkt. Het aanzuigrooster zit in de vloer eronder.
Kenmerken dataloggers	De meting werd uitgevoerd met een datalogger van het type Hanwell ML 4000. Mits juist gekalibreerd is de nauwkeurigheid van de datalogger type Hanwell ML 4000 de volgende: - *relatieve luchtvochtigheid* (RV): ± 2 % - *temperatuur* (T in °C): ± 0,3°C.
Meetresultaten	Onderstaande grafieken geven de evolutie van het klimaat weer. In de eerste grafiek worden de meting van temperatuur en relatieve vochtigheid weergegeven voor de periode van 4 januari tot 30 januari 2012. De meters stonden op de biechtstoel achteraan in de noordzijbeuk en op het Onze-Lieve-Vrouwaltaar. Daarna volgt nog een histogram van de relatieve vochtigheid.

Grafiek 1

*Overzicht van de evolutie van de **temperatuur** (°C), de **relatieve vochtigheid** (RV=RH), van **4 januari** tot **30 januari 2012**.*

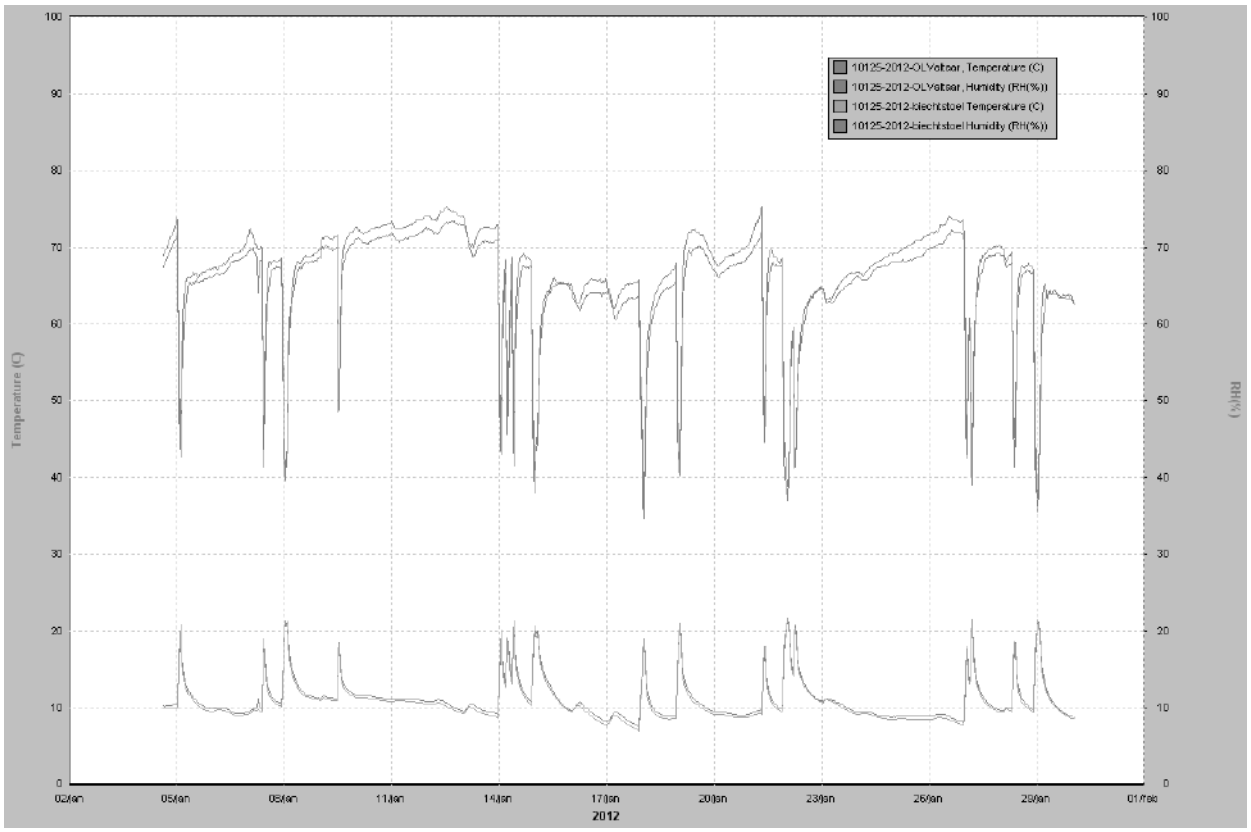

Grafiek 1 gegevens

Temperatuur O.-L.-Vrouwaltaar: gemiddeld 11,1 °C
min. 7,5 °C – max. 22 °C – bandbreedte* 14,5 °C
Temperatuur biechtstoel: gemiddeld 10,8 °C
min. 7 °C – max. 21,7 °C – bandbreedte 14,7 °C

Relatieve vochtigheid O.-L.-Vrouwaltaar: gemiddeld 65,4 %
min. 35,6 % – max. 73,4 % – bandbreedte 37,8 %
Relatieve vochtigheid biechtstoel: gemiddeld 66,6 %
min. 34,4 – max. 75,4 % – bandbreedte 41 %

*De *bandbreedte* is het verschil tussen de minimum- en de maximumwaarden tijdens de meetperiode.

Bespreking temperatuur

De basistemperatuur ligt in de gemeten periode tussen de 7 en de 11°C. Voor de gebruikstemperatuur streeft men naar ongeveer 16 °C. Hoe kleiner het verschil tussen basis- en gebruikstemperatuur, hoe beter.
De grote pieken in de temperatuur komen overeen met een viering (of ander evenement). Bij het verwarmen van de kerk voor vieringen loopt de temperatuur (= gebruikstemperatuur) soms met 13° C op. De temperatuurstijgingen beslaan gemiddeld ongeveer 2u à 2u30. Voor een goed behoud van de interieurelementen mag er maximaal een stijging van 2 °C per uur optreden. De temperatuurstijging verloopt dus te snel om goed te zijn voor de interieurelementen.
De temperatuur van de uitgeblazen lucht hebben we niet gemeten. Deze bedraagt liefst max. 40 °C.
Het temperatuurverloop ter hoogte van het dak van de biechtstoel en het Onze-Lieve-Vrouwaltaar is zeer gelijklopend.

Bespreking relatieve vochtigheid (RV)

De pieken in de temperatuur weerspiegelen zich in een gelijktijdige daling van de RV. Bij het verwarmen van de kerk zakt de RV onmiddellijk. Bovendien zakt de RV veel te bruusk, vaak in 1 uur met 27 %.
De bandbreedte per dag bedraagt gemakkelijk 32%. Voor een goed behoud van het interieur zou er op 24 uur tijd maar een schommeling van 10 % mogen zijn.

Histogram relatieve vochtigheid

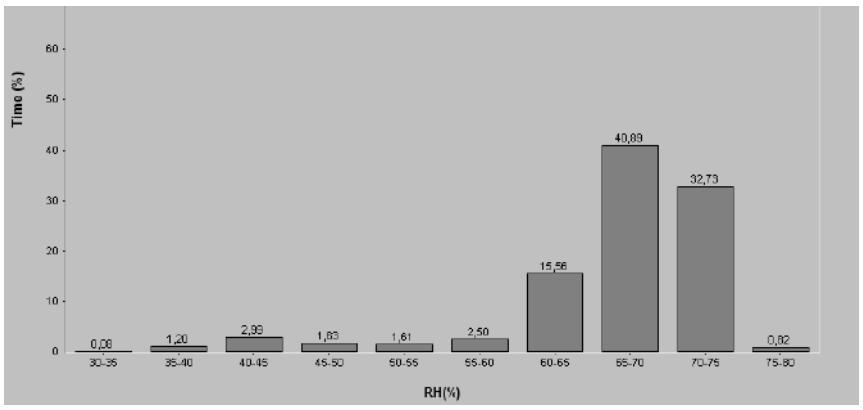

In de grafiek hierboven worden het aantal metingen binnen bepaalde waarden visueel weergegeven via staafdiagrammen.
Zoals reeds vermeld varieert de RV best tussen 45 % en 70 %.
Op het histogram is bv. te zien dat ter hoogte van het doksaal de RV 4,27 % van de tijd onder de 45% zakt.
De RV bedraagt ongeveer 34% van de tijd meer dan 70 %.

Grafiek 2

*Overzicht van de evolutie van de **temperatuur** (°C), de **relatieve vochtigheid** (RV=RH), van **30 januari** tot **2 februari 2012** in het **koor** en op het **Onze-Lieve-Vrouwaltaar**.*

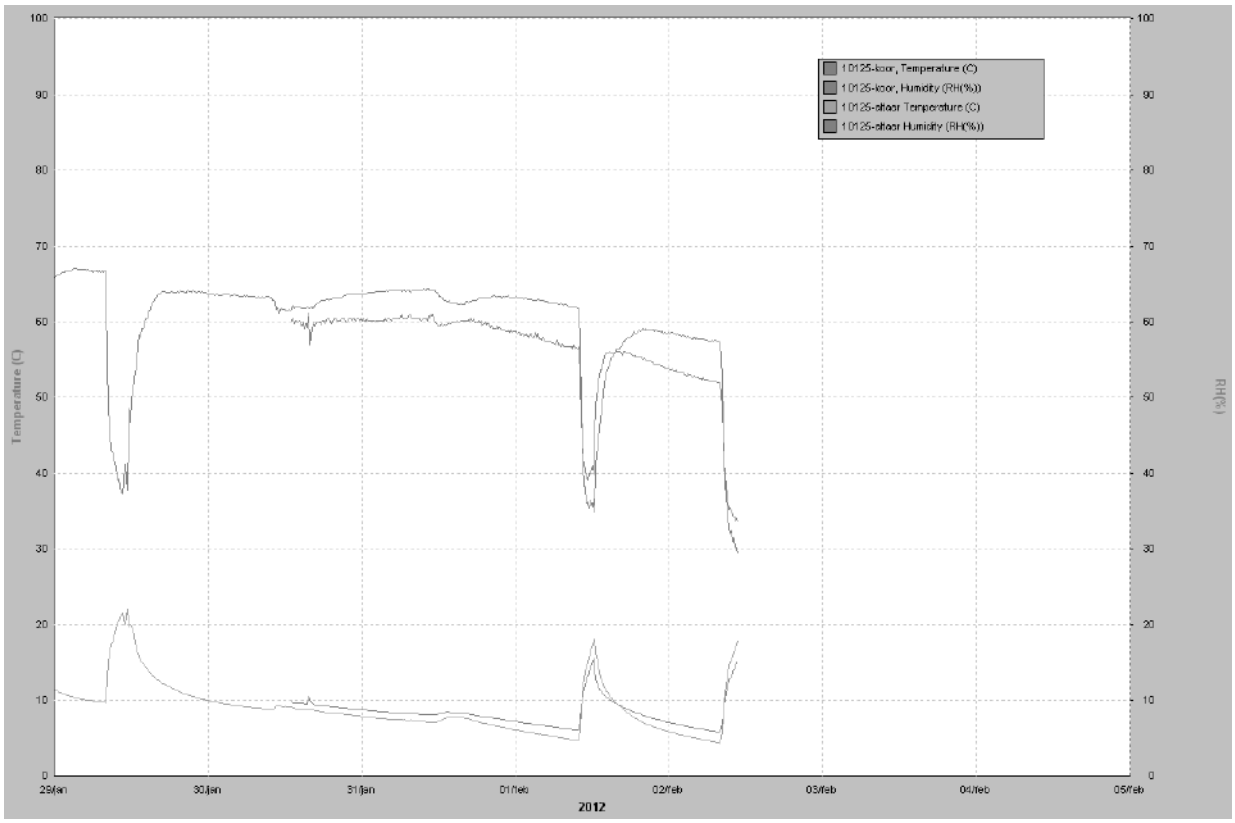

Wij voerden metingen uit ter hoogte van de thermostaat in het koor en op het Onze-Lieve-Vrouwaltaar. De gemeten waarde ter hoogte van de thermostaat wijkt af van de instelling van de thermostaat.
Ter hoogte van het Onze-Lieve-Vrouwaltaar is de temperatuur hoger en zijn de schokken in de RV groter. De meter staat daar meer in de luchtstroom van de verwarming dan de meter bij de thermostaat.

9.2. Licht						
9.2.1. Daglicht	-	-	-	-	-	Tijdens de inspectie valt op erg veel kunstvoorwerpen rechtstreeks zonlicht. → *Zie aanbevelingen 5. Klimaat en licht.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	72
						Rechtstreeks zonlicht op een schilderij in het hoogkoor.	

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

10. Preventie en beheer

10.1. Brand	-	-	-	-	-	Monumentenwacht gaat niet na of er een compleet brandpreventiesysteem aanwezig is en controleert de aanwezige apparatuur niet. Vóór de ingang naar het doksaal en in de weekkapel staan poedersnelblussers, die regelmatig gecontroleerd worden. → *Zie aanbevelingen 6. Brand, diefstal en vandalisme.*
Kaarsen *weekkapel*						In de weekkapel staat een kaarsentafel waarop noveenkaarsen en waxinelichtjes kunnen branden. Er is geen afzuiging voorzien. Het omhulsel van een noveenkaars is deels gesmolten. → *Zie aanbevelingen 6. Brand, diefstal en vandalisme.*
10.3. Bewaring						
Algemeen						De bergruimtes, kasten enz. werden niet in detail geïnspecteerd. Alleen de grote en opvallende zaken worden hieronder beschreven. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*
Sacristie		R	M			In de kasten van de sacristie worden allerhande voorwerpen bewaard waaronder metalen kandelaars, de beelden van de kerststal en textiel. De metalen voorwerpen zijn veelal niet beschermd tegen stof. De voorwerpen in textiel kunnen beter bewaard worden. Zo hangen er koorkappen op een te kleine hanger en hebben ze te weinig plaats, waardoor plooien ontstaan. De voorwerpen die plat liggen zijn soms binnenste buiten gekeerd, wat gevaar oplevert voor de goede kant van het textiel. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	74
						Onbeschermede metalen objecten en te weinig plaats voor het textiel.	
Kleine ruimte naast doksaal			M	S		In de ruimte staan allerlei kunstvoorwerpen zoals een gepolychromeerd beeld *Kindje Jezus van Praag,* kandelaars, metalen voorwerpen, onderdelen van flambouwen enz. De meeste voorwerpen liggen of staan rechtstreeks op de vloer en ze zijn niet beschermd tegen stof. De ruimte is erg bevuild door gruis van de muren, glas, boormeel, stof en dergelijke. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*	

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	75
Toren			M	S		In de ruimte staan allerlei kunst- en andere voorwerpen. Het gaat onder meer om kandelaars, beelden, staanders, sokkels, draagberries, versieringsmateriaal enz. In de kast ligt een weinig boormeel. → *Zie aanbevelingen 2. Insecten en/of schimmels.* Eén beeld is bedekt met een katoenen doek. Het beeld ernaast en een Lam Gods zijn niet beschermd en zijn extreem vuil. Ook andere voorwerpen zijn erg bestoft. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*	
Bergruimte zuidelijk portaal			M	S		De ruimte wordt onder meer gebruikt voor planten- en bloempotten. Er staan ook veel potten op de grond, wat courant onderhoud bemoeilijkt. In een teil staat water. Dit gebeurt beter niet (algengroei, verhoogde vochtigheid enz.). Het glas-in-loodraam in de koepel is aan de bovenzijde bevuild door stukjes glas en dergelijke. → *Zie aanbevelingen 3. Preventieve maatregelen.*	

Beoordeling : G = Goed R = Redelijk M = Matig S = Slecht N = Niet geïnspecteerd

Voorwerp	G	R	M	S	N	Toelichting	76
10.4. Reiniging	-	-	-	-	-	Monumentenwacht heeft geen informatie over hoe en wanneer de kerk gekuist wordt. Wel troffen wij verschillende producten en materialen aan, die niet geschikt zijn voor het onderhoud van historische vloeren en voorwerpen. Zo staan er onder meer bleekwater en een vloerzeep met lijnolie, die niet geschikt is voor het poetsen van de kerkvloer. Er werden ook klassieke dweilen aangetroffen. Deze reinigen minder goed dan microvezeldweilen. → *Zie aanbevelingen 4. Courant onderhoud.* 	

monumentenwacht
Provincie Antwerpen

Monumentenwacht Antwerpen kan werken dankzij de steun van het Provinciebestuur van Antwerpen

Provincie
Antwerpen

Sint-Leonarduskerk

Laar z.n.
2630 AARTSELAAR

Provincie Antwerpen

DIENST ERFGOED
Team Monumentenwacht
T +32 3 360 52 34 | F +32 3 360 52 36
monumentenwacht@provincieantwerpen.be
www.provincieantwerpen.be | www.monumentenwacht.be

INHOUDSTAFEL

ADMINISTRATIE & OPMERKINGEN **3**

CONDITIE **4**

ADVIEZENRAPPORT **5**

GEHELE OBJECT 5

BIJLAGEN **69**

ADMINISTRATIE & OPMERKINGEN

object	Sint-Leonarduskerk
bescherming | statuut	Monument 15/10/1974
ID inventaris OE	12441
huidige functie	Kerk/kapel
abonnee	Kerkfabriek Sint-Leonardus Carillolei 7 2630 AARTSELAAR
inspectiedata	07/07/2020
monumentenwachter	Mathias Thyvelen | Nele Goeminne
contact	mathias.thyvelen@provincieantwerpen.be
totaal aantal manuren	10
uitgevoerde werken	Geen
gebruikte materialen	Geen
vorige inspecties	2020 | 2018 | 2012 | 2005 | 2001 | 1998 | 1996 | 1993
opmerkingen	In het kader van de herwaardering van de kerkomgeving, werden de 28 graven rond de kerk geïnspecteerd. De nummering van de graven is aangegeven door de gemeente.

Monumentenwacht stelt de overzichtstabel uit het inspectierapport op vraag van de abonnee ook ter beschikking in een spreadsheet-formaat. Aangezien de gegevens in deze versie bewerkt kunnen worden, geeft Monumentenwacht geen enkele garantie op de correctheid van deze spreadsheet-versie. De tabel die is opgenomen in de pdf-versie van het door Monumentenwacht opgestelde inspectierapport, geldt als enige officiële versie van de overzichtstabel.

CONDITIE

De conditie van het erfgoed wordt voor het hele gebouw en per rubriek weergegeven op een 6-delige schaal, en dit voor 3 aandachtspunten:

bouwfysische toestand
uitstekend - goed - redelijk - matig - slecht - zeer slecht
Dit is de conclusie van de huidige bewaringstoestand van alle geïnspecteerde onderdelen per rubriek. Het is een globale inschatting van de materiële staat van het erfgoed op het moment van de inspectie.

onderhoud
uitstekend - goed - redelijk - matig - slecht - zeer slecht
Deze waarde is een inschatting van het uitgevoerde onderhoud en de manier waarop onderhoud, problemen en risico's worden opgevolgd.
Worden daken en goten regelmatig schoongemaakt? Wordt snel ingegrepen als er een probleem is? Is er iemand verantwoordelijk voor het beheer die er regelmatig (vb. wekelijks) passeert en oog heeft voor problemen?

risico op gevolgschade
geen- weinig - redelijk - aanzienlijk - verhoogd - acuut
Deze schaal geeft aan in welke mate er gevaar bestaat voor een versnelde materiële verwering of verlies van erfgoedwaarde als de beheerder niet tijdig ingrijpt. Het kan gaan om allerlei mogelijke risico's, zoals ogenschijnlijk kleine problemen die voor ernstige gevolgschade kunnen zorgen, een verkeerd gebruik of beheer, verhoogd risico op calamiteiten, slechte klimatologische omstandigheden voor zeldzame onderdelen met een hoge historische waarde.

ADVIEZENRAPPORT

GEHELE OBJECT

A2020/01 **Algemeen advies: de grafmonumenten in de directe nabijheid van de kerk herstellen.**

Gehele object

toestand

De meeste gedenkplaten tegen de kerkmuur en de losstaande stèles zijn in vrij goede en stabiele staat.

Het deel van de graven voor de stèle, met graftuin of deksteen, zijn veelal in slechtere staat:

- paaltjes zijn meestal verzakt of ontbreken, de kettingen of staven tussen de paaltjes ontbreken;

- lijsten rond een graftuin zijn meestal verzakt of gebroken, door het wegzakken van de fundering of het opdrukken van houtachtige planten;

- de dekplaat van graven 7, 8, 17 en 18 zijn in slechte staat, hierdoor zijn ze vermoedelijk niet meer waterdicht en sijpelt er water in de grafkelder.

toelichting advies

In samenspraak met een restauratie-architect en een landschapsarchitect een visie ontwikkelen op de restauratie van de graven. Er zou bijvoorbeeld voor gekozen kunnen worden om van de graven waarvan de deksteen in zeer slechte staat is, enkel de stèle of de gedenkplaat te bewaren.

Herstellen houdt o.a. in:

- De begroeiing wegnemen;

- ankers ontroesten, schilderen en roestwerende behandelen;

- beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen;

- de muuraansluiting waterdicht afwerken door het aanbrengen van een loden slab in een voeg en gevoegd met een kalkrijke mortel;

- sterk verweerde of beschadigde delen aanwerken met een compatibele restauratiemortel;

- de verweerde opschriften documenteren / hernemen

- ...

Zie ook https://www.monumentenwacht.be/publicaties/onderhoud-van-funerair-erfgoed.

bijlage

Gietijzeren en smeedijzeren elementen onderhouden (2019 - OF 8.2.2).pdf | Natuursteen herstellen en onderhouden (2019 - OF 8.2.1).pdf | Funderingsmetselwerk en grafkelders onderhouden en herstellen (2018 - OF 8.2.5).pdf | Geglazuurd aardewerk onderhouden (2018 - OF 8.2.4).pdf | Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf | Graffiti op gevels verwijderen of vermijden (2020 - OF4.3).pdf

indicatieve hoeveelheid: 1 SOG

prioriteit: 1-3 jaar

frequentie: Eenmalig

uit te voeren door: Specialist

Graf 05: omgevallen paaltjes

Graf 17: alle paaltjes verdwenen, lijst in slechte staat

A2020/33 Algemeen advies: het terrein rond de graven aanpakken

Gehele object | terrein

toestand	Door het afstromen van het water komen de fundamenten van de graven vrij te liggen en kant dit aanleiding geven tot verzakkingen, scheefstand en breuken in de dekplaten. Wat leidt tot een mindere beleving van de omgeving en versnelde erosie van de graven.
toelichting advies	Het terrein van de grafplaats, vooral rond de graven nivelleren en opzaaien. Door grondslag aan te vullen en het geheel op te zaaien met onderhoudsarme grassen kan dit leiden tot een betere beleving van de begraafplaats alsook een betere bescherming van de aanwezige graven. Info hierover vindt u op de website zonderisgezonder.be
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf | Beheer van begraafplaatsen (2019 - OF 8.1.1).pdf | Maatregelen tegen bodemerosie (2018 - OF 8.1.3).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Aannemer grondwerken | Onderhoudsploeg

Graf 23: holte onder de stèle

Graf 3: fundamenten komen vrij te liggen

A2020/31 **Informatie inwinnen vooraleer bodemwerken te plannen.**

Gehele object | geïnventariseerd archeologisch erfgoed

toelichting advies

Als je toelatings- of vergunningsplichtige werken met ingreep in de bodem plant, neem dan tijdig contact op met een erfgoedconsulent van het agentschap Onroerend Erfgoed of de erkende onroerenderfgoedgemeente. Zo weet je vooraf of je rekening moet houden met een archeologisch vooronderzoek en of je beroep kan doen op een premie.

Meer informatie over de inventaris van archeologische zones en de rechtsgevolgen van de vaststelling vind je op
https://www.onroerenderfgoed.be/archeologie-bij-vergunningsaanvragen-bouwheren

Kom je bij graafwerken onverwacht sporen of voorwerpen tegen waarvan je vermoedt dat ze een historische waarde hebben, zoals muurdelen, delen van houten beschoeiingen, paden en scherven? Meld deze vondst dan binnen de 3 dagen aan het agentschap Onroerend Erfgoed via het digitale vondstmeldingsformulier:
https://loket.onroerenderfgoed.be/archeologie/vondstmeldingen/toevalsvondsten/formulier

In geval van vragen kan je steeds terecht bij de adviseur archeologie van Monumentenwacht: nele.goeminne@monumentenwacht.be - T 03 212 29 92.

bijlage archeologisch informatieblad kerken.2016.pdf

indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Eigenaar

A2020/02 01_Van Linden_Vermeulen

Gehele object | blauwe hardsteen | baksteen | ijzer

toestand	De stèle en de bakstenen fundering ervan zijn verzakt. Bovenaan de stèle ontbreekt een stuk, gezien de metalen dook die aanwezig is. De naamplaat is gebroken, de helft ontbreekt. Enkele delen op de dekplaat lijken verdwenen, gezien de mortelsporen. Tussen de dekplaat en de stèle staat een stuk los. Houtachtige planten (rode kornoelje) groeien in de voegen. Hierdoor worden delen opgedrukt.
toelichting advies	De bakstenen fundering van de stèle hermetselen, stèle herplaatsen en vastzetten met een corrosievrije dook. Het roestige anker verwijderen om schade aan de natuursteen te vermijden en de holte dichten met een kalkmortel. Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht, verzakte stèle

Overzicht, verzakte stèle

Roestige dook bovenaan de stèle

Beschadigde naamplaat

Beschadigd baksteenmetselwerk fundering stèle

Losliggend deel tussen dekplaat en stèle

Sporen van ontbrekende delen

Sporen van ontbrekende delen

Lokale begroeiing

Houtachtige gewassen (rode kornoelje) drukken de natuurstenen elementen op

A2020/03 02_De Meyer_Van hoof

Gehele object | blauwe hardsteen | beton

toestand	De stèle in blauwe hardsteen helt licht naar achteren. Achteraan de stèle, ter hoogte van het maaiveld, is er een grote voeg, mogelijk wordt de stèle opgedrukt door een ijzeren dook. Aan de mortelsporen te zien ontbreekt een object, vermoedelijk een vaas. De graftuin werd bedekt met een dunne laag beton. Deze laag is gebarsten en in slechte staat. De lijsten in blauwe hardsteen rondom de graftuin zijn verzakt. Enkele stukken zijn gebroken. Dit is het gevolg van uitspoeling van de bodem. De fundering is onvoldoende na uitspoeling van de bodem waardoor de overspanning te groot wordt en resulteert in breuken. De lijsten rusten op een drietal poeren per zijde. Een lijst ligt bij graf 03. Houtachtige planten (rode kornoelje) groeien in de voegen. Hierdoor worden delen opgedrukt. Op de stèle zijn er resten van klimop aanwezig.
toelichting advies	De beschadigde betonlaag verwijderen. De lijsten rond de graftuin verwijderen en terugplaatsen na het herstellen van de fundering. Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Op de stèle ontbreekt een vaas

Openstaande voeg achteraan de stèle

De graftuin werd bedekt met een laag beton, deze is in slechte staat

De randen van de graftuin zijn verzakt.

Lijst rechts van de graftuin verzakt en gebroken

Houtachtige gewassen (rode kornoelje)

Houtachtige gewassen

Resten van een klimplant op de stèle

A2020/04 **03_Ceulemans_De Grove**

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand De stèle in blauwe hardsteen op een fundering van betonnen blokken is in goede staat. De porseleinen Christuskop is licht vervuild maar voldoet.

Rond de graftuin liggen lijsten in blauwe hardsteen, deze zijn eveneens gefundeerd op betonnen blokken. Struiken hebben de lijsten aan de rechterzijde weggedrukt, hierdoor is een lijst gebroken. Aan de linkerzijde is de fundering van de lijst verzakt.

toelichting advies De verzakte en opgrdrukte lijsten herplaatsen na het herstellen van fundering. De gebroken lijst verlijmen.

Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen.

De begroeiing wegnemen.

bijlage Geglazuurd aardewerk onderhouden (2018 - OF 8.2.4).pdf | Natuursteen herstellen en onderhouden (2019 - OF 8.2.1).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf

indicatieve hoeveelheid Nader te bepalen

prioriteit 1-3 jaar

frequentie Eenmalig

uit te voeren door Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Porseleinen Christuskop licht vervuild

Fundering stèle op betonnen blokken

De lijst rond de graftuin is weggedrukt door houtachtige gewassen

De lijsten rechts zijn weggedrukt door houtachtige gewassen, hierdoor is een lijst gebroken

De lijsten zijn verzakt

Lijst op fundering uit betonnen blokken

A2020/29 04_Vermeiren_Fransus

Gehele object | blauwe hardsteen | witte kalk- of zandsteen

toestand	Een bout van de naamplaat ontbreekt, waardoor deze enkel nog onderaan bevestigd is en makkelijk kan breken. De achterste dekplaat is niet ondervuld door mortel en ligt los. De voorste dekplaat is gebarsten. Laurierkers groeit door de openstaande voegen van de dekplaat. Dit houtachtig gewas drukt stukken natuursteen weg.
toelichting advies	De naamplaat herbevestigen. De losliggende dekplaat stabiel opleggen door het te ondervullen met een droge kalkmortel. De gebroken plaat verlijmen, herplaatsen en ondervullen met een kalkmortel. Het voegwerk herstellen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Natuursteen herstellen en onderhouden (2019 - OF 8.2.1).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht stèle

Jezusbeeld in witte kalksteen

Zuiltjes

Bout van naamplaat ontbreekt

Openstaande voeg achteraan de stèle

Dekplaat gescheurd

Openstaande voeg dekplaat, de plaat ligt niet stabiel op

Laurierkers groeit in de voegen

Varens groeien in de voegen

A2020/28 05_Paters Minderbroeders Oever Antwerpen

Gehele object | blauwe hardsteen | koper

toestand

De stèle in blauwe hardsteen is algemeen in goede staat. De bronzen Christus- en Mariakop zorgen voor een verkleuring van de natuursteen. Er is graffiti op de stèle aangebracht. De gekapte letters waren vermoedelijk zwart ingekleurd.

De afsluiting rond de graftuin bestaat uit blauwe hardstenen paaltjes, met daartussen gebronzeerde metalen staven. De paaltjes zijn op de blauwe hardstenen lijsten geplaatst, welke plaatselijk ondersteund zijn door betonnen palen.

Achteraan zijn de lijsten verzakt, omdat de betonblokken/paalfunderingen verzakt zijn. Links drukt varen en laurierkers de lijst weg.

Verschillende paaltjes staan niet meer op de goede plaats of liggen om. Het paaltje vooraan rechts in de hoek was bevestigd met een metalen dook in de lijst. Bij de andere paaltjes is het niet duidelijk hoe deze bevestigd waren. Verschillende metalen staven ontbreken.

toelichting advies

De bronzen koppen manueel reinigen met water en milde zeep. Hierna het brons beschermen met microkristallijne was. Zie de onderhoudsfiche voor meer info.

De graffiti verwijderen. Zie de onderhoudsfiche voor meer info.

De letters opnieuw inkleuren.

De gebroken lijsten verlijmen (eventueel met het plaatsen van doken) en herplaatsen na het herstellen van de fundering. De paaltjes verankeren met corrosievrije doken in de lijsten. De gebronzeerde metalen staven laten bijmaken en terugplaatsen.

De houtige planten, zoals de varen en de laurierkers, regelmatig snoeien, om schade aan het steenwerk te voorkomen.

bijlage

Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf | Graffiti op gevels verwijderen of vermijden (2020 - OF4.3).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf

indicatieve hoeveelheid

Nader te bepalen

prioriteit

1-3 jaar

frequentie

Eenmalig

uit te voeren door

Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Stèle

Bronzen kopp

Bronzen kop

Graffiti

Stèle op betonblokken/paalfundering

Resten van zwarte verf in de letters

Verschillende paaltjes liggen om

Het paaltje rechts vooraan was bevestigd met een metalen dook

Omgevallen paaltjes

Gebronzeerde metalen staven

Omgevallen paaltjes

A2020/27 06_Legrelle_Agie_Mols

Gehele object | baksteen | beton | blauwe hardsteen

toestand

Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Onderaan zijn de letters met zwarte verf ingekleurd, deze is verweerd.

Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen.

Het smeedijzeren hekwerk is roestig, vooral aan verankeringen, scharnieren en het sluitwerk. Links vooraan staat een bekroning los. Het sluitwerk van het poortje is beschadigd. Roest ter hoogte van de verankering veroorzaakt steenschade.

Aan de randen is de fundering in baksteenmetselwerk afgewerkt met een laagje afhellend beton. Waar dit beton beschadigd is, is het baksteenmetselwerk beschadigd door vocht en vorst. Het voegwerk is uitgespoeld waardoor er water in de constructie sijpelt en de legmortel verzandt.

Wilg, vlier en cornouille groeien in de voegen. Deze houtachtige planten veroorzaken steenschade.

toelichting advies

De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen.

De afwerking van het baksteenmetselwerk herstellen. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde.

De ijzeren delen herstellen met speciale aandacht voor de delen in het muurwerk. Zie de onderhoudsfiche voor meer info.

De voegen hernemen met een kalkmortel. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken.

Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen.

De begroeiing wegnemen.

bijlage

Gietijzeren en smeedijzeren elementen onderhouden (2019 - OF 8.2.2).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf

indicatieve hoeveelheid

Nader te bepalen

prioriteit

1-3 jaar

frequentie

Eenmalig

uit te voeren door

Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer | Smid

Overzicht

Overzicht

Weggevallen voegwerk tussen gedenksteen en de muur

Openstaand voegwerk

Verweerde letters

Verweerde verf

Beschadigde afwerking van de fundering in baksteen

Beschadigde afwerking van de fundering in baksteen

Uitgespoeld voegwerk

Roestig ijzerwerk

Sterke roestvorming aan verbindingen

Roestig ijzerwerk

Links vooraan staat een bekroning los.

Roest ter hoogte van de verankering

Roest ter hoogte van de verankering

Roest ter hoogte van de verankering zorgt voor schade aan de natuursteen

Dekplaat in blauwe hardsteen

Dekplaat in beton

A2020/26 07_Gilliot

Gehele object | blauwe hardsteen | baksteen | ijzer

toestand

De stèle/gedenksteen tegen de kerkmuur is in goede staat. Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen. De verwijderde graffiti is nog zichtbaar.

De dekplaat boven de grafkelder is in slechte staat.
De stalen profielen doen wijzen op bakstenen troggewelven. Hierover werd een laag beton aangebracht. De profielen zijn sterk roestig, met scheuren in de bovenliggende betonplaat tot gevolg. Hierdoor is er sterke vochtinsijpeling en versnelt het verweringsproces van de troggewelven. Aan de randen zijn er stukken van de betonplaat afgebroken.

Het baksteenmetselwerk is sterk beschadigd ter hoogte van het maaiveld door vocht en vorst.

De recentere aangebrachte randen in blauwe hardsteen zijn verspreid weggevallen. De bevestiging voldoet niet.

Twee paaltjes rond de dekplaat zijn omgevallen. De metalen haken in de balusters zijn aangeklopt met lood. De haken zijn sterk roestig, de kettingen tussen de paaltjes zijn verdwenen.

Houtachtige planten zoals de laurierkers kunnen steenschade veroorzaken.

toelichting advies

Het voegwerk tussen de stèle en de kerk plaatselijk herstellen. De voegen hernemen met een kalkmortel. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken.

De troggewelven van de grafkelder ook langs de binnenzijde inspecteren. Hierna kan er bekeken worden welke bijkomende constructieve maatregelen nodig zijn.

De dekplaat opnieuw waterdicht maken. Indien dit niet gebeurd zal de verwering van de troggewelven (de ijzeren profielen en het baksteenmetselwerk) verder gaan. Dit kan door een waterdichte laag over het gehele oppervlak aan te brengen.

De verwering van het baksteenmetselwerk aan de randen door vocht en vorst stoppen door een waterkerende laag (een noppenfolie) aan te brengen.

De randen in blauwe hardsteen voldoende ondersteunen/bevestigen. De randen bijvoorbeeld laten steunen op metalen L-profielen vastgemaakt in het metselwerk.

De paaltjes terugplaatsen. De paaltjes verankeren met doken (enkel de doken verlijmen met epoxy).

Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen.

De begroeiing wegnemen.

bijlage: Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid: Nader te bepalen
prioriteit: 1-3 jaar
frequentie: Eenmalig
uit te voeren door: Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Stèle

Licht beschadigd voegwerk tussen de stèle en de kerk.

Verwijderde graffiti

Scheuren in de betonplaat door roestige profielen

Scheuren in de betonplaat door roestige profielen

De recentere aangebrachte rand werd niet goed bevestigd.

De recenter aangebracht rand werd niet goed bevestigd.

Laurierkers

Twee paaltjes liggen om, de haken zijn roestig, de kettingen zijn verdwenen.

Afgebroken stukken van de deksteen

Afgebroken stukken van de betonplaat

Baksteenmetselwerk aan de rand beschadigd door vorst

A2020/25 08_De Craene d'Heysselaer

Gehele object

toestand	De gedenkplaat/stèle is in goede staat.
	De waterdichting van de dekplaat, de roofing, is zeer sterk verweerd. De betonnen dekplaat is verspreid gebarsten.
	Verspreid groeien er planten in de voeg tussen de grafsteen en de kerk.
toelichting advies	Het is voor ons niet duidelijk waar de toegang tot de grafkelder zich bevindt.
	De waterkering herstellen.
	Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen.
	Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen.
	De begroeiing wegnemen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Losliggend stukken, roofing sterk beschadigd

Stèle

A2020/24 09_Jacobs Jules

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. De steen is begroeid met mos waardoor de steen langer vochtig blijft en versneld verweerd.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde. Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Mos

Letters verweerd

A2020/23 10_Verstrepen Petrus J

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen. Er zijn sporen van klimop aanwezig.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde. Klimop verwijderen.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Voegwerk licht verweerd

Voegwerk licht verweerd

Voegwerk licht verweerd

Resten van klimop, letters verweerd

Resten van klimop

A2020/22 11_Verstrepen-Somers

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde. Klimop verwijderen.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Voegwerk licht verweerd

Voegwerk licht verweerd

Letters nog goed leesbaar

A2020/21 12_Steenackers Alfons

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Er zijn sporen van klimop aanwezig.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde. Klimop verwijderen
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Overzicht

Sporen van klimop

A2020/20 **13_Verrept Robert**

Gehele object | blauwe hardsteen | koper

toestand	De gedenksteen is in goede staat. De bronzen letters zorgen voor een verkleuring van de natuursteen. Er zijn sporen van klimop aanwezig.
toelichting advies	De bronzen letters manueel reinigen met water en milde zeep. Hierna het brons beschermen met microkristallijne was. Zie de onderhoudsfiche voor meer info. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde. Klimop verwijderen
bijlage	Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Overicht

Bronzen letters zorgen voor een verkleuring van de natuursteen

Bronzen letters zorgen voor een verkleuring van de natuursteen

Sporen van klimop

A2020/19 **14_De Ridder Corneel**

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

A2020/18 15_Rommes

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig

Plaatselijk verweerd voegwerk

A2020/17 16_Eliaers Jacques-Geerts jeanne

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar.
toelichting advies	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. Om de vochtbelasting van de steen te verminderen kan er eventueel een (zinken) kraal aangebracht worden aan de bovenzijde.
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Verweerde letters

A2020/16 17_Hoet-Suyckerbuyck

Gehele object | blauwe hardsteen | beton | ijzer

toestand	De stèle/gedenkplaat is in goede staat. De letters van de stèle zijn wit gekleurd, het kruis bovenaan is zwart ingekleurd. Enkele bloemmotieven zijn in rood en groen ingekleurd. De verf van het kruis is licht verweerd. Het voegwerk tussen de steen en de kerk is weggevallen. De buitenste laag van de blauwe hardsteen schilfert af. De steen is begroeid met mos waardoor de steen langer vochtig blijft en versneld verweerd. De dekplaat en de rand zijn in zeer slechte staat. Voor de stèle ligt een betonnen dekplaat met daarrond blauwe hardstenen lijsten (twee boven elkaar). De bovenste lijst, waar de paaltjes op stonden, is op enkele plaatsen gebroken, enkele delen liggen los. Vermoedelijk door roestige ankers worden delen van de lijsten uit elkaar gedrukt. Alle, uitgezonderd twee, blauwe hardstenen paaltjes zijn verdwenen. Het paaltje tegen de kerk staat los. Een paaltje ligt bij graf 08_De Craene d'Heysselaer. Een houtachtig gewas, Dwergmispel, groeit tussen de voegen. Van de toegang tot de grafkelder zijn de ijzeren handvaten aan de zijkant licht roestig.
toelichting advies	Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Stèle

Detail stèle: geschilderde bloemmotieven

Detail stèle: geschilderde letters

Stèle: verf schilfert af

Detail stèle: kruis zwart geschilderd

Stukken lijst worden opgedrukt door roestig ankers

Beschadigde paaltjes, lijst gebroken

A2020/15 18_de_Borrekens

Gehele object

toestand	De stèle uit blauwe hardsteen werd hard gereinigd maar is algemeen in goede staat. De dekplaat werd bedekt met een laag beton, de aansluitingen met de toegang en de randen werden slordig aangewerkt. Aan de randen brokkelt de betonlaag af. Aan de randen zijn nog enkele roestige doken zichtbaar van vermoedelijk een hekwerk.
toelichting advies	De roestige doken verwijderen om bijkomende schade aan de natuursteen te vermijden. De holtes opvullen met mortel. De aansluiting van de betonlaag met de randen en de blauwe hardstenen dekplaat verbeteren. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Aan de randen brokkelt de betonlaag af

Aansluiting met randen slordig

Aansluiting van de betonnen laag aan de randen slordig afgewerkt

Roestige doken

Roestige doken

Roestige doken

Slordige aansluiting van het beton met de dekplaat in blauwe hardsteen

Slordige aansluiting van het beton met de dekplaat in blauwe hardsteen

A2020/14 19_Stier_Van Havre

Gehele object | witte kalk- of zandsteen | koper

toestand	Het dak, de plint en een speklaag zijn in blauwe hardsteen uitgevoerd. Deze is in goede staat. Hiertussen zijn er elementen uit witte kalkzandsteen. Deze witte kalkzandsteen is algemeen in goede staat, maar is plaatselijk licht vervuild, vertoont gipskorsten en schilfert af door vorstschade. Het kruis wordt opgedrukt door een roestig anker. Het is nog voldoende stevig bevestigd. De aansluitingen in cement met de kerkmuur zijn verspreid weggevallen. Dit kan vochtoverlast in het interieur tot gevolg hebben. Het beeld in witte steen is vervuild met stof. Het sluitwerk van de bronzen deuren is beschadigd en werd onvakkundig hersteld. Onderaan werden nieuwe stukken aan de deur gesoldeerd, deze sluiten niet goed aan waardoor er water tussen kan. De deuren blijven op een kier open staan, waardoor er regenwater binnen kan. Het hekwerk is roestig, vooral ter hoogte van de verankeringen in de blauwe hardsteen. De loodzettingen aan de verankeringen zijn niet meer goed aangeklopt, waardoor er water tussen kan en het ijzer roest. Verspreid is het voegwerken van de blauwe hardstenen lijst waarin het hekwerk is bevestigd, uitgespoeld. Tussen de kasseien groeien planten.
toelichting advies	Het graf reinigen en met een zachte borstel afborstelen. Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen. Het kruis demonteren en terugplaatsen, hierbij de roestige dook vervangen door een corrosievrije dook. De muuraansluiting waterdicht afwerken door het aanbrengen van een loden slab in een voeg en gevoegd met een kalkrijke mortel. De bronzen deuren laten herstellen door een restaurator metaal. Het voegwerk plaatselijk herstellen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. Het hekwerk ontroesten en schilderen met een roestwerend verfsysteem. Zie de onderhoudsfiche voor meer info. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen en kasseien hervoegen met split.
bijlage	Gietijzeren en smeedijzeren elementen onderhouden (2019 - OF 8.2.2).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Smid

Overzicht

Het kruis wordt opgedrukt, uitgespoeld voegwerk

Lichte vervuiling en gipskorsten

Lichte vervuiling en gipskorsten

Afschilferen

Lichte vervuiling

Beeld stoffig

Cementaansluiting met de kerk verspreid weggevallen

Uitgespoeld voegwerk

Roestig hekwerk

Roest ter hoogte van de verankering

Roest ter hoogte van de verankering

Koperen deuren

Sluitwerk onvakkundig hersteld

Het onderste stuk van de deuren sluit niet aan, waardoor er water tussen kan.

Planten tussen de kasseien

A2020/13 **20_Cuypers_Lucas**

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand

De naamplaat is vervuild.

Een dekplaat in blauwe hardsteen is verzakt en gebroken

Een paaltje is verdwenen.

Verspreid is het voegwerk uitgespoeld. Er groeien varens en andere houtachtige planten in de voegen, deze drukken de natuurstenen elementen op.

toelichting advies

Het graf reinigen en met een zachte borstel afborstelen.
Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen. .

De gebroken plaat verlijmen, herplaatsen en ondervullen met een kalkmortel.

Het ontbrekende paaltje laten bijmaken en verankeren met een dook (enkel de doken verlijmen met epoxy).

Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken.

Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen.

De begroeiing wegnemen.

bijlage | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid | Nader te bepalen
prioriteit | 1-3 jaar
frequentie | Eenmalig
uit te voeren door | Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Naamplaat vervuild

Paaltje verdwenen

Paaltje ontbreekt

Gebroken en verzakte plaat

Houtachtige planten groeien in de voegen

A2020/12 **21_Slootmans-Verschueren**

Gehele object

toestand	Het graf is in goede staat.
toelichting advies	Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen. Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Overzicht

A2020/11 22_Verstraelen-Dierckx

Gehele object | blauwe hardsteen | koper

toestand	De stèle in blauwe hardsteen met porseleinen Christuskop is in goede staat. Een schouderstuk is licht verzakt waardoor de voeg openstaat. Een bout van de glazen naamplaat ontbreekt. Het voegwerk tussen de dekplaten is plaatselijk uitgespoeld. Rechts vooraan staat een paaltje los.
toelichting advies	De bevestiging van de naamplaat herstellen. Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. Het paaltje terug vastzetten met een corrosievrije dook. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Naamplaat: bout ontbreekt

Naamplaat: koperen bout losgekomen

Openstaande voeg tussen schouderstuk en stèle

Openstaande voegen tussen de platen

Het paaltje vooraan rechts staat los

A2020/10 23_Schroyen-Lucas

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Onder de stèle bevindt zich een holte. Het kruis helt naar achteren, maar het geheel voldoet. De inkleuring van de letters met zwarte verf is sterk verweerd. De porseleinen Christuskop is vervuild. De lijsten in blauwe hardsteen rond de graftuin zijn verzakt. Enkele stukken zijn gebroken. Dit is het gevolg van uitspoeling van de bodem. De fundering is onvoldoende na uitspoeling van de bodem waardoor de overspanning te groot wordt en resulteert in breuken. De lijsten rusten op een drietal poeren per zijde. De paaltjes zijn met ijzeren doken in de lijst verankerd. Een paaltje is omgevallen. De haken in zink van de paaltjes zijn bijna overal afgebroken, enkele ontbreken. De kettingen tussen de paaltjes ontbreken.
toelichting advies	De holte onder de stèle opvullen met mortel. De letters opnieuw inkleuren. De fundering van de lijsten en de paaltjes vernieuwen. De gebroken blauwe hardsteen stukken verlijmen of vervangen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Natuursteen herstellen en onderhouden (2019 - OF 8.2.1).pdf | Geglazuurd aardewerk onderhouden (2018 - OF 8.2.4).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Stèle

Holte onder de stèle

Het kruis helt naar achter

Inkleuring van de letters sterk verweerd

Porseleinen Christuskop vervuild

Graftuin

Paaltjes met metalen doken vastgemaakt aan de lijsten

Afgebroken haakje

Zinken haakjes

A2020/09 24_Moortgat August

Gehele object | blauwe hardsteen

toestand	Het baksteenmetselwerk onder de stèle is verweerd door vocht en vorst.
	De naamplaat in witte marmer verpoederd. De bronzen sterren zorgen voor een verkleuring van de natuursteen. Er zijn sporen van klimop.
	Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar.
	Bovenaan de stèle ontbreekt een stuk, gezien het roestige anker.
	Links en rechts van de stèle zijn er nog twee zinken kettingen overgebleven. De overige kettingen tussen de paaltjes zijn verdwenen.
	De haakjes in de blauwe hardstenen paaltjes zijn sterk roestig en beschadigd.
toelichting advies	De voeg onder de stèle opvullen met mortel.
	De roestige dook bovenaan de stèle verwijderen, de holte opvullen met mortel.
	De bronzen bouten manueel reinigen met water en milde zeep. Hierna het brons beschermen met microkristallijne was. Zie de onderhoudsfiche voor meer info.
	De witte marmer licht afborstelen, reinigen met een solvent. Na voldoende droging kan er een microkristallijne was over om het geheel te beschermen. De wasbescherming jaarlijks herhalen voorkomt verdere degradatie. Laat dit uitvoeren door een specialist.
	De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen.
bijlage	Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Restauratie-aannemer

Overzicht

Naamplaat in witte kalksteen, sporen van klimop, bronzen bouten

Verweerd baksteenmetselwerk onder de stèle

Roestige dook bovenaan de stèle

Stuk overgebleven ketting

Stuk overgebleven ketting

Sterk roestige en beschadigde haakjes

A2020/08 25_Aerts_Feyen

Gehele object | blauwe hardsteen | witte kalk- of zandsteen

toestand	Het kruis van de stèle in blauwe hardsteen is afgebroken. De naamplaat in witte marmer verpoederd. Er zijn sporen van klimop. Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. De lijst rond de graftuin is sterk verzakt. Dit is het gevolg van uitspoeling van de bodem. De fundering is onvoldoende na uitspoeling van de bodem waardoor de overspanning te groot wordt en resulteert in breuken. De lijsten rusten op een drietal poeren per zijde. Het hekwerk is sterk roestig. Enkele delen ontbreken. Verschillende bevestigingspunten met de lijst ontbreken. Links vooraan steunt het hekwerk niet op de lijst.
toelichting advies	Het kruis opnieuw verankeren met een dook (enkel de dook verlijmen met epoxy). De witte marmer licht afborstelen, reinigen met een solvent. Na voldoende droging kan er een microkristallijne was over om het geheel te beschermen. De wasbescherming jaarlijks herhalen voorkomt verdere degradatie. Laat dit uitvoeren door een specialist. Het opschrift documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De fundering onder de lijsten vernieuwen, of de lijsten ondervullen met een droge kalkmortel. Het hekwerk ontroesten, metalliseren en schilderen met een roestwerend verfysteem. Bij voorkeur wordt het hekwerk gedemonteerd, zodat alle bevestigingspunten kunnen hersteld worden in atelier. Laat dit uitvoeren door een restaurator metaal. Zie de bijlage voor meer info. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen. .
bijlage	Gietijzeren en smeedijzeren elementen onderhouden (2019 - OF 8.2.2).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer | Smid

Overzicht

Stèle: kruis afgebroken

Kruis afgebroken

Bronzen bevestigingspunt

Vooraan links: stuk ontbreekt, de paal steunt niet op de lijst, een topstuk ontbreekt

Vooraan links: de paal steunt niet op de lijst

Sterk roestig hekwerk

A2020/07 26_Van den Bosch_Van den Nest

Gehele object | blauwe hardsteen | witte kalk- of zandsteen

toestand	Stèle in blauwe hardsteen op bakstenen fundering. De naamplaat in witte marmer is sterk vervuild en verpoederd. De steen is begroeid met mos waardoor de steen langer vochtig blijft en versneld verweerd. Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Drie paaltjes in blauwe hardsteen staan scheef, een paaltjes staat tegen de kerk en twee paaltjes zijn verdwenen. Een paaltje staat vermoedelijk bij graf 28. De haakjes in de palen zijn sterk roestig, maar door de loodzettingen is er hierdoor nog geen schade aan de natuursteen. De meeste kettingen tussen de paaltjes zijn verdwenen. In de graftuin groeien klimop en andere houtachtige gewassen. Op de stèle en enkele paaltjes zijn sporen van klimop aanwezig.
toelichting advies	Het graf reinigen en met een zachte borstel afborstelen. Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen. De witte marmer licht afborstelen, reinigen met een solvent. Na voldoende droging kan er een microkristallijne was over om het geheel te beschermen. De wasbescherming jaarlijks herhalen voorkomt verdere degradatie. Laat dit uitvoeren door een specialist. De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De paaltjes terug rechtzetten en eventueel voorzien van een fundering waardoor ze minder makkelijk kunnen scheefzakken. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Overzicht

Stèle

Naamplaat in witte marmer sterk verweerd en verpoederd, tekst niet meer goed leesbaar

De tekst op het kruis is niet meer leesbaar

Bakstenen fundering

Klimop en andere houtachtige gewassen

Voor het graf staat een elektriciteitscabine

A2020/06 27_Clement-Van Hecken

Gehele object | blauwe hardsteen | witte kalk- of zandsteen

toestand	Stèle in blauwe hardsteen op bakstenen fundering. Het baksteenmetselwerk is licht beschadigd door vocht en vorst. De naamplaat in witte marmer is sterk vervuild en verpoederd. Een bronzen bevestiging in de vorm van een ster is verdwenen. De steen is begroeid met mos waardoor de steen langer vochtig blijft en versneld verweerd. De bevestiging van het kruis aan de kerkmuur is sterk roestig. Het voegwerk tussen de gedenksteen en de kerk is plaatselijk weggevallen. Enkele paaltjes in blauwe hardsteen staan scheef. De haakjes in de palen zijn sterk roestig, maar door de loodzettingen is er hierdoor nog geen schade aan de natuursteen. De meeste kettingen tussen de paaltjes zijn verdwenen. De taxus bomen links en rechts van het graf zijn zeer groot geworden, ze overwoekeren het object. Hun wortelsystemen drukken delen op waardoor ze op termijn scheuren. Planten op een begraafplaats hadden vaak een symbolische functie. Taxus was zowel de boom van de dood als van het leven.
toelichting advies	De bevestiging van de naamplaat herstellen. Het graf reinigen en met een zachte borstel afborstelen. Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen. De witte marmer licht afborstelen, reinigen met een solvent. Na voldoende droging kan er een microkristallijne was over om het geheel te beschermen. De wasbescherming jaarlijks herhalen voorkomt verdere degradatie. Laat dit uitvoeren door een specialist. Het ijzerwerk ontroesten en schilderen met een roestwerend verfsysteem, met voldoende aandacht voor de bevestiging van het muurwerk in de kerk. Beschadigd en uitgespoeld voegwerk hervoegen. De voegen voorzichtig vierkant en voldoende diep verwijderen. De voeg schoonmaken met perslucht en water. De voeg hernemen met een, eventueel bijgekleurde, kalkmortel. De voeg voldoende lang vochtig houden door het aanbrengen van natte doeken of plastic om de uitharding mogelijk te maken. De paaltjes terug rechtzetten en eventueel voorzien van een fundering waardoor ze minder makkelijk kunnen scheefzakken. De haken ontroesten en schilderen of indien nodig vervangen. De loodzettingen aankloppen. De twee taxusbomen en hun wortelen verwijderen en dezelfde soort en aantal terugplaatsen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Geglazuurd_aardewerk_onderhouden_(2018_-_OF_8.2.4).pdf | Brons_onderhouden_(2018_-_OF_8.2.3).pdf | Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg | Restauratie-aannemer

Overzicht

Bakstenen fundering

De naamplaat is sterk vervuild en verpoederd, een bevestiging ontbreekt

Foto's in geglazuurd aardewerk

Christuskop porselein

Houtachtige gewassen groeien in het uitgespoelde voegwerk

Sterk roestige verankering kruis

Sterk roestige verankering kruis

Voegwerk in aansluiting met de kerk plaatselijk weggevallen

Sterk roestig deel van een ketting

Enkele paaltjes staan scheef, de planten overwoekeren het object

A2020/05 28_Van Brandt_De Winter

Gehele object | blauwe hardsteen | witte kalk- of zandsteen | ijzer

toestand	De steen is begroeid met mos waardoor de steen langer vochtig blijft en versneld verweerd. De naamplaat in witte marmer is licht vervuild en verpoederd. Een gedenksteen verliest een groot deel van zijn historische waarde door het verdwijnen van de opschriften. Door verwering van de ondergrond worden de letters minder diep en minder leesbaar. Achter de stèle groeit wingerd, dit vormt geen probleem. Enkele paaltjes in blauwe hardsteen staan scheef. Een paaltje hoort vermoedelijk bij graf 26. De haakjes in de palen zijn sterk roestig, maar door de loodzettingen is er hierdoor nog geen schade aan de natuursteen. De kettingen tussen de paaltjes zijn verdwenen.
toelichting advies	Het graf reinigen en met een zachte borstel afborstelen. Mos en biologische aantasting kunnen regelmatig verwijderd worden met een biocide (chemisch of op basis van enzymen) of stoom. Gebruik vooral geen bleekmiddelen of agressieve middelen welke de steen aantasten of op termijn kunnen zorgen voor een zoutbelasting van de steen. De witte marmer licht afborstelen, reinigen met een solvent. Na voldoende droging kan er een microkristallijne was over om het geheel te beschermen. De wasbescherming jaarlijks herhalen voorkomt verdere degradatie. Laat dit uitvoeren door een specialist. De opschriften documenteren, eventueel via een plaatje duiding verschaffen aan passanten. Bij sterk verweerde opschriften kan er eventueel gedacht worden aan het hernemen van de letters, laat dit steeds doen door iemand met voldoende ervaring. Neem ook steeds in overweging welke letters nodig zijn om de leesbaarheid te verhogen. De paaltjes terug rechtzetten en eventueel voorzien van een gekoppelde fundering waardoor ze minder makkelijk kunnen scheefzakken. De haken ontroesten en schilderen of indien nodig vervangen. De loodzettingen aankloppen. Regelmatig de zaailingen van houtige gewassen wegnemen. De begroeiing wegnemen.
bijlage	Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
indicatieve hoeveelheid	Nader te bepalen
prioriteit	1-3 jaar
frequentie	Eenmalig
uit te voeren door	Onderhoudsploeg

Overzicht

De letter zijn verweerd, mosgroei

Naamplaat in witte marmer

Paaltjes met roestige haken

Paaltjes met roestige haken, het paaltje links hoort vermoedelijk bij graf 26

Enkele paaltjes staan scheef

BIJLAGEN

1 Gietijzeren en smeedijzeren elementen onderhouden (2019 - OF 8.2.2).pdf
2 Natuursteen herstellen en onderhouden (2019 - OF 8.2.1).pdf
3 Funderingsmetselwerk en grafkelders onderhouden en herstellen (2018 - OF 8.2.5).pdf
4 Geglazuurd aardewerk onderhouden (2018 - OF 8.2.4).pdf
5 Brons onderhouden (2018 - OF 8.2.3).pdf
6 Graffiti op gevels verwijderen of vermijden (2020 - OF4.3).pdf
7 Groenonderhoud (2018 - OF 8.1.2).pdf
8 Beheer van begraafplaatsen (2019 - OF 8.1.1).pdf
9 Maatregelen tegen bodemerosie (2018 - OF 8.1.3).pdf
10 archeologisch informatieblad kerken.2016.pdf